

प्रमाण सं०

१५४९३, १५४९३

विषय

वेदः

कम सं०

नाम आश्वलायनश्रौतसूत्रम् (अथर्ववेदम्)

ग्रन्थकार

१-२०

(पूर्वसूत्रम्)

पृष्ठ सं०

१-२९

लोक सं०

अक्षर सं० (पंक्तौ)

३०

पंक्ति सं० (पृष्ठे)

२

आकार

७.८" X ३.४"

लिपि दे. ना.

आधार

अथर्ववेद

वि० विवरणम्

अपूर्णाः क्षुद्रराधाभाषातिः

001792

नं १०२१०

१-१०२



फी० प्रस० नं० पी०-७७ ए० प्र० पी० ई०-११५९-१०.०००

५०५२५

1950-1951



**Indira Gandhi National
Centre for the Arts**

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ अथैतस्य समाप्ता यस्य विज्ञाने योगापातिं
 वक्ष्यामोऽन्याधेयप्रभृतीत्याहवैतानि कानि दर्शयितुं मासौ तु पूर्वव्याख्या
 स्थापनं तत्र स्पष्टं तत्रास्मात्तत्त्वादर्शयितुं मासौ हे विद्यासन्ने पुहीतामंत्रितः
 प्रागुदगाहवनीयादवस्थायां प्राप्नुवो यज्ञोपवीत्या च स्य दक्षिणा दृदि
 हारं यद्यद्येतैर्हर्षेणोत्करमपरेण प्रणीतां दक्षमपरेणाप्रणीतं वाचा
 लं वात्वालव ह्येतत्तीर्थमित्या च क्षतैस्तस्य नित्याः प्रांचश्चेष्टा अंकधा
 रणा च यज्ञोपवीतशौचे च विहाराद्व्याश्रिते तत्र चैकर्मकांगव
 चने दक्षिणप्रतीयादनादेशैकर्मबोदनायां होतारं ददातीति यजमा

॥ ११ ॥

नं जुहोति जपताति प्रायश्चित्ते ब्रह्माण्डं वपादग्रहणे सक्तं सत्कादौ होने
 पादैः अधिकैश्च सर्वत्र जपानुमंत्रणाप्यायनोपस्थानान्युपाश्रमं वा श्रक
 र्मकरणः प्रसंगादपवा दोबलीया अप्याभिहतनरेण पादेन वेदिश्रो
 ण्योत्तरया पाच्छ्रसमा निधाय प्रपदेन बर्हि राक्रम्य संहितो पाणी धा
 रयन्नाकाशवत्यगुली हृदय समिता वं कसंमितौ वाद्या वा श्रथिव्योः स
 धिमीक्षमाण एतद्धोतुः स्थानमासनं वा सर्वत्रैवं भूतो वचनादस्य
 स्वेषितोपज्ञेति ॥ ११ ॥ नमः प्रवक्त्रे नमुपपदुद्धननो नुमुव्यावेक इदम
 नुवक्ष्यति स इदमनुवक्ष्यति च एतावत्परं हसं स्यानुद्यौ श्रथविवा



सू. १८
२

हश्चरात्रिंशोपथोपथयश्चोक्तमस्थितयज्ञः साधुंदांसिप्रपद्येहमेवमा
ममुमितिस्वनामादिवीतभूतेनविध्यतिजातेजनिष्यमाणआभजाभ्यपा
यवाचोअशांतिंवेहेत्यगुत्यग्राण्यवरुष्यजातवेदोरमयोपश्चम
यातिप्रतिसंद्ध्योदममेधावाष्टथिवीवर्माग्निर्वर्मस्योविर्ममेसंतु
तिरश्चिकाःतदद्यवाचःप्रथममसायेतिसंजायं सामिधेनीरन्वाहहि
इतिहिरुत्यभुवःस्वरोमितिजपत्येषोनिहंकारोभभुवःस्वरित्येवज
विवाकोस्तोहिकरोतिनुचरर्वजपत्यसामिधेन्यःप्रवोवानाअग्निध
वोहग्नभायाहिवातयेगणानईलेन्योनमस्यस्तिरोग्निहृतंशृणाम
जपः

॥१२॥

हैसमिध्यमानोअध्वरेसामिहोअग्नआहुतेतिहैताएककृतिसेततमनुब्र
याहुदात्तानुदात्तःस्वरितानांपरःसंनिकर्षेककृतस्वरादिभृगंतमोका
रत्रिमात्रमकाराकृतोत्तरस्याअर्धर्चैवस्वैतसंततमतदवसानुत्तरा
दानमविप्रमोहैसमाप्तौप्रणवेनावसानंयनुमीत्रोवसानैतस्यां
तापत्तिःस्पर्शेषुस्ववर्ग्यमुत्तममंतस्थास्तुतातामनुनासिकारेफो
षास्वनुस्वारैःत्रिःप्रथमोत्तमेअन्वाहोध्यर्धकारमध्यर्धमुक्तावस्येद
थदेवेप्रथममुत्तमस्याप्रथाध्यर्धताःषवदशाभूतेनरास्त्रयाज्या
निगदानुबचनाभिष्टवनसंस्तवनानिनत्वन्वाध्यर्धकारंनज
स्तभिः

पः प्रागभिहिंकारात्ताभिहिंकाराभ्यासावंबहुषु प्रकृत्या नावर्तेदादौ श
स्त्रिष्वेवहोवकाराणामभिहिंकारः सामिधेनीनामुत्तमेन घणवेनाग्निम
हो अस्मि ब्राह्मणभारतेति निगदेव साय॥ २॥ यजमानस्यार्चया अरुणा
तेषां वं तस्युः परं परं प्रथमं जोरोहित्यानां जविशां राजरुघोचारा
तां सर्वेषां मानवेति संवाये देवे दोमन्निक्षरविष्टतो विप्रानुमदितः क
विशस्तो ब्रह्मसंज्ञितो दृता हवनः प्रणयस्तानां रथी रक्षराणां न ॥ २॥
तूत्तो होता तूर्णहव्यवा लित्यवसाया स्या वं जुहू देवानां वमसो देवपा
नो रां इवाग्नेनेभिर्देवास्त्वं परिभूसा विह देवान्यजमानायेति प्रतिप

यदेवता हिताय या विभक्त्या देशमादेशमावहेत्या वाहयत्यादि स्या वयं न
ग्न आवहेति तु प्रथमदेवता मग्निं सोममित्याज्यभागा वाग्निमग्नाघो
माविति षोडशमास्या मग्नीषोमयोः स्थानं द्वाग्नीषमावास्यायाम
संनयत इदं महेंद्रा संनयतो तरेण हविषा विष्णुमुपाश्वेतरेयिणो
ग्नीषोमार्यषोडशमास्यां वैष्णवममावास्यायामि केनैकैकं वनान्येषाम
पुपां भूनामावहस्वाहायादृषियाधामानीदहविर्महो ज्ञाय इत्युच्चैर्य
न्येतद्ब्रूनाः परोक्षास्तानुपां भूञ्चैर्वा प्रत्यक्षमुपांशु प्रतिचोदनमा
वाहने सर्वा आदिश्य स कृदेकप्रदानास्तथो तरेषु निगनेष्वेकामि

व संस्तुयात्मानां देवतां समानार्थमव्यवहितो सकृन्निगमेधीः स्वा
 वापिका सुदेवा आत्मा आवाहो ज्ञि होत्रा यावहस्यं महिमानमावहो
 वहजातवेदः सुयजायजेत्यावाह्यथास्थितमूर्धजानुरुपविश्योद
 ग्वेदेर्धुस्तृणानिभ्रमो प्रादेशं कुर्यादतिर्माता स्यात्तरिक्षात्मा छेत्सीरि दि४
 दमहम जित्वा देवेन देवतया त्रिभुक्तास्तोमेनैरयं तरेण साम्ना गायत्रे
 ण छेदसां जित्वा मेनैरयं नैव षड्दारेण वजेण योस्मां द्वेष्टि यं च वयेद्वि ॥४॥
 अस्तं हन्मात्या आवयिष्यं तमनुमं चयेता आवययजं देवेधा आवयमां
 मनुष्येषु कीर्त्येयशस्ते ब्रह्मवर्चसा येति प्रवृणोते देवसवितरेतं त्वाव

एते जित्वा होत्रा यं सह पित्रा वैश्वानरेण यावा एधि वीमां पाताम जित्वा होत्रा
 हं मानुष इति मानुष इत्यध्वर्योः क्रत्वोदायुषा स्वायुषो दोषधीनां रसेनो
 सुर्जन्यस्य धाम निरुदस्याममृतां अन्वित्युत्तिष्ठेत्पृष्टिश्चाध्वर्यो न वतिश्च
 पाशा अग्नि होत्रा रमंतरा विवृताः ॥ सितं तिपाकमतिधारयतां तु धायं
 ततस्य पंधामन्वेमि होतेत्यभिक्रम्यां सध्वर्युमन्वारयेतं पार्श्वं स्तेन पा
 जिनां ग्नाध्वमं कदेशेन सव्येन वैद्रमन्वारभा महो होतृवूर्ये पुरोहितं ये
 नायं नु तमं स्वदेवा अगिरसो दिवामिति संमार्गं तूणैस्त्रिरभ्यात्मं मु
 खं संमृजीते संमार्गो सिसंमोषजयापभुमिर्हृदितिसकृन्मवेण

द्विस्तुल्यं सर्वत्रैवं कर्मावतौ स्युः कर्मावतौ स्युः कर्मावतौ स्युः कर्मावतौ स्युः
 व्योदतं स्तिष्ठान्यस्य सदने सादयौ समत्वाकत रदत्यं गुणोप कनिष्ठिका
 भ्यां होतृषदनात्तत्तत्प्रत्यग्दक्षिणानिरसौ निरसः परावसुरिदे ता
 महमर्कवसोः सदने सादामात्युपविशौ दक्षिणोत्तरिणोपस्थेनै
 तैर्निरसनोपवेशनैर्सर्वसनेषु सर्वेषां महारहः प्रथमोपवेशनैर्पि
 समानेदिरिति गौतमः ॥३॥ असौ दनेषां शिष्याणां ग्याधेये ब्रह्मा ॥५॥
 बहिष्यवमानात्प्रत्येत्य सोमे प्रसृत्य होतां स्क्रगादापनैः पशून्प
 लां सां याजिके नान्यत्र होतुरिति कौत्स उपविश्य देवबर्हिः स्वास

स्यैवाध्यासदेयमित्यभिहितं होतः प्रतरां बर्हिषद्रवेति जातु शिरसा
 बर्हिरुपसृश्यात्तजर्धं जपेत्पतयेनमो भुवनपतयेनमो भूतानां
 पतयेनमो भूतयेनमः शालं प्रपद्ये पानं प्रपद्ये आनं प्रपद्ये वाचं प्र
 पद्ये वक्षः प्रपद्ये श्रोत्रं प्रपद्ये मनः प्रपद्ये आत्मानं प्रपद्ये गायत्रीं
 प्रपद्ये त्रिष्टुभं प्रपद्ये जगतीं प्रपद्ये नुष्टुभं प्रपद्ये छंदांसि प्रपद्ये स्त
 यो नो दिवस्यानु नमो महद्भ्यो नमो अर्जकेभ्यो विश्वे देवाः शास्त
 नमा यथेहाराधि होतानिषदा यजांस्तदयवाचः प्रथमं मसी
 येति समाप्य प्रदीप इध्मे सुवां दापयेन्निगदेनाग्निर्होता वैव वा

सू. ४.
६

नेहोत्रं वेतुं प्रावित्रं साधुते यजमानदेवतायो अग्निमित्यवसायं होतारम
रुपा इति जपेदथ समापयेत् हुतवता मध्वयोः स्तुतमास्यस्वदेवयुवं विश्व
गारे ईक्षामहे देवा ईलेभ्यो नमस्यामनमस्यान्यजामयासि यानिति समा
प्तेस्मिन्निगदे धर्युराश्रावयति प्रत्याश्रावयेदाग्नीध्र उक्तरदेशे तिष्ठन्
स्यमिधमसन्नहना नीत्यादाय दक्षिणामुख इति शास्त्राद्यनकमस्त
श्रौतलित्यौकारं प्रावयन् ॥४॥ प्रयाजैश्चरति पंचैते नवत्येकैकं प्रेषि ॥६॥
तो यजत्याग्न्यादि रनुयाजवर्जयेत्तजामह इत्याग्नौर्वषट्कारोत्यः सर्व
जं ज्ञे स्तरां बलीयान्याज्यायास्तयो रादी प्रावयेद्याज्योतं च विविच्य संध्य

क्षराणामकारं न वेदेव नोऽयं जनां तो वा विमर्जना यो न त्यक्षरोपधोरिष्य
त इतरश्चरे कीलुष्यन्तरे की प्रथमः स्वतृतीयं नित्यं मकारे ये यजामहे स
मिधः समिधो अग्न आज्यस्य यंत्रं ३ बो वलितिवर्षं कार इति प्रथमो वा गो
जः सह ओजो मयि प्राणपाना वितिवर्षं द्वारमुक्तोक्तानुमं वयते दिवा
कीत्योर्वषट्कारस्तथानुमं वणमेतद्याज्यानि दर्शनं न नृन पादग्न आज्य
स्य वेत्ति तित्विती यो न्यत्र वसिष्ठश्रुतकात्रिवध्यश्च राजन्येभ्यो नराशंसो
अग्ने ज्यस्य वेत्ति त्विती वदुर्थ आग्न्यपंचमेस्वाहामुस्वाहामुमित्यथा
ते पा मिलो अग्न आज्यस्य येत्ति त्विती यो बहिरग्न आज्यस्य वेत्ति ॥

आ

सू. १८.

७

वाहितमनुद्रुत्यदेवतायथाचोदितमनावाहितास्वाहादेवा आज्यपाजु
षाणा अग्न आज्यस्य व्यत्तिन्या तोमंद्रेणोर्ध्वं वशी युवा कान्मध्यमेन हवीष्या
स्त्रिष्टकृतं तमेन शोषो ग्निर्वाति जंघनदिविष्वस्याज्यनागस्यानु
वाक्यात्वं सोमासि सत्यतिरित्युत्तरस्य जुषाणो अग्निराज्यस्य वेत्ति तिर
र्वस्य याज्यानुवाणः सोम आज्यस्य हविषा वेत्तुत्तरस्य नावागर्थदेशीयज
तिसर्वाश्चानुवाक्यावत्योप्रेषा अग्न्या अन्वायात्याभ्यः सोमिकीभ्यश्च या अ
तरेण वैश्वानरीयं पलीरां या जोश्चेतौ वा र्वध्नौ पोर्णमास्यामनुवाक्यालि
गविशोषीना मधेयान्यत्वं ततो विचारो नित्यया ज्येष्ठत्वं तावमावास्या

11911

लि ४

नृ. न. क. १८

यामग्निः प्रलेन प्रना सोमगार्जिष्ठावयमित्या तो वाग्यमन मतरा च याज्या
उवाक्ये निगदानुवचनामिष्टवने रास्त्रजपाना चारिभ्या समात्तर-यद्यत्तस्य
साधनादापया ता देवा अवंतुन इति जपे दपि वा न्यां वैद्यदो ॥ पाउक्ता देव
तास्ता सोयाज्या अग्निर्हृद्भिर्वा यत्तस्योयमग्निः सहस्रिणश्चतिवेदं विधुर्वि
चक्रमेत्रिर्देवः दधिबमिषयतामग्नीषोमास वेदसायुवमेतानि दिविरोच
ना तं प्राग्नी अवसागतं गार्जिर्विप्रः प्रमातुमानं हंसानसिरपिप्रससाहि नि
वेपुरुकृतं शक्रं नमहां दंशो यथा जसाभुवत्त्वमिंद्रब्रह्मणामहानिति यथ
ग्नीषोमायउपांशुयाजो ग्नाषोमायो अद्यवा मान्यदिवो मातरिभ्या ज



सू. ५.
॥८॥

भारेत्यथः स्थिष्टकृतः पित्राहिदेवां उशाति यविष्टे त्वनुनास्यायेयजामहोनि
 स्विष्टकृतमया लज्जिरित्युक्ता विष्वाविमत्स्यादेवतामादिश्यं प्रियाधामान्य
 यालित्युपसंतनुयादेवमुत्तरा अया लयालितिवेवतासां पुरस्तादज्य
 पातमनुक्रम्य देवानामाज्यपानां प्रियाधामानियक्षदग्नेर्होतुः प्रिया
 धामानियक्षस्व महिमानमायजतामेज्याधिपः कृणोतु सोऽध्वराजा
 तवेदा जुषतां हे विरग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतरित्यनवान्यजति ॥८॥
 प्रकृत्या वा ॥८॥ प्रदेशिन्याः पर्वणा उत्तमे अंजयि तौ छयोरभ्यासं नि
 मार्क्षि वा च स्य विना ते कृतस्ये वै प्राणाय प्राश्नामीत्युत्तरमुत्तरे मनस

८३

नि

स्यतिना ते कृतस्ये जेपानाय प्राश्नामीत्यध्वरमध्वरे स्तुष्टोदकं मजलिने लां प्र
 तिगृह्यं मन्वेपाणौ कृत्वा पश्चादस्या उदग्गुलिकां लिपुपधायां वा तरेला मव
 रापयितां तरेणां गुह्यं गुह्यं गुह्यं स्वयं द्वितीयमाददीतं प्रत्यालब्धममुं छे
 नो संगृह्य प्रत्याहृत्यां गुह्यं गुह्यं कृत्वा क्षितं इत्थं परिगृह्यं स्यसं मि ॥९॥
 तामुपकृत्य तेषां समितां वा इत्थं पृथक्ता सहदिवा हृदि त्ये नोपास्मां
 इत्थं कृत्य तां सहदिवा हृदि त्ये नोपास्मां इत्थं कृत्य तां सहदिवा हृदि त्ये नोपास्मां
 नवायुनोपास्मां इत्थं कृत्य तां सहदिवा हृदि त्ये नोपास्मां इत्थं कृत्य तां सहदिवा हृदि त्ये नोपास्मां
 सह पश्चिमा रथं तरेणाग्नि नोपास्मां इत्थं कृत्य तां सहदिवा हृदि त्ये नोपास्मां

सू. ५.

८

रथं तरेणाग्निना उपहृता गावः सहाशिरउपमांगवः सहाशिरा कयंतः
मुपहृता धेनुः सहस्रधनोपमां धेनुः सहस्रधनकयता मुपहृता
गोर्धतपधुपमां गोर्धतपदी कयता मुपहृता दिव्याः सप्तहोता
रउपमां दिव्याः सप्तहोतारो कयंतः मुपहृतः सखाभक्षउपमां
सखाभक्षो कयता मुपहृते लावाष्टिरुपमानिता वाष्टि कयता ॥६॥
मित्युपाश्रयो वैः ॥ इतोपहृतोपहृते लोपास्मां इला कयता मितो
पहृता ॥ मानवा दंतपदी मेत्रावरुणा ब्रह्मदेवकृतमुपहृतं देव्या

अधर्यवउपहृताउपहृतामनुष्याः ॥ यइमं यज्ञमवान्येचयज्ञपातं वडा
मुपहृतेद्यावाष्टिवाष्टिर्वज्रसतावरीदेवीदेवपुत्रे उपहृतोयं यजमा
नउत्तरस्यां देवयज्यायां मुपहृतोभूयसिहविकरण इदं मे देवाहविर्जु
बंतामिति तस्मिन्मुपहृत इत्युपहृतावांतरां प्राश्रीयादिके भागे जुषस्व
नः पिचगाजिन्वा र्वतो रायस्योषस्यो शिषेतस्य नो रास्वतस्य नो दास्तस्या
स्ते भाग मरणीमहि ॥ सवात्मानः सर्ववीराः सर्वरुषाः सर्वपुरुषा इति वा
॥११॥ मार्जयित्वानुयाजैश्च रंति परित्तरणे रंजलिमंतक्षयां पआसे च
यते तन्मार्जनं देवा दयोनुयाजावीतवत्यदांतास्त्रय एकैकं प्रेषि

अधर्यवकः

तो यजति देवं बर्हिर्वसुवने वसुधेयस्य वेतुं दिवो नराशंसो वसुवने वसुधेयस्य
वेतुं दिवो अग्निस्त्रिष्टुप् कृतस्त्रिष्टुप् कविः सत्यमन्मायजा होता होतु
होतु रायजा या नग्नेयां देवान या इन्द्रा अपिषेयेते होत्रे अमत्सतंतां स स
नुषा होता देव गमां दिदेवेषु स्त्रिष्टुप् कृत्वा गे होता भूर्वसुवने वसुधेय
स्य नमो वाके वा होत्यनवानं वा ॥ ८ ॥ सूक्तवाकायसं प्रेषितं इदं वा गा ए
धिवा न इमं दध्मं सूक्तवाकं मुत नमो वाकं मृध्यात्मसूक्तो च्यमग्ने ॥ ९ ॥
त्वं सूक्तवागासि उपश्रुता दिवं स्पृथिव्यो रोम त्वती ते स्मिन्पुत्रे यजमा
नया वा एधिवा स्ती ॥ शं गयी जीरदान् अत्र सू अत्र वेदे उरु गमृती अभ

॥ १० ॥

यं कृतो वष्टि पावा रात्या पां शुभ्रवो मयो भुवो जर्जस्वता पयस्वता स पचरणा
च स्वधि चरणा चैतयो राविदीत्यवसा यं प्रथमया विभक्त्या दिश्य देवता
मिदं हविरनुषतां वीरधतम हो ज्या यो कृतैत्युप संतनुया देव मुतरां अ
काताम कतेति यथार्थमुक्तमुपांशो रावापिकांतमनु दुत्य देवा आज्य पा
आज्यमनुषतां वीरधतम हो ज्या यो कृतो ग्निर्होत्रे णेदं हविरनुषतां वीर
धतम हो ज्या यो कृतं अस्या मृधे होत्रा यो देवं गमा या मा शास्ते यं यजमा
नो सावसा वित्यस्या दिश्य नाम नी उपांशु संनिधौ गुरोः ॥ आयु राशास्ते
मुप्रजास्त्वमा शास्ते रायस्योषमा शास्ते सजातवनस्यामा शास्ते उत्तरा



सू. ४

११

देवयज्यामाशासो ह्यो हविकरणमाशासो दिव्यं धामाशासो विश्वं प्रियमाशा
 सौ यदनेन हविषाशासो तदद्या तदध्या तदस्मै देवा रा संतां तदग्निर्देवो
 देवेभ्यो वनते वयमग्नेर्मानुषाः। इष्टं च वि त्तं चो ज्ञे च नो धा वा पृथिवी
 अंहसः स्यातां मे ह गतिर्वीमस्येदं न मो देवेभ्य इति॥९॥ शं युवाका
 य सं प्रेषितं स्तुतं यो राक्षणी महत्या हानुवाक्या वदप्रणवा वेदम
 स्मे प्रयच्छत्यधुस्तं गृहीयाद्देवो सिवे दो नि दे सेत्युदा युषेत्येतेनो
 पोक्षाय पश्चाद्वा ह पितृ स्या पविश्य सोमं त्वष्टा रं देवानां पत्नी रग्निं
 गृहपतिमिति त्वा ज्येन यज्ञे त्या प्या यस्व समेतुते संते पयांसि समुपंतु

॥२२॥

३ कुर्वन्नेति शं गृहपतेर्वीति
 तन्नाम हानुवाक्या

वाजा इह त्वष्टारमग्रियं तन्न स्तरी पनधयो पयितुं देवानां पत्नी रुमाता र
 वंतु न इति द्वे अग्निर्होता गृहपतिः सराजा हव्यवालज्जिरजरः पिता न
 इति पत्नी संयाजा अथ प्रजाका मोराकां सितावालां कुरुंति तद्देव्या
 ज्ञानुवाक्याः। कुरुमुहं सुरतं विदुना पंसमुस्मिन् यज्ञे मुहवां जोहं वा
 मि। सानो ददातु श्रवणं पितृणां तस्येते देवि हविषा विधेम। कुरु देवा
 नां मृमृतस्य पत्नी हव्यानां अस्य हविषः शृणोतु। संदाधुषे किरतुभू
 रिवा मे रायस्यो धं यजेमाने। धात्वि त्याज्यं पालितले। वदापयाते वा
 मुपहृत्यं सर्वां प्राप्नीयां च युवाको न वे न वा॥१०॥ वेदपत्ये प्रदाय वा

मह

सं० ५
२२

च ये दोता धर्मुर्जं वेदोसि वित्तिरसि विदेय कर्मासि करण मासि क्रियासं सनि
रसि सनितासि सनेयं पतवंतं कुलायि न रायस्यो घं सहासि णं वेदो ददा तु वाजि
नां यं बहव उ पजीवति यो जनाना मसद्गतां तं विदेय प्राजी विदेय कामा य
वेति वेदशिरसानाभि देवा माल मे तं प्रजा कामा चेदथा स्या यो र्कं विरते
अत्वा मुचा मे वरुण स्य पाशा दितित्पग्गा हपत्या द्विगुण प्राक्पाशां निधा
योपरि द्वादस्योद्गग्राणि वेदतृणानि करोति पुरस्तात् पूर्णपात्रं संश्लिष्टं
वेदतृणै राभिमृश्य वाच येत्पूर्ण मासि पूर्ण मे भूयाः सुखं मि सि तु शर्णे मे भू
याः सदसि सन्ने भूयाः सर्वमसि सर्व मे भूया अक्षितिरसि मामे क्षेष्ट इत्यथ

त्य
॥२२॥

नां हर्ण पात्रा अतिदिशमुदकमुडुक्षु उडुक्षुतां वाचयति प्राच्यां दिशि देवाः
विजो मार्जयं तां दक्षिणस्यां दिशि मासाः पितरो मार्जयं तां प्रजायां दिशि गृहाः
पशवो मार्जयं तां पुद्गायां दिश्याप ओषधयो वनस्य तयो मार्जयं ता मूर्ध्वो
दिशि यज्ञः संवत्सरः प्रजापतिर्भर्जयतां मार्जयं तां मितिवांथा स्या उतान
मंजलि मधस्ताद्यो कस्य निधायात्मनश्च स र्ग्य हर्ण पात्रं निनयन् वाचयेन्मा
हं प्रजापरासि चंयानः स यावरी स्थना समुद्रो निनयानि त्वं पापो अपोथे
ति वेदतृणान्यग्रे गृहीत्वा विधूय संततं स्तब्धेन गार्हपत्या दाहवनीय
मेतैतं तु तन्वजसो भानुमान् विहाति शेषं निधाय प्रत्यगुदगाहवनीया एव

७

सं० १०
१३

स्थायस्थायः स्फुवेणादाय सर्वप्रायश्चित्तानि मुद्रयात्वाहाकारांतेर्भवे
र्नवेभवेपठितोयत्किंचापठितोयजेद्व्यवायेवभूतोऽव्यक्तहोमाभ्याधा
नोपस्त्रानानिच। अथाश्वानेस्पनंशस्ताश्चसत्यमित्तमयाअसिआ
यासावयसाकृतोयांसंनृयमहिषेयानोयेहिनेषजंस्वाहा। अतोदेवाअ
वतुनरतिद्वाभ्यांवाहतिनिश्चरः स्वाहाभुवः स्वाहाभुवः स्वः स्वाहेतिह ॥ ११ ॥
त्वासंस्थाजपेनोपस्था यतीर्थंननिष्कम्पानियमअवमेस्वरश्चनेय ॥ ११ ॥
जोपचतेनमश्वायत्तेनूनतस्मेतउयत्तेतिरिक्ततस्मेतेनमश्नतिसंस्था
जपइतिहोतुः ॥ ११ ॥ अथब्रह्मणोहोवाचमनयज्ञोपवीतशौचानिनि
प

स

त्यः सर्वकर्मणांदक्षिणतोधुयाणां व्रजतां वावाहर्वदिपांदि शं व्रजेयुः सेवतं
त्राचीवेष्टास्वमंशसुस्थानानि योर्विकल्पसिद्धिमाभ्यवेवपद्माराभा
माता न्यवसमस्त पाप्यंगुठोयेगाहवनायपरीत्यदक्षिणतः कुशोरप
विशोद्धहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदनआशिष्यतेवहस्पतिप्रसूतइतिजपितोप्र
श्यजपदेपब्रह्मजपः सर्वयज्ञतंत्रेषुयत्रोपवेशनमुपविष्टमनिसर्जयते
ब्रह्मनपः प्रणोप्यामीतिश्रत्वाभुभुविः स्वर्द्धहस्पतिप्रसूतइतिजपितोप्र
णयेत्यतिसृजैस्सर्वत्रयपाकर्मखादेशाः प्रणवाद्युच्चेरूर्ध्वाप्रणवादत
ऊर्ध्वाग्यतंआस्तआहविष्कृतउवादनादामार्जनात्यशौ सोमेधमोदि

स.प्र.
१४

चातिप्रेषादितः सुब्रह्मण्यायाः शतरनुवाकाद्योतर्यामादिरिव तोनुसवनमे
लायाः स्तोत्रेष्वतिसर्जनाद्यावद्वारादोदचः पवमानेषु यच्च किंच मंत्रवदो
जारीषभापतिश्च यत्र त्वन्निः प्रणायते। पिसुसोमेतदादितव वाग्यमनंद
क्षिणतश्च ब्रजं जपं त्याज्युः शिशानरतिस्तत्कंसमायोपवेशनायुक्तं न तु सी
मिके प्रणयने ब्रह्मणे न्यजेत विस्ववागवदुभाषी यज्ञमनाविपयोमेतारि
ते मंत्रैकर्मणि वाख्याते वो पत्न्यद्वयवाजा न्यायादुक्तिं नु कुयादकृष्टे दारि ॥२४॥
तिगार्हपत्ये यजुष्टोभुवश्चिदक्षिण आग्नीध्रये सोमे पुष्टामतः स्वरित्या
हवनीये सर्वतो विज्ञाते वाभुर्वः स्वरित्या हवनीय एव वास्त्रया जेभ्यो

गार्हपत्ये यजुष्टोभुवश्चिदक्षिण आग्नीध्रये सोमे पुष्टामतः स्वरित्या हवनीय एव वास्त्रया जेभ्यो
पन्नमस्ते श्रुत्वा यतेन मोरुद्रपरायतेन मोरुद्रानिषोदसीत्यमुमाहिसार
मुमाहिसारिति च पतिदिशमध्वर्युयजमानो पुरस्ताच्चेद्वयजमानो दक्षि
णतो होतृपत्नीयजमानान्यश्वादाग्नीध्रयजमाना उत्तरतो धेनमनुप्रहरेद
हयज्ञे दधे निरुते रूपस्थानं देवेषु परिददामिविद्वान्। सुप्रजास्त्वं शतहिमा
मदंतं इह नो देवा मायि शर्मयस्व ते तितमभि नु कुयात्सहस्रं गोष्टृषा नो जा
तवेदांस्तोमष्टो घृतवान्कथंतीकथमानो हि साक्षिसितो नेत्वा जहामि गोपो
षं च नो वीरपोषं च यल्लब्धा हेति ॥१२॥ प्राशि व माद्वि यमाण मीक्षते मित्रस्य

सं. ५.
१५

त्वावक्षणाप्रताप्त इति देवस्य त्वासाविनुः प्रसवे श्विनोर्बीहृष्यां रत्नो हस्ताभ्यां
प्रतिगृह्णामीति तदंजलिना प्रतिगृह्णामि इति यास्वानामौ सादयाम्यदिया उप
स्तुति कुशे पुत्रा गृहं निधाय गुह्योपकनिष्ठिकाभ्यां मंसं खादन्त्या श्रीयाद
नेष्टुम्येन प्रभो मिष्टहस्यते मुनिनेत्या चम्यान्वावा मे सत्येन त्वो जिघर्षिया भि ४
अस्वर्देवतास्ता ईदं श्रीमये नुवेक्षः श्रोत्रं प्राणान्मेमाहि सीरितींद्रस्य त्वा जठ
रे दधामीति नानिमालभे तप्रक्षाल्य प्राशि वहरण विरनेनाभ्यात्ममपोनिम
यते मार्जयित्वा स्मिन्ब्रह्मभागे निधाय त्वात्कुशे पुत्रजमानभागमन्वाह ॥१५॥
यमवेक्षे त प्रजापते नमो गोस्य र्जस्वा न्यस्वान् स्तिरतिभामेक्षेष्टाभ

स्मिन्भलोके मुनिं श्रवाणापानौ मे पाहिका मायर्नैत्यस्य शानवद्रायां गुह्योपकनि
ष्ठिकाभ्यां शिष्टं गृह्णामीति तदंजलिना प्रतिगृह्णामि इति यास्वानामौ सादयाम्यदिया उप
स्तुति कुशे पुत्रा गृहं निधाय गुह्योपकनिष्ठिकाभ्यां मंसं खादन्त्या श्रीयाद
नेष्टुम्येन प्रभो मिष्टहस्यते मुनिनेत्या चम्यान्वावा मे सत्येन त्वो जिघर्षिया भि ४
अस्वर्देवतास्ता ईदं श्रीमये नुवेक्षः श्रोत्रं प्राणान्मेमाहि सीरितींद्रस्य त्वा जठ
रे दधामीति नानिमालभे तप्रक्षाल्य प्राशि वहरण विरनेनाभ्यात्ममपोनिम
यते मार्जयित्वा स्मिन्ब्रह्मभागे निधाय त्वात्कुशे पुत्रजमानभागमन्वाह ॥१५॥
यमवेक्षे त प्रजापते नमो गोस्य र्जस्वा न्यस्वान् स्तिरतिभामेक्षेष्टाभ

सं. ५०
१६

स्थिने ब्राह्मणायेतरं कालं भक्तमुपहरेदतस्य शालः सोमसुत्सदा मुहुयाद्
 हुषु ब्रूनामनु देशं आनयं यो गोद्वेदे तु पाज्यानुवाक्ये अष्टादशे
 नित्ये अग्न्याधेयं कृत्तिकासुरोहिण्यां मृगाशिरसि फल्गुना पुविशास्व योरु
 त्रयोः प्रोष्ठपदयोरेतेषां कस्मिंश्चिदसंते पर्वणि ब्राह्मण आदधीतं याम
 वर्षा शरत्कृत्तनियवैश्यो पुरुषा यस्मिन् कस्मिंश्चिदृते वा दधीतं सोमेन
 यक्ष्यमाणो नर्तुं हृल्ले न न क्षत्रं न च धातुमी गभीरं रणी आहरेद न पेक्ष
 माणो योऽश्वत्थः शमागुर्न आरु रो हते स चातं त्वाहरा मित्रं रणा
 यक्षिणैः केतुभिः सहेति रणा हुत्यं तमग्न्याधेयं परित्तिष्ठत्यस्तु युः

त
॥१६॥

अथ माया मग्निरग्निः पवमानोऽग्न आरुधिपवसेऽग्ने पवस्व स्वर्पाः सहय
 वालमत्योऽग्निर्हेता पुरोहित इति स्विष्टकृतः संयाज्ये इत्युक्ते सौविष्टकृता पंया
 त्सर्ववदेवता गमे नित्यानामपार्योयास्विष्टकृतं मंत्रराज्यभा गोचता स्त
 त्छान एष समानजातो धर्मो द्वितीयस्यां वधन्वतां वग्निः पावकोऽग्निः शु
 चिः सनः पाकदीदिवोऽग्ने पावकरो चेष्टाः अग्निः शुचिब्रतत मउदग्ने
 शुचयस्तव साक्षान्विथा अजियुजोऽग्निमाले पुरोहितमिति संयाज्ये
 तृतीयस्यां सामिधेन्या वावपतेषां गुणे तमायाः एधुपाजा अमस्य इति
 द्वेधाप्ये इत्युक्ते एते वता यातुहिमेतां वग्निना रयिमभवं द्रव्यस्थानो

ती
॥१७॥

सू० ४-
२७

अमावहेत्यग्नीषोमाविंशान्नीविधुरिति वैकल्पिकान्यदितिरुतत्वामदि
तेमाह महामृषुमातरं सुव्रतानां मृतस्य पत्न्या मवसेदुवे मातुर्विक्षत्रामज
रंतामुरुर्वा सुशर्माणमदिति सुप्रणालि प्रेक्षो अग्नश्मो अग्नश्मिति सेया
ज्यैविराजावित्युक्ते एते प्रतीयादिति तिस्रं आद्यो तमे वै वस्यातमाधावा
तथा सति तस्यामेव धाव्येविराजाविति मात्रे विकारे वैराज्यं वेति प्रती
यादाधानाद्वादराचमजस्त्री अत्यंतं तु गतं श्रियः ॥११॥ उत्सर्गो पराह
गार्हपत्यं प्रच्यल्पदक्षिणाग्निमानि यानि दूला दित वतो वै कयो न यद
त्येकैश्चि माणा वा प्रच्यल्पारणि मंतं वा मैथित्वा गार्हपत्यादाहवनीयं

॥११॥

या

ज्वलंतं मुद्गरं देवता देवेभ्यः प्रिया उद्गरमात्मुद्गरं उद्ग्रियमाण उद्गरपापमनो
मायद विद्वान्यत्र विद्वो अकारं अक्राय देनः कृतमस्ति किंचि स ईशान्मो कृतः
पाहितस्मादिति प्रणयेदमृताकुतिममृतायां जुहोम्यग्निं एथिया ममृतस्य यो
नौ तयानंतं काममहं निप्रजापतिः प्रथमो यं जिगायां ग्नावग्निः स्वाहेति
निदध्यादादित्यमभिमुखं एवं प्रातर्गुह्यायां तमेवाभिमुखो रात्र्याथ देन इ
ति तु प्रणयेदत ऊर्ध्वमाहितान्निर्वृतचार्या होमादनुदि होमी चोदयादस्त
मि ते होमानित्यमाचं मनमृतसस्याभ्यां तापयुक्षामातिजापित्वापयुक्षे
त्रिस्त्रिरेकैर्कपुनः पुनरुदकमादायानंतं यै विकृत्योदक्षिणत्वेव प्रथमं

सू. ५०
१०

विज्ञायते विज्ञातारो गीनां यदक्षिणः पुत्रो गार्हपत्यः पौत्रोऽर्चनीयस्त ह
स्मादेवंपर्युक्तं गार्हपत्यारविञ्जना मुदकधारां हरंतनुं तच्च नृज
सो नात्रुमचिह्नो ह्यहवनी यात्यध्याह्नं गार्हपत्यं पविश्योदङ्गु गारानपो हेत्स्
हुतं हुतस्तु मुहुतं करिष्यथेति तेषां गिहोत्रमाधिश्रयं दधि श्रितमध्यधि श्रि
तमधि श्रितं हीनु इति इलायास्पदं घृतवच्चराचरं जातवेदो हविरेदं नृषस्व
ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपास्तेषां सप्तानां मयि पुरे रास्त्विति वा न ध्याधिश्रये ॥११॥
दधि श्रयेदित्येकं पयसानित्यहोमोयवागुरोदनोदधि सर्पिर्ग्रीमका
मान्नाप्रका मेद्वियकामतेजस्काभानां मधि श्रितमवज्वलयेदनधि श्रय

५३

दध्यग्निहेतेजोमहा षड्रितिवेष्टेण प्रतिविंशान्नवांशांतिरस्य मृतमसीति त
पोरव्यतिचारः पुनर्ज्वलतापरिहरीत्रैरंतरितरक्षोतरिता अरातयद्रति स
मुदंतं कर्षन्नेवोदमुदासयेद्वेत्वांतरिक्षां त्वाष्ट्रियैवेति निदधत्सु
तदुतस्थमुहुतमकाष्ट्यंगारानतिसृज्यस्ककस्त्रुवं प्रतिनयेत्प्रत्युष्टं रक्षः
प्रत्युष्टा अरातयो निष्टसं रक्षो निष्टसा अरातय इत्युत्तरतः स्यात्प्राः स्फ
वमासाघो मुनयानीत्यतिसर्जयिताहितान्निराचम्यापरेण वेदिमतित्र
ज्यदक्षिणात उपविश्ये तद्धो मुनयेत्यतिसृजेदतिस्त्रोभूरिलाधुव
इलास्वरिलादध इलेति सुवपरमुनयेदपियमगिर्यशर्गतमयोनुज्ये

सं० १०
३६

हम द्विमिहै लुत्राणां योस्य पुत्रः प्रियस्यांतं प्रतिपत्तिं न येत्याली मभिमृश्य
समिधं सुचं ध्याधिगाहपत्यं त्वां प्राणं संमिता माह वनी य समीये कुरो
पुपसाद्य ज्ञाना व्यसमिधमा रध्याद्रजेतां त्वाग्निजोतिं धरात्रिमिष्टका मुंद प
धे स्वादे तिसमिधमा धार्य विपुदसि विद्यमे पाभानं मनो भवेत्य पउपस्य
प्रहासां धां गुल मावे भिनु कुर्याद्भुवः स्वरो र्माग्निज्योतिं न्योति रग्निः स्वाहे
ति श्वीमाहुतिं कृत्वा कुशेषु सादयित्वा गाहपत्यं न वेक्षत पश्चमे पछेत्सथो ॥१९॥
नरां नृणां भूयसी मसं स्रष्टां प्रागुदगुत्तरतो वाधजा पति मनसा ध्यायात्
छा हो मे पु स र्वत्र भूयिष्ठं स्वचि शिष्टा विरतु प्रकं ध्या वमं ज्य कुरा मृते पुनि मा

ष्टिपशुभ्यस्ते तिते धां क्षिणत्तु ज्ञाना अंगुलीः करोति प्राग्वा तत्तुल्यं
धापि नृभ्य इति वा पो वनिनीयं रश्मि रसि रश्मि मे पाप्मानं नृभ्यः पउपस्य
श्या हिताग्नि रनुमंत्रये ता धान मुक्ता ते न कषिणा ते न ब्रह्मणा तया देवतया
गिर स्वध्रुवा सादे तिसमिधं ता अस्पस्य द्रोहं स इति श्वीमाहुति मुपोक्षा योत्त
रां को क्षेते क्षमा णो भुवः स्वः सुप्रजाः प्रजाभिः स्यां सुवीरो वीरेः मुपोषः पोषैरा
ज्येयानि श्वान् आभूषिषव स इति तिसृभिः ॥२०॥ संवत्सरे संवत्सरे यवा ग्वा पय
सा वा स्वयं पर्वणि नृद्व्याद्विजामेक इतरं कालं मे ते वासी वा स्पृष्ट्वा दृक्मुद
कुं वृत्त्य भक्षयेत् परं यो वदुत्वा पुषेत्वा प्राश्नामीति प्रथमं मन्त्रा ध्यायेत् सुत्तरं

सू. ६०
२०

कृत्वा समिधमाधायाग्नये गृहपतये स्वाहेति गार्हपत्ये नित्यो नरादृष्टा समिध
माधायाग्नये संवेशपतये स्वाहेति दक्षिणे ग्नये नारायाणपतये स्वाहेति वा
नित्यो नराभक्षयि स्वाभ्यात्ममपः कृत्वा नित्यते त्रिः स पदवजनेभ्यः स्वाहे
त्यथेनाकुशोऽप्रसात्य च तृत्स्वः शृणोः प्रागुदी चोर्नि नयेदनुभ्यः स्वाहादिभ्यः
स्वाहा स तत्तृषिभ्यः स्वाहे तरजनेभ्यः स्वाहेति पंचमा कुशदे शोष्टयि वा
ममृतं जुहोम्यग्नये वैभानराय स्वाहेति षष्ठी पश्चाद्गार्हपत्यस्य प्राणममृतं ॥२०॥
ते जुहोम्यमृतं प्राणं जुहोमि स्वाहेति प्रताप्या तर्वादिनिदध्या त्परिकर्मिणे
वाप्रथच्छेदगेणाहवनीयं परीत्य समिध आदध्याति स्वस्ति स्वं उदञ्चुर्य

स्तिष्ठ अथ मांसं संवा माहवनीये दीदिहति गार्हपत्ये दीदायेति दक्षिणे दीदा
येत्युक्तं पर्युक्षणां ताभ्यां परिसमूहने पूर्वतु पर्युक्षणादेवं प्रातरुदीयं मुषि
त उदिते वा सत्यं कृताभ्यां वेति पर्युक्षणं मोमुनेष्यामीत्यतिसर्जनं हरिणा
त्वा सूर्यज्योतिषमहादिष्टका मुपदधे स्वाहेति समिदाधानं भर्भुवः स्वरो ३
सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेति होम उन्मार्जनं च ॥३॥ प्रवक्ष्यन्मग्नीत्य
ज्यत्वा च म्यातिक्रम्योपतिष्ठतं आहवनीयं शस्यं पशून्मे पाहति गार्हप
त्यं नर्यं प्रजां मे पाहति दक्षिणमथर्वपितुं मे पाहति गार्हपत्याहवनीया वा
स्ते ते मान्मे मित्रावरुणो गृहान्गोपायं न युवां अविनष्टान दिहतांस्तेना

न निरक्षत्वस्माकं पुनरायनादित्यथेत प्रत्येत्यप्रदक्षिणं परं यन्माहवनीय
मुपतिष्ठते मम नाम प्रथमं जातवेदः पिता माता च दधत्तु र्यदये। तत्वे विश्वहि
पुनरायनामैतोस्तवा हनाम विभराण्यग्नि इति प्रवृत्ते दनपेक्षमाणो मा प्रगामे
तिसक्तं जपन्नादग्निभ्यो वाचं विसृजेत सदा सुगुः पितुर्मा अस्तु पथा इ
ति पथानमवकृत्यानुपस्थितानि श्वेत्यवा स मापयेते देवसंतवसं तं सान्ने
हदा वाचा मनसा वा विभर्मी। तिस्रो मासे तं मा प्रहासी ज्योतिषात्वा वैश्वानरेण ॥२१॥
पतिष्ठत इति प्रतिदिशमग्नीनुपस्थायापि पथामगन्महातिप्रत्येत्यसमिदा
तिवर्ग्यतो ग्नीन्चलतः श्रुत्वानिकम्याहवनीयमाक्षेत विश्वदानामाभरतो ना

तुरेणुमनसा। अग्नेमाते पतिवेशारिषामानमस्ते अस्तु मातुषेनमे सतः
पुंसदने। अग्नेर्भस्वतन्यः सम्यारण्या सृजेत्यग्निपुंसमिधेउपनिधा
याहवनीयमुपतिष्ठते मम नाम तव वं जातवेदो वा ससा इव विवसा
मौ चरा वं तैविभ्वो दक्षसे जीवसे च यथा यथ नो जन्वो जातवेद इ
ति ततः समिधोभ्या दध्यादाहवनीये। अगन्मा विश्ववेदसं मुस्यभ्यव
सुवितं मे। अग्ने सन्नालं जिघृक्षं मभिसह आगच्छ स्व स्वाहेति गार्हप
त्येयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्यः प्रजायाव सुवितं मे। अग्ने गृहपते
जिघृक्षं मभिसह आगच्छ स्व स्वाहेति गार्हपत्याहवनीयावीक्षेते
राक्षणो यमग्निः पुराण्या रं युमायुः प्रवर्द्धनः अग्ने पुराण्या निपुर्भमभिसह आयच्छ स्व स्वाहेति

सं० ५०
२२

मास्मेमित्रावरुणो गृहानन्नुपतंयुर्व। अ विष्टो न विहता नृषे नानभ्य
राक्षी रास्माकं पुनरायनादितियथे तं प्रत्येत्य प्रोष्य भूयो दशरात्रं तु गृही
तमाज्यं जुहुयान्मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं मे विडितं यज्ञं समिदं दधातु। याद
ष्टा उषसो या अनिष्टा स्ताः सतनो मिह विषाद्यतेन स्वाहेत्यग्नि होत्रा होमे च
प्रति होम मेके परिसम्योद ग्विहारा दुपविश्यं भूभुवः स्वरिति वाचं विश्व
जेतं गृहानीक्षेतां पनाहिताग्नि गृहामा विनीतो पदः स्वस्त्वयोस्मा सुच प्रजा
यध्वं माच वो गोपता रिषदिति प्रपद्येत् गृहानहं सुमनसः प्रपद्ये वीरघ्नो वी
रवतः सुवीरान् शूरां व ह तो द्युत मुक्षमाणां स्ते घृहं सुमना संविशानाति

॥२२॥

येन प्रोक्तं प्रपुत्रमानां अमुशतेतचधपाचरंति परापुराणि पुरोये

शिवशग्मंशं योः शं यो गति विरनुवाक्षमाणो विदितमप्यलीकं नतदहर्त्तप
येयुर्विज्ञायते भयं वो भयं मे स्त्वित्येवो पतिष्ठे तं प्रवसत्येत्याहरहर्वेति। या
अना वास्यायाम पराले पिंड पितृ यज्ञोदक्षिणाग्नेरेको लुक् प्रादक्षिणा
प्रणयेभरं त्यग्निष्टालो कात्पशुहावे स्मादिति सर्वकर्माणि तादिशमुपस
माधा योनौ परिस्तीर्य दक्षिणाग्नेः प्रागुदस्यत्यगुदग्वेके कराः पात्राणि सा
दयेच्च रुस्थाः। भूर्पस्थ्या लूखलमुसलस्कवध्वकृष्णाजिनसकृदादिभेध
मेक्षणकर्मंडलूदक्षिणातो निष्ठ मारुतु चरुस्त्रालो ब्रीहोणां हणी निमजे
त्यदिसंनानि दध्यात्कृष्णाजिन उलूखलं रुत्वेन रायस्य वहन्याद विवेचनव



हतां सकृत्प्रक्षाल्य दक्षिणाग्नौ श्रपयेद्वर्गगतिप्रणातां तस्येन लेखा
 मुल्लिखेदपहता असुरारक्षोसिवेदिषदश्रुतितामभ्युक्ष्य सरुदाक्षिन्नैर
 वस्तीर्थीसादयेदग्निघार्थं स्खालीपाकं माज्यं सपिरिबुभुक्षतं नवनीतं वो
 त्तं धुवायामाज्यं कृत्वा दक्षिणतर्जनीज्जनाभ्यंजनं कश्चिदपवर्हणा
 निष्वाचीनावातीभ्यमुपसमाधाय मेक्षणेनादायावरानसंपदाभुङ्क्ते
 यास्मोमायपितृमते स्वधानमोऽनयेक्यवाहनाय स्वधानमश्रुति ॥२३॥
 स्थाहाकारेण वाग्निं श्वेदं पवीती मेक्षणमनुप्रहृत्य प्राचीनावा
 तीलेखां विरुदकेनोपनयेत्तुं धत्तां पितरः शुद्धतां पितरः शुद्धतां पितरः शुद्धतां

नैऋतिः क्रियागुणत्वादपि जातं तज्जातिभ्यः भवेन्न्यएव पूर्णायादिति १

तां प्रपितामहाश्रुतिं तस्यापि शान्तिं निष्ठायां तस्य राचीनपातिः विवेपितामहाय प्रपिता
 महार्थं तत्तैसौ यच्चामत्राचि तितस्मै तस्मै येषां प्रताः स्युरिति गाणगारिः प्रत्य
 क्षमितरानर्चयेत्तदर्थं त्वात्प्रितेभ्य एव निष्ठायादिति गोतर्मः क्रियाद्यर्थ
 कारितोपायविशेषो जावन्तानां न परेभ्यो नधिकारान्न प्रत्यक्षं न जावेभ्यो
 निष्ठायां न जावां तर्हतेभ्योऽनुदुयाज्जीवेभ्यः सर्वदुतैः सर्वजीविनामा न्य
 विद्वांस्तत्तपितामहप्रपितामहेति निष्ठाताननुमंत्रयेतां प्रपितरोमादयध्वं
 यथाभागमावृषायध्वमिति सव्यावृद्धदुःश्रुत्य यथाशक्त्यप्राणीनां सि
 त्वाभिपकीरत्यां मा मद्दत्तपितरो यथाभागमावृषायध्वतेति चरोः प्राणान्

सू० ४०
२५

धामप्रियं वां यथोद्यतस्य गुह्यानुष्णाणां । दमेदमे सुसृतिर्वा मिथानां प्रतिवां द्विका
द्युतमुच्चरं ण्यन् । पावकानः सरस्वती पावीरवाकन्याचित्रा युः पाचिवांसं स
रस्वती दिव्यं सुपती वायसं बहते मासवं सवितुर्यथा सनो राधा स्यात्तरे
त्याधाना घघामयावी यदि वार्थव्ययेरनूपुन राधेय इष्टे स्तस्यां प्रयाजो
तु याज्ञोविशक्तिभिर्यज्ञैः समिधः समिधो ग्नेः । ग्न आज्यस्य व्यं तुं बर्हि
रग्नि रान आज्यस्य वेतिति समिधान्निडुवस्य ते ह्युब्रवाणित इत्या
न्या वाज्यभागौ बुद्धिमदिडुमना वित्याच सतेतु पानु रतिरिज्याच नि
त्यं र्वमनुब्रूतु लो नो ग्न आ धृषि पवन इत्युत्तरं नित्यं स्तुतरे हविः राह
तक्वपादग्निमग्न आज्यस्य ते । तु । इहो अग्निना रान आज्यस्य व्यं तु ।

॥२५॥

ग्नो

आग्नेयं हविरेवाद्यन्ते क्रतो भद्रस्याभिष्टे अद्युनाभिर्गृणत एग्नो अकैरग्ने
तमद्याभ्वनस्तो मैरिति सं या ज्येदेवं बाह्वैरग्नेर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु । देवो
न राशः सो वसुवने वसुधेयस्य वेत्ति । ॥६॥ आश्रयणो ब्रह्मिण्यामाकय
वानो सस्यना आयादग्निहोत्रमदुत्वाय सावधस्य तत्तः स्यादथाय यणेन य
जेता पिहि देवा आहुस्तप्तो नूनं वर्षस्याग्रयणे न हियजत इत्यग्निहोत्रा वैना न
दयित्वा तस्याः पयसा जुहुयादपि वा क्रियाय वेष्टि स्तरातः सर्वेषां वै केश्या
माकेष्ट्यां सोम्यश्चरुः सोमयास्ते मयो भुवो याते धामानि दिव्या एधि व्या
नित्यं वा तरेलायानित्यं न पमुक्ता सव्ये पाणौ कृत्वे तरेणानि मृशे जाप

स. ४०
२६

नयेवायहं गृह्णामि मयं श्रिये मं तयशसं मयं मन्नायाया भद्रान्तःश्रेयः समने
एदेवास्त्वया वसे न समन्ता महिवा स नो मयोभूः पितवा विशो हं नो भवदि
पदे शो चतुष्यद इति प्राश्या चम्य नाभि मालभेता मोसि प्राणत दंत ब्रवीम्यमा
सि सती न सिप्रविष्टः समे जरां रोग मपनु घशरीरादं माम एधिमा मृताइं म
द्रेत्येते न भक्षिणो भक्षांस्वर्वे न वभोजनेऽथ ब्रीहियवानां धाय्ये विराजा वग्री
द्राविद्राग्नी वा विश्वे देवः सोमो यदि तत्र श्यामा को धावा एधिवा आधाये अ ॥२६॥
ज्जिमिंधते सुकर्माणाः सुरुचो देवयंतो विश्वे देवा स आगतये केचन्मामहि
नो अहि माया महीधौः एधिवा चनः प्रएव जे पितरानव्यसाभिरिति ॥२७॥

अथ काम्या आयुक्ता मेष्ट्यां जीवा तु मंतां वा नो अग्ने सुचेतुना त्वं सोममहे नगमि
त्यजिरायुष्मानिंद्रस्त्रातो युष्टे विश्वतोऽर्धदयमग्निर्वरेण्यः पुनस्ते प्राण आया
तु पराय क्षं सुवामिते आयुर्दं अग्ने हविषो गुषाणो घृतप्रतीको घृतयो निरे
धि घृतं पीत्वामधु वारुग व्यपिते वपुत्रमभिरक्षतादिमो वातारनिद्रमविता
रमिंद्रमाते अस्यां सहसा वन्यरिष्टौ पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्त्रे रग्ने त्वं पार
पानव्यो अस्मानिति संयाज्ये स्वस्त्ययन्यो रक्षितवंता वग्ने रक्षाणो अंहसस्त्व
नः सोम विश्वत इत्यग्निः स्वस्ति मां स्वस्ति नो दिवो अग्ने एधिव्या आरे अरम
दमति मारे अंह इति पूर्व योक्ते संयाज्ये पुत्रकामेष्ट्या मग्निः पुत्रो यस्यै त्वं

सू. २०
२७

तेजातवेदोयस्याहदाकीरिणामन्यमानोऽग्निरस्तविश्वस्तममितिदेसंयाज्येआग्ने
प्याउत्तरेनित्येभृधन्वतस्तत्स्थिताअग्निरस्तमाश्यामतंकाममग्नेतवोतीतिका
मायवैमृधाउत्तरेविनइद्रमृधोजहिमृगोनभीमःकुचरोगिरिष्ठाःसधुति
मिद्रसभ्युतिप्रभ्युतिजघनभ्युतिप्रनाकाफानआमरप्रयश्येनिवसकृष्यो
विनइद्रमृधोजहिचनीरुदधथासफमनिनःसुष्टुतिनयेतीद्रायदावेपु
नदीत्रेवायानिनोधनानिकुक्षोजिनासिमभ्युनाइद्रानुविद्धिनस्तान्यनेन ॥२७॥
हविषापुनःपुनर्नइद्रोमघवाहदापुननानिशकोधनीःसुराधाःअ
स्मद्राकृणुतायाचितोमनःअक्षीनइद्रोहविषमृधातीत्याशानामाशा

पालेभ्योवाशानामाशापालेभ्यश्चतुर्भ्योअमृतेभ्यःइद्रोभृतस्याध्वरेभ्योविधेमहवि
षावृणुविश्वआशामभुनासंस्तजाम्यनेमीवाआपउवधयःसंतुसर्वःअवयज
मानोमृधोव्यस्यत्वग्भीताःपरावःसंतुसर्वइतिलोकेष्टिःएधिव्यंतरिक्षंघोरिति
देवताःएधिवीमातरमहीमंतरिक्षमुपब्रुवोवृहतामृतयेदिवंविश्वंविनर्तिष्ट
धियुतरिक्षंविपप्रथेउहयौवृहतापयःवर्ममेष्टयिवीमृत्यंतरिक्षंस्वस्तये।
योर्मेशर्ममहिषवदतिनिसस्त्रयाणांप्रथमेप्रथमस्योत्तमाप्रथमाचोत्तमनेमधमस्यो
स्यात् ॥ मित्रविंशमहावेराज्यग्निःसोमोवरुणोमिवइद्रोवहस्पतिःसवितो
सवितोयःसहस्रीःएषानोगोभिरवसासरस्वतीत्वष्टारूपेणसमनंतुयज्ञोपति
प्रधासरस्वतीत्वष्टयेकवतनाभग्निःसोमोवरुणोमिवइद्रोवहस्पतिः २



लोममादिश्ययजेद्येयजामहेत्वष्टारं सरस्वतीं पूषणं सवितारं बृहस्पतिमिन्द्रं मि
त्रं वरुणं सोममग्निं त्वष्टारुपाणिदधन्तं सरस्वतीभर्गं एषां सवितानो ददातुं।
बृहस्पतिर्दददिक्रः सहस्रमिवोदातावरुणः सोमो अग्निरित्यष्टौ वैराजतं
त्रास्ता सामायां षलेकं ह विषः स्नुषाश्च भुरीययाभिचरन्त्यजते तैः सरो अत
रद्रजोऽस्ति। स्नुषा सपत्न्याश्च भुरो ह मस्मि। अहं शर्जूं जयामि जह्वा लोहं वार्ज
जयामि जज्ञ सा तौ। इन्द्रः सूरः प्रथमो विश्वकर्मा मरुतां अस्तु गणवां सजा
ते। मम स्नुषाश्च भुरस्य प्रशिष्टो सपत्न्या वाचं मनं स उषां सक्तो। तुष्टो दमूना
अग्ने शर्द्धं महते सौभगा येति संयाज्ये विमनानां संमस्यथ संतान्यग्निर्व

॥२८॥

सुमानो मोरुद्रवानिन्द्रो मरुत्वां रुपा आदित्यवानित्येकप्रदानाः। अग्निः प्रथमो
वसुभिर्निश्चया सोमो रुद्रैरभिरक्षतुत्तमा। इन्द्रो मरुद्रिर्ननु धारुणो त्वादित्ये
नो वरुणः शर्मयं सत्। समग्निर्वसुभिर्नेत्रा व्यासं सोमो रुद्रि याभिस्तनू
भिः। समिन्द्रो रातहव्यो मरुद्रिः समादित्येर्वरुणो विश्ववेदा इत्येद्रामारुतो
नेद्रकामां मरुतो यस्य हि क्षये पशुक्षयमारुताय स्वभानव इत्येद्रामनूच्य
मारुत्या यजेन्मारुती मनूच्येद्रा यजेदिन्द्रं हर्वनिगमेषु मरुतो वेद्रवा प्रदा
ना हर्धमरुतः प्रकृत्या संपत्तिकामाः संज्ञा नो चैद्रा बाहस्य त्या प्रथप्यमाणो आ
न इद्रा बृहस्पती अस्मे इद्रा बृहस्पता इति यथा इद्रा यचो दयेषुः॥२९॥ पवि

च।

सं० १०
२६

ह्यानपादिन्ययनं समुद्रस्थनिवेशने। अन्यते अस्मात्पंतु हेतयः पावको अ
स्मभ्यां शिवो भवानमस्ते हरं से शो विषे नमस्ते अस्त्वभिषे। अन्यते अस्मत्तपं
तु हेतयः पावको अस्मभ्यां शिवो भवेति पावकवत्तौ धाय्ये पावकवंता वाज्य
भागा वग्नी रक्षांसि सेधाति यो धारया पावकयेत्युच्यते याऽप्येयते पवित्रमर्चि
व्याकलशेषु धावतीति पवित्र इत्येते ग्निः पवमानः सरस्वती प्रिया अग्निः पा
वकः सविता सत्यप्रमवो ग्निः शुचिर्वायुर्निधुत्वा नग्निर्जनपतिर्दधिका वा ॥२५॥
निर्वेश्वानरो विष्णुः शिपिविष्टुत्तनः प्राञ्जयास्विमानुक्राना युष्मदानमोभि
र्वायुरग्रे गायत्र्यो श्रीर्वायो शुक्रो अयामितैर्दधिकाः रोगो अकारि षमादधिकाः
पा २

राशसापंचरुहोर्जुहो रक्षताभ्यगेशर्द्धनहते सोभगायेति संजात्ये संपासं
वत्सरमतिप्रवरातः शुद्धिकामो वातदेवानियत्तगाथा गायतो वैश्वानरीवा
तपति पवित्रेष्टितथैव वाऽतावतोऽयुजानः पुनाति दशपौरुषमिति ॥१०॥
वर्षकामेष्टिः कारीरीतस्यां प्रतित्यं चारुमध्वरं माले आग्निं स्ववसं नमो भिरि
ति धाय्येयाः काश्च वर्षकामेष्ट्योऽयुमं तावत्त्वग्ने सधियं वाऽयुमं सोऽब्रवीदित्य
ग्निर्वा मछ नमरुतः सूर्यस्ति सश्च पित्र्य उत्तराहिरं प्यकेशोरजसो विसाररति
द्वैतं त्याचिदभ्युत्तधा मंते विथीं भुवनमधि श्रितमिति वावाभे वा विष्णुमिमाति
पर्वतश्च आहि वृद्धो विभायसर्जति रग्निमोजसा वहिष्ठे निर्विहरन्यासि

सू. ४०
३०

तं तु मुदीरयथामरुतः समुद्रतः प्रथमं रुतस्तविषा उदैन्यव आर्यं नरः सुदानवो
रदाभुषे विद्युन्महसो नरो अश्मदिधवः रुक्षं नित्यानं हरयः सुपणी नित्यु
त्वं तोयामजितो यथानरो नैवाधस्त्विमृधो विदुर्गहाय त्वादेवापिः शुभ्रवा
नो अग्नश्चित्तसंयाज्ये स्तवो नृन्ययमुभिरिकेयजं तिसंस्थितयो सर्वादिश
उपतिष्ठेतां आवदतवसं गात्रि रिति च तस्मिन्निःपत्युर्वै सक्तेन वा ॥ ११ ॥
अत ऊर्ध्वमिष्यथ नानि सावत्सरिकाणि ते जाकाः कान्यां पौर्णमास्यां चैत्र्या
वा प्रयोगं स्मरायणमग्निर्द्रो विश्वे देवा इति ह्यग्निहोत्रं सवनमहरहर
कावात्रि र्विदं क्षायणयज्ञे दे पौर्णमास्यां द्विअमावास्याय जतं नित्ये पूर्व

सक्तेन ४
॥ ११ ॥

यथा संनयतो मावास्या या मुतर यो र्दे पौर्णमास्यां द्वितीयं मैवावरु
णममावास्या या मानो मित्रावरुणा देयं हि धं नाति विधे सुदृष्टं इति वा
जापत्य इलोभः प्रजापतेन त्वदेता न्यन्यस्तवे मे लोकाः प्रादिशो दिश
अपरावतो निवत उद्धत आ प्रजापते विश्वसृज्जीवधन्य इदं नो दे
व प्रतिहर्यह्यमिति धावाष्टथि योरय नं पौर्णमासेनामावास्या
दामावास्येना पौर्णमासादसमान्नाता स्वर्था तंत्रविकारो ध्रुवुर्वी
यथा स्मरे द्वेराजं तुग्निमंधनं धाय्यते वै के देवतलक्षणाया ज्ञा
नुवाक्य गायत्र्या वती जुष्टवत्युपरिष्ठा लक्षणाया ज्ञापिवा न्य
वती कृतवत्युपोत्तवती पुरस्ताल्लक्षणा नुवाक्य त्रिष्टुप् वती वीत



४००
३०

नष्ट
स्य ब्रह्मसो ननु नान्या क्रूरस्य सानिष्टिद्रु वृहता सामे हृदयवतीस्तु त
वर्जयेद्यत्तेतुदेवतेतथैवलक्षणेन मपि वायु के नधिगच्छेत् सर्वस
नधिगम आग्नेयान्या व्याहृतिभिर्वी देवता आदिश्य प्रपु या यजे
न्न माभ्या वे ममा भृशु पीव हं यत्तगिभिर्हि वा महे एदं बृहि नि
धीदनः स्तीर्णं बृहि रा तु र्वगा स देत तु पे लाना इह नो अग्र गठ
अहेळ ता मनु से दं तु च स्व वा हि हयं प्रयत सा दु नं म इति न प्रभागे ॥२१॥
य्या व निरु क्त ॥ २१॥ चातु र्मा स्या नि प्रयो श्य मा लः पूर्व यु वे श्वा
नर पार्जन्यो वे श्वान रो अजी ज नं दग्निर्ज न य सी म ति ॥ २२॥

वि२

वृधान भृशं सा एलो दि विष्टो अग्निः पृथिव्यां पतं न्या य प्रगायते प्रवाता
को ति पत यं ति पु त इत्यग्न्या र्धे य प्रभृत्या र्हेते पां शु ह ति पः सो मि क्य प्रा यश्चि
त्ति क्यो वा या त्य क के पा लाः सर्वत्र वा रु ण वर्जं सा वि त्र श्वा तु र्मा स्ये पुं प्रधा
न ह वा षि च्चे के पि क्यो प स हः स तं वाः पो न रा ये पि की चं प्रा गु त मा द नु या ज्ञा
द पि वा सु मं द्र तं वा आ गूः प्र ण व न घ द्वा रा उ ज्ञेः सर्वत्र त था प्र य जे श्रि
य मा हा य स्तं प्रा ण सं त तः प्र ण वः पु रो तु वा क्य या स्त था गू र्व घ द्वा रो
या ज्य या स्तं च स्व रा ण्यु पो शो रु द्वा नि मं द्रा ण्यु पो शु र्त ना णो ॥ २३॥ प्रा
त वै श्व दे व्या वे पि तो ऽग्नि मं थ नी पा भ न्वा ह प श्वा मि धे नी स्थान स्य स्वा

सू. ६०
३२

पदमात्रेवस्थायाभिहिंकृत्यामित्यादेव सवितर्महाद्योः शयिवाचनस्त्वा
मग्नेः पुकरादधीतिति स्मृणां मर्द्धर्चं शिशुपारमेदासंजेषां
दन्यत्राप्यंतर्द्धर्चोवसाने जायमाने त्वेतास्मिन्नेवावसाने ग्नेहं सिन्य
त्रिणमिति स्मृत्तमावपेत् पुनः पुन राजन्मनो जातं श्रुत्वा नंतरेण प्र
णवेनी शिशुपसंतनुया छिष्टे नोत्तरा मुत बुवतु जंतव आर्यहस्ते
नखादिनमित्यर्द्धर्च आरमेत्यदेवं देववातप्रशति द्वे अग्निनाग्निः स ॥३२॥
मिध्यते त्वहग्ने अग्निना तं मर्जयंत सुकृतु यज्ञे न यज्ञे मयजंत देवा
इति परिदध्यात्सर्वजो तस्मां परिधानीयेति विद्योऽप्यपिराजो

४५

नवप्रयाजाः प्रागुज्जमाश्चतुरावपेत्तुरी अग्न आज्यस्य व्यं तूषासा
नक्ताग्न आज्यस्य वाता देव्या होताराग्न आज्यस्य वाताति स्त्रो देवारग्न
आज्यस्य व्यंतित्यग्निः सोमः सविता संरस्वती एषामुरुतः स्वतं वसो
विश्वेदेवाद्या वां शयिवा आ विश्वदेवं सत्यतिशमै मध्य सवितर्वामसु
श्वः शयंतं ववते वयं भुक्ते अन्यजंतं ते अन्यदि हे हवः स्वतः प्रमः प्रवि
वमर्कं गृणते तुरा येति न वा तु याजाः षत्सुधै यथमा देवा वसुधै
ने वसुधै यस्य व्यंतु देवा उषासानक्ता वसुधै नै वसुधै यस्य वाता दे
वा जोष्ट्रा वसुधै नै वसुधै यस्य वाता देवा ऊर्जा कुंती वसुधै नै वसुधै

सू० ४०

३३ वा

यस्य वातां देवादि ग्राहतां गुवमुवने वसुधेयस्य वातां देवास्ति स्वस्तिस्त्रो
 देवा वसुधेयस्य वसुधेयस्य अतिव्यनुयाजानां राक्षसाकस्य वा युवाक
 स्पं परिषादा जिभ्यो वाजिन मना वा ह्यादेशी शीनो न वं तु वाजिनो हवे
 पुवाजे वाजे वत वाजिनो न इत्थं धृक्करणेन नानं याज्या मग्ने वाहीत्यनुव
 ष्का रौ वाजिन स्याग्ने वाहीति वायव्यं चैक सं प्रेषे हो वषट्कारौ
 समस्तावे वत वदिरनुमं वयेत न वागुरुतरमिन्वाजिन भक्षामि ॥३३॥
 लामिव प्रतिगृह्यो पहवमिच्छेता धृयं पकृयस्व ब्रह्मनुपकृयस्ता उर
 ग्नी उपकृयस्वेति यन्मेरेतः प्रसिच्यते यदा मे अपि गच्छति यदा जा

यते पुनः तिनं माग्निं न माग्निं न माग्निं न माग्निं न कुलातस्य ते वाजिपातस्योप
 दूतस्योपहृता भक्षया मीतिं शालाभक्षं नक्षयदेवमध्वर्यु ब्रह्माग्निध्रो य
 जमानः प्रत्यक्षमितरे वदक्षिताः पौर्णमासेनेष्ट्वा वातुर्मास्यवता न्युपे
 याक्ति शास्त्रवर्तनीतं श्मश्रुणि वापयीताधः शयीत मधुमां सलवणस्रावले
 खनानि वर्जयेदतौ भाया मुपेयां क्षापनं सर्वेषु पर्वलाद्योत्तमयोर्वा ॥१४॥ पं
 चम्यां पौर्णमास्यो वरुणप्रधासैः पञ्चदश पौर्णमासिकाया वेदे रूपवि
 श्वं प्रेषितो जनिप्रणयनीयाः अतिपद्यते प्रदेवं देवाधियेति तिस्र इत्याया
 त्वा पदेव यमग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरित्येव आरमेदासीन प्रथमा म

स. पू. ०
३४

वाहोपोभुसप्रणवोतवस्थानात्स्थानसंक्रमणप्रणवेनावसायानुबुध्यो
नराप्रतिपद्यतेप्राणसंततभवतीतिविज्ञायतउत्तरमग्निमनुब्रजन्नुत्त
रादममहेविदध्यायभृषमयमिरुपथमोधायेधातुजिरितितु राजन्यवे
श्ययोराघेपश्चाउत्तरस्यावेदेरवस्थायोत्तरवेदेस्तसोमेषुनिहितेग्नौ
सीदहोतःस्वउलोकेचिकित्वाग्निहोताहोतृषदनेविदानइतिद्वेपरिधा
यतस्मिन्नेवासनउपविश्यभूर्भुवःस्वरितिवाचैविमृजेतान्यत्रापियत्रा ॥३६॥
तुब्रुवन्ननुब्रजेन्निष्ठत्संप्रैषेषुतथैववाग्विसर्गाग्निमथनादिसमाना
वैश्वदेव्याहविषांतुस्थानेषषप्रभृतानामिद्राग्नीमरुतोवरुणाःक

इद्राग्नीश्रवसागतंभयइवमुत्तसनीतिवाजंमरुतोयस्याहक्षयेराइवेद
चरमाश्रहेवैममेवरुणश्रधितत्वायामिब्रसृणावंदमानःकयानाश्विव
आभुवाइरण्यगर्भःसमवर्तताग्रइतिप्रतिप्रस्थातावाजिनेततीयःसं
स्तितायामवभृथंब्रजंतितावभृथोष्टिःकृताकृतातामुपरिष्टाद्या
ख्यास्यामोदयोर्मासयोरेद्राग्नःपशुः॥१५॥तथाततःसाकमेधाःपूर्वे
युस्तिस्त्रिष्टयोनुसवनंप्रथमायामाग्निरनाकवाननीकवंतमृतये
न्निर्गान्निर्हवामहोसनःपर्वदतिहिवैःसैतानीकेनसुविदत्रोअस
इत्युत्तरस्यावधन्वतोमरुतःसांतपनाःसांतपनाइदेहवियोनोम

रुतो अभि दुर्हण युशिते मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्य उत्तराज्यभागप्रभृतां तां गृह
मेधास आगतं प्रबुद्धा वईर ते महांसाति पुष्टि मंतौ विराजो संयाज्ये अनि गदे
अन्यत्राप्यनावाहनं आवाहने पिपिआयां पशौ च बहु चैतस्यां रात्र्या मेनेष
सुवीरं स्तस्या विरासे पोर्णदर्वं जुहुयुर्ह्यनेरवालेस्तनयिलो वाग्नीध्रं हे
केरावयंति ब्रह्मपुत्रं वदंतो यदि होतारं चोदयेयुस्तस्य याज्यानुवाक्यं पूर्णा
दर्विपरापत सुश्रूणा पुनरापतं वस्त्रे व विक्लीणा वहाइषमूर्जं शतकंतो
देहि मे ददां मिते निमेषे हि निते दधे। अयानि क्यमि वसे नरको बाद दत्ते द
ददिति मरुद्भ्यः क्रीलिभ्य उत्तरोत्तं वं तु जंतवो ये ह्यतुरगभा त इति परोक्ष

॥३५॥

वार्त्रघ्नौ क्रीलं वः शर्द्धो मारुतं मत्या सो नये मरुतस्त्वं चो जुष्टो दमूना अग्ने राई
महते सौभगा येति संयाज्ये वाजिनावभृथ वजं नाहं शुक्लावरुण प्रधासे
ह विषां तु सप्त मादानां स्थानं इदं वृहं द्रोमहं द्रोवा विश्वकर्मा तू न ईद्रव
हं ननु ते दायिमह इद्रियाय विश्वकर्मा ह विषा वा वृधानो याते धामानि प
रमाणि याव मेति ॥१६॥ दक्षिणाग्नेरग्नि मति प्रणा यपि आंसा शब्दं तां तु सजपा
होतारम वृथा वपद्मारा नु मंत्रेणा निहिंकारवर्जं तस्यां प्रांचिकमग्निं दक्षिणे
तरालितथान्वयं मुशं तस्या निधम हत्येतां त्रिरनवानंताः सामिधेन्यस्ता सा
मुत्तमेन प्रणवेनावह देवान्पितृन्यजमाना येति प्रतिपत्तिरग्निं होवायावह

स्वमहिमानमावहेत्येतस्य स्थानेनैकं क्रयवाहनमावहदुत्तमे चैनं प्रयाज्ञे प्रागा
 त्पुपेभ्यो निगमयेत्सक्तवाके चाग्निर्होत्रेणेयेतस्य स्तानेनेह प्रादुरो न बहिष्मं
 तैर्नैलायां न स्तनक्षणां न मार्जनं न सक्तवाकेनामादेश ईक्षितः सादहोतरिति वाक्ये
 प्रयाजानुयाजोऽपवित्रो ज्ञावातुमंतो सव्योत्तयुषस्थाः प्राचीनावतिनो ह
 विजिश्चरंति दक्षिणां आग्नाध्वं उत्तराध्वयुर्हृद्दे अनुवाक्ये अथर्धामुवानमो
 स्वधेत्याश्वावणामस्तु स्वधेति प्रत्याश्वावणामनुस्वधा स्वधेति संप्रेषोय स्वधे ॥३६॥
 त्याग्यं स्वधाम ह इति वा स्वधानम इति वषट्कारो नित्याः धुतयः पितरः सो
 मवर्तः सोमो वापितृमान्ये तरो बहिष्पदं पितरोऽग्निघाताय मउदीरताम

वरउत्तरासंस्तुवाहिनः पितरः सोमएव उपहूताः पितरः सोम्यासंस्तुं सोमप्रवि
 कि तोमनाया सोमो धेनुं सोमो अर्बति मायुं त्वं सोमपितृभिः संविदानो बहिष्पदः पि
 तरः कृत्यरवागां ह पितृस्तु विदवां अविता दपितृभ्यो नमो अस्तु ध्यानिघातोऽपि
 तर एह गच्छ तं ये वेह पितरो ये च नेह ये अग्निदग्धा ये अनग्निदग्धा इमं यमप्र
 स्तरमाहि सादेति द्वे परे यिवां संप्रवतो महीरनु वैव स्वताय नम्यमाया ज्या
 ये तातृषुर्देव वाजे ह मानां स्त्वदग्ने काव्यात्स्वमनायाः स प्रतया सह साजाय
 मान इत्यग्निः स्विष्टकृत् क्रयवाहनः प्रकृत्या त ऊर्ध्वं वषट्कारक्रियायां चोर्धमा
 ज्यभागाभ्यामन्यमंत्रलोपादे कैकाचानुवाक्यायो अग्निः क्रयवाहनस्त्व

ने ४

म. २.
२३

मग्न इति तो ज्ञात वेद इति संया ज्येभक्षे पुत्राण भक्षान् भक्षयित्वा बर्हिष्यु
प्रहरेयुः संस्त्रिषो तो प्राग्वायुया जाभ्यादि क्षिणा रतो दक्षिणाग्निमुपाति
छंते नावृत्या नति प्रणीत चर्यायां प्रयाविद्या जुनय के वराणि महर्षिण रुत
वंगयगातुः सप्रयु देदरुणं मधो अग्ने स्वाय तन्न तन्वा मेरय तैत्पार
त्यत्वे वेत रा वा हवनीय सुसं दृष्टां वेति पंमया गार्हपत्यं मग्निं तं मन्य द
त्यथै नमनि समा यति मा प्रगा माग्ने त्वं न इति जपंतः र्वेण गार्हपत्यं स
के समा यं सया रतस्यै वका अजंति त जाध्वैवः कर्माधी यते प्रत्यस्या
दित्यथा चरंति पुष्टि मं तो धापो विराजो ॥१७॥ अस्या पोर्त मास्यो शुना

॥२७॥

३५

नास्तीरी यया रोग्य थो पपत्ति वा नां जि नवर्जं समाना ये श्व देव्या ह वि धां तु स्त्रान
यष्ट प्रभृती नां वा दुर्निधु नाना सुवी शुना सी रा विं द्रो वा शुना सी रा रं द्रो वा शुनः
सूर्य उ त्त मं आ वा यो र्ष षु चि पा उ प नः प्रया नि वी सि हा श्वां त म छ स त्वं नो
देव मन सै शाना य प्र ह ति य स्त आ न र शुना सी रा वि मां या चं नु ये थो अ न नः
पा ला वि रु णं तु र मि नि रं शुना सी रा म स्मि न्य ज्ञे र वा म हो स वा ज्ञे पु प नो दि
च त्रं अ श्वा ये तो ग यं तो वा ज यं तः शुनं दु वे म भ घ वा न मिं द्रं म श्वा ये तो ग यं
तो वा ज यं त स्तर णि र्धि श्व दर्श तं श्वि रं दे वा ना मु द गा द नी क मि ति या ज्यो
नु वा स्याः समा य सो मे न य ज्ञे ता रा कौ प शुना चा तु म स्मि ना नि वा पु न श्वा

सं० ४
३८

तुमीस्यानिवापुनः ॥१८॥ ॥ इति श्रौतसूत्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ ॥ पश्चाद्विष्टिरुभय
तो न्यतरतो वाग्नेया वाग्ना वैश्ववी बोभेवान्यतरापुरस्ता उक्तमग्निप्रणयनं पश्चा
त्वाभुबंधिकाया वेदेरुपविश्य वेष्टितो यथायाज्यमानायां नित्वा मधरे देव
यंत इत्युत्तमेन वचनेनार्धं च आरमे उक्तं यत्स्ववनस्य ते समिधस्य श्रयमाणाः
पुरस्ता हर्ध उक्तं यत्स्ववनस्य ते समिधस्य श्रयमाणाः पुरस्ता हर्ध उक्तं यत्स्ववनस्य ते समिधस्य श्रयमाणाः
युवा युवासाः परिवीत आगादिति परिदध्याद्यत्रैकतंत्रे बहवः सपत्न्या वीत्यपरि ॥३८॥
धाय संस्तुयाद न निहं कृत्य पात्री नरो देव्यंतो निमिष्युरिति घट्टि पंचनिवा
नभ्या समेकं उक्तमग्निमंधनं तथा धाय कृता कृता वाज्यभागा वावाहने प

भुदेवताभ्योरनस्पतिमनंतरं संमार्गेः समुज्यं प्रवृत्ता हुता हुं हुवा जुष्टो वा
चेभ्या संतुष्टो वाचस्पतये देवि वाक्यवाचो मधुमतं संतस्मिन्माधाः सरस्व
त्येवाचे स्वाहा पुनरादाय पंचविधा हं स्वाहा वाचस्वतये स्वाहा वाचस्पतये स्वाहा
सरस्वत्ये स्वाहा सरस्वते महोभ्यः समहोभ्यः स्वाहेति सोम एवैकेशशा
स्तारं तार्धेन प्रपाद्य दं उमस्मै प्रयच्छेद्दक्षिणोत्तराभ्यां पाणिभ्यां मित्रावरु
णयोस्त्वा वाहुभ्यां प्रशास्त्रोः प्रशिषां प्रतिगृह्णाम्यवक्रो विधुरो भूयास
मिति प्रतिगृह्णोत्तरेण होतारम ते ब्रजे दक्षिणे नदं उहरे न चानेन मं स्पृ
शेदात्मानं वा न्येवा प्रेषवचनं दन्या न्यपियतां गान्युपयुक्तानि न
प्रयच्छामाति तथा युक्ताभ्यामेव तरो मितारुणयोस्त्वा वाहुभ्यां प्रशास्त्रोः प्रशिषां

सू. ५०
३९

विहारेण व्यवस्थां हस्तिणो होतृषदनात्प्रकोवस्त्राय वेधां दंडमवस्यभ्युया
त्रेषां आदेशं मनुवाक्यां च संप्रैषैरुवं प्रेषां पर्यग्निसो कमनो तो नो यमा
नसूक्तानि च सोमभासी नो न्यत्र ॥ १ ॥ एकादशप्रयाजास्तेषां प्रेषाः प्रथ
मं प्रेषसूक्तं मुक्तं द्वितीयं धर्यु प्रेषितो मे जावरुणः प्रेष्यति प्रेषे होतारं होता
यजत्या प्रमिः प्रेषसलिंगाभिः समिद्धो अग्निरिति शुनकानां नृपस्वनः समि
धमिति वसिष्ठानां समिद्धो अघेति सर्वेषां ऋषिवा प्राजापत्ये तु जामदग्न्यः यथ
सर्वेषां दशसूक्तेषु प्रेषितो मे जावरुणो ग्निर्होता न इति त्वं पर्यग्नये च ॥ ३९ ॥
हां ध्रिगवेषेष्यो पप्रेष्य होतारिति वोक्तो जै दग्निरसनदा जमिति प्रेषमु

क्तांतर्वेदिदंडनिदध्यादधिगुं होतो ह-अंगानिदैवतं पशुमिति यथार्थं बुवं
न्मिथुने मेधपतिं मेधायां विकस्यो यथार्थं मूर्धमधिगौरन्यमिथुनेभ्यः
सर्वेषु यजुर्निगदेषु प्रकृतौ समर्थनिगमेषु प्राकृतास्त्वेवमंत्राणां शब्दाः
प्रतिनिधिष्वपि नाभिरुपमा मे दोहविरेत्यनूक्तानि ॥ २ ॥ देव्याः शमिता
रआरभधमुतमनुष्या उपनयत मेध्यादुर आशाना मेधपतिभ्यां मेधं प्रा
प्ता अग्निं भरतस्त्वणीत बहिरन्वेन मातां मनुषितां नुभ्रातां सगन्धेनु
स्त्वा समूह्यः उदीचीनां अस्पपदो निधनात्सर्वैश्चैकं नमयतां दानं प्रा
णमन्ववस्त्वजतां दंतस्ति ममुदिशः श्रीं वं वधिवां शरीरं एकधा स्पृश

मन्ववता ३

स्त. ६०
४०

चमाद्युतां सुराणां अपि शसो व पाभुविदतां दत्तरेयोष्माणां वारयधातं। श्येन
मस्य वक्षः कृणुतां सुरासा बाहू शला दोषणी कश्यपे वां सा छिद्रे ओणा कवचो क
स्येकपणी छावं ता षड्विंशतिरस्य वं कयस्ती अनुष्यो व्या वयतां द्वात्रिं गात्र मस्या
ननं कृणुतातं। ऊवध्य गोहं पार्थिवं त्वनतातं। अस्मारक्षः संसृजतां इनिष्टुम
स्य मा रां विष्टोक्तं मंन्यमानां नेदस्ती केतनये रवितार वछमितारः। अधि
गोशमीधं मुशमिवा नीधं दामीधमधिगा ३३ अपाप। अस्मारक्षः संसृज
ता च्छमितारोपापे सुपांशे कथा षड्विंशतिरिति द्विर्विदनां पुरां तरितिवै के
धिग्वादित्रिरुक्तां शमितारो यदत्र मुक्तं तं कृणवथा स्मासुत घटुक्तं म

तय

॥४०॥

ति

न्यत्र तदिति जपित्यादक्षिणा वदावर्तते मैत्रावरुणश्च स व्यावर्तौ ब्रह्म
यजमानौ संक्षेपश वावर्तैरनु॥३॥ वपायां श्रयमाणायो प्रेषितस्तोकेभ्यो
चाहं तु षष्ठ्यस्य प्रथममिमं नोपज्ञमित्युक्तं भारापनं स्वाहा कृतिभ्यो होता
यक्षदग्निं स्वाहा ज्यस्य स्वाहामेद स इति प्रेषितं मायाया ज्वावपापुरोला
शोहविरिति पशोः प्रदानानि तानि पृथङ्गनादेव ते पुंमनोतां वंमनोतां व
नं तेत्येकेतेषां सलिं गाः प्रेषां स्तेष्वग्नीषोमयोस्थाने याया पशुदेवता
छागस्थानं उक्त्वा गोर्मघोविकीहयोभ्यो चादेशं व्यक्तचोदनामेवं वनस्य
तिचिष्टरुत्तरक्तवाक प्रेषेषु प्राजापत्ये त्वग्निचित्या संयुक्ते वायव्यं पशु

नच

सू. ४१

४१

रोलाशमेकं वा यजे
पुरोलाशतस्य धानत्वांशु रोलाशनिगमेषु पुरोलाशवद्वाष्याज्यवर्जयेषां ते
न समवततो मोमेधोरभायानिति पञ्च मिधाने आदह सत्करं शुषताम
धदग्नीदवी वधतेति देवतानां ॥४॥ इतायां वपायां स ब्रह्मकाश्वात्वालेमा
र्जयं ते निधाय दं मे वावरुण इदमापः प्रवहंत सुप्रिया न आपः घधयः
संतु उभि आस्तस्मै संतु योस्मां देष्टियं च वयं हि क्षुद्रयेता वन्मार्जनं पशौ
लार्थेन निष्क्रम्यामीतामा पुरोलाशः अपलातेन चरित्वा स्विष्टकृतां च
रेयुर्यदिल न्यायात्मानितै रयेचरे युर्न तु ते षानि गमेधनु शतेन न्येषा

॥४१॥

* आलोपातापितुपि पाठः शिरोतभाष्ये ।

४१

मर्धमावाहनादुत्पन्नानां मिलामग्ने पुरुदं संसनिंगोहेनायक्षदग्निपुरो
लाशस्य स्वदस्वदया समिषोदिदाहीति पुरोलाशः स्विष्टकृत ऊर्ध्वमिलायाः ॥५॥
मनोताये संजेषितं स्त्वं अग्ने प्रथम इत्यन्वाहं हविषा चरंति तत्र प्रेषकरत
एवाग्नीषोमावेवमित्येतरेयिणो न्यत्र हि देवतामैत्रावरुणदेवते च तथा
दष्टत्वात् स्वरुत्या गाणा गरिरुत्यन्नानां स्मृतं आर्म्नाये नर्थमेदे निरर्थो वि
कारो याज्यायां अतरार्धं वै विसाहोम आरमेद नस्यति नाचरंति प्रेषमनि
तो याज्यानुवाक्ये प्रजाग्ने राज्यस्य हविष इत्यं ज्यभागां वयालान्नि रग्नेरा
ज्यस्य हविष इति स्विष्टकृती लामुपहूया नुयामैश्च रंति तेषां प्रेषास्तती

यत्रैष स्तुतमेकादशो ह प्रागुत्तमा दावावपे तदेवो वनस्यतिर्वसुवने वसुधेयस्य
 वेतु। देवं बर्हिर्बर्हिती नौ वसुवने वसुधेयस्य चेतित्यनवानं प्रेष्यत्यनवानं य
 जत्युक्तमुत्तमे स्तुतवाक्यैषैर्वस्मिन्निगमे गृह्णन्ति त्रया ज्यभागौ बभूवन्
 मुष्मा अमुं बभूवन् मुष्मा अमुमिति पशूंश्च देवताश्च देवताश्चैवैकपशुकाः प
 शूंश्चैवैकदेवता नुत्तरा ज्येनेत्या ज्यभागां वसुष्मा अमुनेति सर्वे लोके
 समाप्यैष मग्नौ दग्धमनुप्रहरेद्दन्वभूधेवभूधेन्यजकृता कृतं वेदस्तर
 लोताथेनानि क्रम्याग्निपशुकेतनान्यर्थेयं तो रुदयभूतमुपोयमानं म
 नुमवयेरं दुर्गासियोस्मां द्वेष्टियं च वयं द्विष्मस्तमभिवाचेति तस्योपरि

११४२११

व

सादपउस्थशंतिं द्विप्रेराज्ञो वरुणस्य गृहो भितो हिरण्ययोः स नो धृतव
 तोराज्ञो धाम्नो धाम्नो इह मुंचतुं धाम्नो धाम्नो राज्ञो नो वरुण नो मुंच
 दृढोपो अद्या इति वरुणतिशायामहेततो वरुण नो मुंच। मैवापो मोष
 धीर्हि सारतो विश्वयचाभूस्त्वेतो वरुण नो मुंच। सुमित्रान आपो
 बधयः संत्विति चोस्थृष्टानवेक्षमाणा असंस्पृशंतः प्रसारयंतः समि
 धः कुर्वते तिस्रस्तिस्वरे कैकोनेः समिदसिते जोसिते जोमेदेहो तिप्र
 थमा मेधोस्येधिषीमहातिद्वितीयो समिदसि समेधेनामहातिद्वितीयो मे
 त्योपतिष्ठे त आपो अद्यो न चारिषमिः तिततः समिधोभ्यादधति यथा

स्त. ५०
४३

गृहं तं मग्नेः समिदं सिते जो सिते जो मे दाः स्वाहा। सोमस्य समिदं सितं दुरि
ष्टेर्मापाहि स्वाहा। पितृणां समिदं सितं मृत्योर्मापाहि स्वाहेति ततः संस्तुज
पशति पशुतंत्रं ॥ ६॥ प्रदानानामुक्ताः प्रेषांस्तेषां याज्यानुवाक्याः सर्वेषां
मग्ने ग्रेनुवाक्यास्ततो याज्यादैवतेन पशुनात्वं मग्ने नय सुपथाराये अ
स्मानिति देवाहि नो अग्ने पापुभिरनस्रैः प्रवः भुका यमानवेन रधं यथा
विप्रस्यमनुषो हविर्भिः प्रकारवो मनना वयमाना एकाचेतसरस्वती ॥ ४३ ॥
नदीनामुतस्थानः सरस्वती जुषाणाः सरस्वत्यभि नो नेषिवस्यः प्रहो दा
सा धाय सा सस्व एषा पा वारवी कन्या वित्रायुर्यस्ते स्तनः शशयो यो

॥ ४३ ॥

नः

मयोभस्त्वं सोमप्रचिकितो मनीषेति हस्त्वं सोम विश्वतो वयोधायाते धामानि
दिविया पृथिव्यामेषां हं युक्त्वा एतना सुपथियाते धामानि दिवि पायजंति यास्ते ह
षनावो अंतः समुद्रं रति देहये मा आरा अनुवेद स र्याः भुक्ते अन्यद्यजतं ते अ
न्यत्र पंथे पुथामजनि हृष्टा पथस्यथः परिपतिं वचस्पां हस्यते या परमाप
रावदिति देह हस्यते अतियदर्यो अहंति मलिया उपवाचः स च ते स यं स्तभो व
नयो नय त्वेवापि त्रे विश्वदेवा यदृष्टे विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊर्ज्या नो देवा
ना हुपयेतु शंसं आनो विश्व आस्का गमं तु देवा विश्वे देवाः भृणुते महवं मेये
के चन्तामहि नो अहि माया अग्ने याहि हृत्यं मारिषण्यं इन्द्रं नरो नेमिधिता

हवंत इति विस्वउरुं नो लोकमनुनेषिविदां असमाहिषे पुरुदूतत्राक्स्वस्त
 येवाजिभिश्च प्रणेत्तः शुची वो हव्या मरुतः शुची नो नृश्चिरं मरुतो वीरवंतं
 मावो होता जो हवीति सतः प्रचिवमर्कं गणते तुराया राइवेदचरमाअ
 हेवयावः शर्म शशमानायसं त्यावृत्रहणा वृत्रहभिः शुष्मे राभरतं शि क्ष
 तं वज्रवाहु उभावाभिद्राग्नी आहु वध्यं शुचिं नुस्तोमं न वजा तमद्यगी
 निविषः प्रमतिमिडमानः प्रचर्यणिभ्यः एतनादवेष्टादेवो यः तुरुविता ॥४४॥
 सुरतः सद्यो देवः सविता सहावेति द्वे उदारमकवितनं कवी नोभनं
 चियं वाजयंतः पुरधि निति दे अवसिधुं वरुणे यौरिव स्वादयं सुतभ्यं

वस्त्रा स्वयावरवावंदस्ववरुणं वृहंतं तत्वाग्नि ब्रह्मणा वंदमान इति द्वे अ
 स्तभाद्यामसुरो विश्ववेदा इत्येकादशिनोः ॥७॥ अग्नीषोमाविमं सुमेधुव
 मेता निदिविरोचनानीति त्रयोवाग्नित्रावरुणा हव्य जुष्टो मायातुं नित्रावरु
 णा सुरास्यां नो मित्रावरुणा हव्य जुष्टं युवं वस्त्राणि पावसावसाथे प्रवाहवा
 सिस्तं जीवसे नो यद्वहिष्मानीति विधे मुदानं हिरण्यगर्भः समवर्तताय इति
 षड्वाजापत्याश्चित्रं देवाना मुदगादनीकमिति पंचशो नो भवचक्षसाशो नो
 अक्षावायो भूष अत्रिपाउपनः प्रयाग्नि यो सिदाश्वांसमच्छानो न्युद्धिः श्रुति
 नाभिरध्वरं पावो अं नो रयिद्वः सुमेधां राये नु यं जज्ञतूरो दसी मे प्रवायुम

सं० ४५

आवृत्तीमनीघातवकायवृतस्यतेवाहिमुक्षरस्तममितिदेकुविदंगनमसा
 येव्यासईशानायजुतिर्यस्तआनद्वयोवायुरथयुजंरुपुधंमुतलामदिते
 मखनेहोनउरुब्रजेदितिर्यजनिष्टमुवामाणायथिवांयामनेदसंमहीमपुमा
 तरंसुव्रतानामदितिर्योरदितिरंतरीक्षंनतेविष्णोनायमानोनजातस्त्वविष्णो
 सुमातंविश्वजत्यांविचक्रमेणयिवाभेषएतांपरोमात्रयातन्यावधानैरावता
 येनुमतीहिभूतंविश्वगर्मनूविषावावधानइतिद्वेविश्वकर्माविमनाआ ॥४५
 द्विहायाः किंत्विदासीदधिष्ठानं योनः पिनाजनितायोविधाता
 यातेधानिपरमातियावमायत्रमेधावाएथिवीजनित्रीतन्नस्तरीपम
 ना विदंरुथिवीमेवएतां

प्रथमभाजयशसंयोज्यो २ रथेणा २

धनोपयितुं देवस्त्वष्टासविताविश्वरूपो देवतष्टयद्वचारुत्वमानदं पिशं
 गरूपः सुभरो वयोधासोमाएषणाजननमितिस्मृतमादित्यानामवसोमस्त
 नेनेमागिरआदित्येभ्योष्टतस्मैस्तआदित्यासउरवोगभीराइमंस्तोमंसकंत
 वोमेअघंतिस्वोभूमिद्वरियंवीरुतधूमेदक्षिणाविचिकितेनसव्यामहीधा
 वाएथिवीद्रहज्येष्ठंशतंदिवेतदवोचंएथिव्याइतिद्वेप्रधावायज्ञैः एथिवीन
 नमोभिरिनिहंप्रधावायज्ञैः एथिवीततावधामूकानोरुद्रोतनोमयस्त्वधाति
 द्वेआतेपिनर्मरुतांसुम्नमेतुं प्रबभ्रवेवृषभायाश्चतीचुरतितिसंआपआतां
 नासत्यापुरस्तादागोमतानासत्यारथेनेतिचतस्रोहिरण्यत्वज्जधुवणी

सं.सं.
४६

पतन्तुं रभिकत्वेद्रभरधर्मेस्त्वं महादं दुभ्यं हक्षाः सवाहणं राधविं दुभ्यं मि
द्रं सह रातुं पुरुहूतक्षियं तं स्तनद्रो मयथायुद्धं वावस्यद्रं सत्यः सं प्रा
श्रद्धा ग्वदं त्यविचेतनानि पतं गोवाचं मनसा विभर्ति चत्वारि वाक्यारि मित प
दानि यज्ञेन वाचः पदवीयमायन्निति द्वेदेवी वाचं मज्जनं यतदेवाजनीये तो न
ग्रयश्रुति तित्वादिभ्यं सुपर्ण वायसं बहंतं सवाक्ये नयो योषणा सुयस्य ज्ञतं प
रा बोधति सर्वेयस्य वत मुपतिष्ठंत आपः ॥ यस्य जने पुष्टिपतिर्निविष्टं तं स ॥ ४६ ॥
रस्यंतमवसेहुवे मेति यशवः सोऽथाश्च निर्मिताश्च निर्मिते द्राग्नाः प्राणा
स्योऽत्रेष्वादि रागुरस्थान आदङ्ग सत्कंहिति चेतामि यथास्थानमुपांशुः ॥ २१
सावत्सरो वा प्राजापत्य उपांशुसावेद्रसो र्यवेक्षवत्रे च कर्मणाश्चैते प्रातत्रोपांशुयाविका राच
क्षामः ॥

सोऽत्रामण्यां माश्विनसारस्येनैः प्रापराबोवाहस्यत्योवाचतुथरैः दसावित्र वाक
णाः पशुपुरोलाः शीमाः जीवित्वापुर्वं सुरामश्विनैः त्रिपुण्ड्रं मुवास्याहीतायक्ष
दम्बिना सरस्वतीपिंद्रं सुत्रामाणं सोमानां सुरामाणां नुषतां व्यंतुपिबंतुमदंतुसो
मानं सुरामाणो होतयंतेति श्रेष्ठः पुत्रमिवापितरा वाश्विनौ जेति याज्याग्नेवीही
त्यानुवषट्कारः सुरासुतस्याग्नेवीहीति बानानाहवां देवहितं सदस्कृतं मासेस्त
क्षाथोपरमेव्योमनि। सुरात्वमसिभुज्जिणीति सुरामवेक्ष्याधोवाहू सोम एषद
तिसोमं यदत्र हि स रसिनः सुतस्य यदिद्रो अपि बलं च भिः। इदं तदस्य मनसा
क्रियेनं सोमं रातानमिह नक्षयामीति नक्षतपः प्राणमक्षौत्र ॥ २१ ॥ ॥



विष्णुपराशरप्रयश्चिन्तिः शिवाभावे प्रतिनिधिरन्वाहिताग्नेः प्रयाणोपपन्नोऽथ ग
 न्ता नये पुंस्तु भ्यताञ्जिरस्तमेति वाङ्मनिरुहो समारोपयेदयं ते योनिर्हीलि
 य इत्यं रणीगार्हपत्यं प्रतिपेत्याणावायाते अग्ने यज्ञिया तनूस्तये धारो हात्मा
 त्मानं अखावसूनि कृण्वन्नर्यापु रुणियसो भूत्वा यत्तमासादयोनिं जातवेदो
 नु वआजायमान इत्येव मनवाहिताग्निरुहोत्वायदि पाण्योररणी संस्पृश्य मं
 थयेत्यत्यवरोह जातवेदः पुनस्त्वेदेवेभ्यो हव्यं वहनः प्रजाननू प्रजापुष्टिरयि ॥४३॥
 मस्मा मुधे यथाभवयजमानायत्री योरित्याहुवनीयमवदोपमानमर्कश
 म्यापरासादिदं तर्कपरकृतकमिति संवपेद्यदित्वतीयाय यमावास्या पो

र्त्तमासीकतीयायदि वा न्यस्याग्निषु यजेत यदि वा स्यान्यो ग्निषु यजेत यदि वा
 स्यान्यो ग्निरग्नान्यवेयाधदि वा स्याग्नि होत्र उपसन्नेह विषिवा निरुत्तं च कावचं
 पुरुषो वा विहारं मंतरि याद्यदि वा धे प्रमायेते हिरग्निः पथिरुद्देशाहिवेधो अघ्न
 नश्चादेवानामपि पंधामगमे त्यमज्ञा दक्षिणा यवायेत्वनानि नात्राजि ह्येगमिं
 तरेणातिक्रमयेद्गमनाभ्युनः पदं प्रतिवपेदिदं विष्टुर्विचिक्रम इति गार्हपत्याह
 वनीययोरं तरं भस्मराज्योदकराज्याचसं सनुयातं तु तन्वन्नजसो भानुमन्वि
 होत्यनुगमयित्वा वाहवनीयं पुनः प्रणासोपतिष्ठेत्तयदग्ने रर्वं प्रहितं पदे हिते
 सूर्यस्य रश्मीन्वातुतानां तव रायि धामनु संभवैतां संनः सजसु मृत्यावाजव

५०

५

पः

त्वात्वननेस प्रथाअसीतिबांधे प्रमीतस्याभिवाच्यवत्सायाः पयसाग्निहोत्रं तृष्णी सर्व
हुतनुहुयुं रासमवायाधधाहिताग्निरपरपक्षे अयेताहुतिभिरेन हर्वपक्षं ह
रेयुर्हविषाव्यातात्वा सुदेव तास्वाज्येनेष्टिसमायंयुरित्याव्यापनानिहवो न
षिकेशानश्वकीटपतंगैरज्येवीवीभक्तैर्भिन्नसिक्कानिबापोभ्यवहरेयुः प्रजापते
नत्वदेतान्यन्यइतिचवैष्णविकावपायां वासनाप्यं मध्यमेनपलाशपणनिनुहुयादि
ष्यदमानंमहाद्योः एथिवीचनइत्यंतः परिध्वदेशेनिवपेयुरन्यतरादे ज्येष्ठसि
प्रचरेयुः पुरोडाशं वा तत्स्थानं उभयक्षेत्रे द्वाग्नं पंचशरावमोदनं तयोः एथस्त्र
चयैर्दुमेवेत्येकेवत्सानां धानेवा यवेयवाग्नं मग्निहोत्रमधिष्ठितस्त्वदभिमेव

न

॥५॥

ग वेवर्गर्भस्वतंतमंधमकमग्निहोता एथिवंत रिक्षं मतभ्युतदग्नावेवतं नानिवाप्रो
त्तिर्निर्नीतिपरस्तादिति ॥१०॥ यस्याग्निहोत्रं पावस्तथा दुहमाने पवित्रो नामसि
मंत्रयेतं यस्माद्वापानिषादसिततो नो अभयं रुधिराभूतः सर्वांगो पायं न मोरु
शयमीलुष इत्यथेनामु क्षापयेदुदस्था देव्यदितिरायु र्यज्ञपतावधा दीर्घाय
कृण्वती भागं मिश्राय वरुणा यचेत्यथास्या ऊधसिचं मुखे वीरं देवा वमुपो हृष्यु
ग्धा ब्राह्मणं पाययेद्यस्याभो ह्यंस्या यावज्जीवं संवत्सरं वा वा शयमनाये वयं स
प्रयच्छेत्स यवसा इगवती हि भूया इति शीति तं दुग्धं गार्हपत्ये संक्षायान्येन
नुहुयाद्विभंसि कृत्वानिमंत्रयेत्समुद्रं वः प्रहिणोमि स्वायानिमापि गच्छतां

सू. ५०

५९

स्माकं वीरमयिगावः संतु गोपतावितियस्याग्निहोत्रपावस्रष्टादुद्यमानास्यदेत
सायत्तवस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेधदधुग्धं पृथिवीमस्रस्तं यदोषधीरत्यस्रपथ
दायः। पयो गृहेषु पयो अद्याप्यं यो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मा प्रीति तव यत्पारिशि
ष्टं स्यात्तेन जुहुयादन्येन वाभ्यानीयेत होहनाया प्राचीनहरणात्प्राजापतेर्विश्वभृ
तितन्वद्भुतमसीति तव स्कन्नाभिमर्शनं शीघ्रेण जुहुयात्पुनरुन्नीया शीघ्रं आज्य
मश्रीष एतदा होमां हारुणां जपित्वा वारुण्या जुहुयादनशनमान्यस्मादोमका
लात्पुनर्होमं च गणगारिरग्निहोत्रं शरशरायत्समोषामुमिति द्वेष्टारमुदा
हरेद्विष्येदमानं महद्यौः पृथिवी च नदं याहवनीयस्य भस्मांते निनयेत्साना

॥५९॥

षा

पवदो न ह्ये निवृष्टो मित्रो जना न्यातयति कुवाण इति ममिदाधानं यत्र वेधवनस्पतत्र
त्युनरस्या आहुत्या स्कंदनो ॥ ११ ॥ षडैतौ होमकाः संग्रवांतः प्रातस्तमतिनाय
चतुर्गृहीतुमानं जुहुयादिसायं दोषावस्तुर्नमः स्वाहेतियदि प्रातः प्रातर्वस्तुर्न
मः स्वाहेत्यग्निहोत्रमुपसाद्य भर्तुवः स्वरिति जपित्वा वरं दत्वा जुहुयादिष्टिश्च वा
रुणां हुत्वा प्रातर्वरदानमनुगमयित्वा वाहवनीयं पुनः प्रणयेदिहैव दाम्यराधिमा
प्रहासीरमुं मासुं मासुष्यायणमिति ततश्छिर्मिवः सूर्यो भूयो महिना दिव्यं प्रसाभेत्
मर्तो अस्तु प्रयस्वानिति संस्थितायां पत्न्या सह वाग्यतो ग्ना ज्यलेतो हरं नश्च जुषा
सीत ह गो दुग्धेन वासेग्निहोत्रं जुहुयादधिश्चिते न्यास्मिं द्वितीयं मवनयेत्प्रात

२०५
५०

रिष्टिरग्निर्ब्रतभत्वेमग्ने ब्रतभत्तुचिरमग्ने देवां दहावह । उपयुते हविर्धनः स्वतानि चिभ्रं
इतथा यदंजो यज्ञानो देवां अजरः सुवीरः । दधदलानि सुमला को अग्ने गोपाय नो
जीवसे ज्ञात वेद इत्येवैवात्मी श्रुपाते यथा हवनीयमप्रणा । तमभ्यस्तामियां ह्रुवि
द्वास्त्राणि प्राणयदमैर्हिरण्यप्रतो द्वियमाणेभ्युदेते चतुर्गृहीतमाज्ये रजते
चैहिरण्यवदग तो हर पुरथैतदाज्येनु दुधापुरस्तात्प्रत्यक्षुरव उपविश्योषाः
केतुना मुष तो स्वाहेति कालात्ययेन प्राधानं त्विहान्नि रनुगम्य आहवनी ॥५०॥
ये द्वियमाणे गार्हपत्यो नु गच्छेत्स्वेभ्य एनमवक्षामेभ्यो मेधे युरनुगमयेति
तरं क्षामाभावे भस्म नारणी संस्पृश्य मेधयोदितो नृसे प्रथमेभ्यो यो निभ्यो

अपि ज्ञात वेदाः स गायत्री त्रिष्टुभाजं गत्यानुष्टुभाच्च देवेभ्यो हव्यं वहनः प्रजानि
ति मथितो प्रणा या हवनीयमुपतिष्ठेताग्निं सुम्राञ्जि चैरायेरमंस्तु सहसे दु
न्ना यो ज्ञेयत्वा यः । सुम्राञ्जं सिद्धराञ्जं सिसारस्वतो लोको जावतामन्नादेत्वा
न्न पत्याया दध इत्यतएवैके प्रणयं त्यन्वा हत्यदक्षिणं सहभस्मानं वागार्य
त्यायतने निधायाथ प्राञ्च माहवनीयमुद्धरेत्ततश्चिरं रिग्निस्तपस्वांजनदा
न्यावकवानायाहितपसा जनेघ्नेषावका अर्चिषा । उपेमां सुष्टुतिं ममीत्या
नो यास्ति पसा जनेघ्नेषावकं दीधत् । हव्यादेवे पुनो दध्मदिति प्रणीते बुग
ते प्राग्धो मादक्षिरि न्येति आन्व रुणो उदग्ने भुचयस्तवायेव हनुषमा

अस्तमियादा

स्वा

स्व. ५९

५९

२

मर्ध्वं अत्रादितिसर्वीश्वेदनुगतानादित्योभ्यादियां दग्ध्या धेयं पुनराधेयं वास
मारुतेषु चारणीनां शो ॥ १२ ॥ अपाग्नेय्यद्रुयो ब्रतातिपत्तौ ब्रतपतये साग्ना
वग्निप्रणयने ग्निवर्तेता माया गारदा हे भुवये संसर्जने जिनाये नमिधु
द्विविचये गार्हपत्या हवनी ययो वरतये ग्राम्येण संवर्गाय वै धुतेनामुमते
वैभानराय विमतानामननो जन एषैव कपालेन ह्येनुदासितेभ्या आविते वा
सुभय एवंपास्मिन्निवेत्त राहृत्वमग्ने ब्रतपा असिं यदो वयं प्रमिनाम ब्रता ॥ ५१ ॥
न्यग्निनाग्निः समिध्यते त्वं ह्यग्ने अग्निनाग्ने त्वमस्म यु यो ध्यमा वा अर्क
ददन्ति स्तनयं निवद्यो विंते विवग्नात जूता सो अग्ने त्वमग्ने मातुषीर

जने विशोभन आयाद्वीतये पो अग्निं देव वातये कुविस्मनो गविष्टये मा
नो अस्मिन्माहाधने स्वग्ने सविष्टये यः रग्ने दिविज्ञा अस्वग्निर्हता न स
दयज्ञायां साधामक देव वातिनो अद्येति यस्य भार्या गो वा यमो जन
येरिष्टिर्मरुतः सान्नाय्ये पुरस्ता ब्रह्मसाभ्युदिते निदतिं द्रुः प्रदाता विष्णुः
त्रिपि विष्टो ग्ने दादा भुपेरयं सयं ता विप्र एषां दीर्घस्ते अंकुशो भद्रा ने हस्ता
मुकृतो तपाणी वषट्के विष्टवास आकृणो मिप्रतत्ते अद्य शिपि विष्टना मं त्य
पिवा प्रायश्चित्ते क्षीनोऽस्त्वेतस्येतस्यै देवतायै ह्यर्णा कुतिं नुहुयादिति विज्ञाय
ते हविषां स्कन्मभिश्च शो देवां जनमग्न्यत्तं स्तस्य माशोरवतुवर्द्धतां भूतिर्य

५२

तेन मुचयुतो यत्तपति तं हंसाभ्युपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा मृतानां
पतये स्वाहा यत्तस्य त्वाग्रमयोम पाभिमयावति मयाद्रसश्च खंदेया दुति
ओहृषिध्याग्नौ धूरनां जुह्यादुतवने हर्षपात्रं दद्यादेव ते अनुवाक्ये
या ज्येवा विपरिहृत्पा ज्ये अवदाने हविषी वायव्ये देवा अतिपातयानि वावा
च प्रयुता देव हेळनी अरा गो अस्मा अग्नि दुनु नाय ते न्यजास्मन्मरुतसि
निधेत न स्याहं त्यो दुति दुत्वा मुख्यं धनं दद्यात्सन्निना मना वासुदेवता ॥५२॥
मुपोऽथावावाहये न्नन सेत्ये कं आ ज्येनास्थानेनाय जेत् ॥१२॥ हविषि
दुः शृते च कुशराव मोदनं वा सणा न्नोजये श्शमे शिष्टेने द्वा पुनर्यजेत

ज्या ३

शेषे पुनरावृत्तिः प्रागावाहनाच्च होषेपत्यंतं गुणभूतानां प्राक्सिद्ध
कृतैर्उक्तप्रधानभूतानां भवेदान होषे पुनरायतनादवेदानंदे हेति
हृदक्षिणां दद्यादक्षिणादान उर्वरादद्यात्कपालं भिन्ने मेषचले कर्मगा
यथा वा शताक्षरया संध्यामीति संधाया पोष्यवहरेषु रमिन्नोद्य
मोज्जरदानु यत्तु आर्त्तस्तदंगुणुनः । इधो वोदिपस्थयश्च सर्वेयुत
स्यायुरनुसंतरं तु जयस्त्रिंशतं तवो यान्चित्तवतस्मयत्तं स्वधया ये
यजंतो ते निष्ठिदप्रतिद्वयो यजत्र स्वाहा यज्ञो अयुतु देवान् तयो वमव
लीला मिक्षिने धन एवा न्यानि मृश्यानि भूमिर्भूमि मंगलातामा

तरमप्यगात्राभ्याः स्मृपुत्रैः पशुभिर्योनो द्वेष्टि सभियतामिति वादपुरोडा
 शस्फुटे द्वात्पतेतवावहृष्येनेनिधायनिर्भवयेत्तकिमुत्पतासिकमुत्था
 स्मृपुत्रैः रातेरिहागहिभपोरोपक्षिपोभृत्वासीदसदनं स्वमासीदरा
 दनं स्वमितिमाहिंसीदेववेहितुं साज्येन तेजसाज्यस्वमानः किंचनरा
 रिषः योगक्षेमस्यरात्यास्मिन्नासीदवहृषात्याग्निहोत्रायकाले
 ग्नायजायमानेप्यन्यमानीय जुहुंशुः सर्वात्ता भउत्तरोत्तरं जालपाण्य ५३
 जकलीर्भस्ति वाष्ककाष्ठेषु पाथिनाहुतात्वापिमथनं पाणोवेद्यासे
 नवरोधः कर्णेचिन्मांसवत्तनं स्तंबेचिन्नाधिवायीताः फलवेदविबेक

तत्संवत्सरं वतं वावज्ज विकंवाग्नावकुगतेतराहुताहि रंष्यउत्तरां जुहुया
 द्विरंष्यउत्तरां जुहुयात् ॥१४॥ ॥ इत्याश्वलायनश्रौतसूत्रे तृतीयोऽध्यायः ॥
 ॥ ॥ दर्शहर्णमासाभ्यामिष्टेष्टिपशुवातुर्मास्यैरथ सोमेनोर्ध्वदर्शहर्णमा
 साभ्यां यथापपत्येकैः प्राग्विसोमेनैकैतस्यार्त्विजश्चत्वारस्त्रिपुरुषास्तस्य
 तस्योत्तरेत्रयोहोतामैत्रावरुणोऽवाको यावस्तदध्वर्युः प्रतिप्रस्ताता
 नेष्टोनेता ब्रह्मा ब्राह्मणालं स्यान्नाध्रः पोतोऽज्ञाताप्रस्तोताप्रतिहर्तापुत्रं
 लण्यदत्येतं हीनैकाहेयजियत्यैतएवाहिताग्नयश्च प्रथमं यज्ञं गृहप
 तिसप्तदशीदक्षिणासमोऽथाग्नीध्रं स्तमुखाः सत्राण्यासततेषां समा

स० ५० वा पादियथा धर्ममिधानमेष्टिकेतं वैदा क्षणायन ग्नीनामग्निर्मुखमि
 ति च पाज्यानु राक्ष्य योर्दुः प्रहने प्रेषे पुनि विस्तृतया ज्वायां कुक्का
 बाछा वाक निगदोपह वं प्रत्युपहवे चार्धे धाजिग्रह पतेः प्रवारितोत्पा
 दीनां मुख्यानां भवे द्वितीयतृतीयचतुर्थानां यावंतो नंतः हिताः समान
 गोत्रां स्तावतां सकृदावर्त्तयेद्वा द्रव्यान्वयाः संस्काराः सान्निचित्येषु क
 तु श्रवा संभरणीया मिष्टि मेकोऽग्निर्ब्रह्मवा जग्निः क्षौद्राग्निः क्षौद्रदे त्र३५४
 तेनाग्ने ब्रह्मणा वारुधस्व ब्रह्म च ते जात वेदो नमश्च पु रूपाग्ने पुरुधा
 त्वायां सच्चित्रचित्तं चित्तं तमस्मै अग्निरीरो वृहतः सत्रियस्याऽर्चामि
 त्र३

ते सुमतिं घोष्यर्वा गितां देव भूति कर्मणां शनैः स रा मुत्तरोत्तरं मेतत्वा पिपौर्ण
 मा सां त्रायणा यावत्सो म प्रवहणं मूर्धं प्रथमाया अग्निर्जलं जायाया औप
 वसथ्ये नियमो मध्यमादि घर्मे ॥ १ ॥ दीक्षणीया यो धाये विराजा वग्ना विष्णु
 अग्निर्मुखं प्रथमो देवता नां स गतानां मुत्तमो विष्णु रासात् युजमाना यप
 रिग्द ह्यदेवा न्दीक्षते देह विरागं छतन्तः अग्निश्च विष्णुः स पतन्तमम होदा
 क्षापा लायं वनतं हि राका विष्णुर्देवैर्पूजितैः संविदानै रसामस्मै यज
 माना यधत्तमिति सान्निचित्ये त्राण्यन्यानि वैश्वानर आदित्याः सरस्वय
 दिति र्वाधार यन्त आदित्या सोम गच्छादिति देः एते एव भुवद्वयो भुवनपति

सू० १०

५५

भोवा ने र मादिषु मार्जनं मर्का गुदयनीयाया इदमादीलायां स्तुक्ता केवा
 गू रागी स्तानं उ पट्टतोयं यजमानोऽस्य यज्ञस्या गुर उट च मशी येति न
 स्मिन्नुपट्टत आशास्तेयं यजमानोऽस्य यज्ञस्या गुर उट च मशी येत्या
 शास्तेन वाचनामादेशः परुत्यत्य ऊर्ध्वं पश्चिन्नायां दक्षिणानां सं च रोगा
 ह प त्याह वनीयां वं तराग्नेः प्रणयना दक्षणादि रात्रि संख्यानेन दीक्षाया
 पारमिता एकाह प्रभृत्या संवत्सरात्सं वत्सरं त्वेदं सत्रं ते द्वादशाहता प
 श्रितेषु यथा सुत्यो प सदः कर्माचारस्त्वेकाहानामेकातिस्त्रोवा दीक्षा
 स्तिस्त्र उ प सदः सुत्यमहर्कृतमं दीक्षां ते राजकेयः ॥३॥ तदहः प्रायत्नी

५५

येष्टिः पथ्यास्वास्ति रग्निः सोमः सवितादि तैस्त्वस्ति नः पथ्या सुधन्व स्त्विति है
 अग्ने न य मु पथा राये अस्मान् देवानामपि पंथाम गन्म त्वं सोम प्रचिकि
 तो मनीषायाते धामानि दिव्या एधिष्या मा विश्व देवं सत्य तिय इमा विश्वा
 जाता नैषु वामा ए एधिष्या या अनेह सं गहीशूषु मातरं सुव्रतानां से
 दग्नि रग्नौ रत्यस्त्वन्या निति इ सं या ज्यै शं ध्वं ते यमना ज्य भागा सं स्थिता यी ।
 ॥३॥ राजानं कीर्णं तैर्त प्रवदस्स पश्चादन सस्त्रि पदमात्रे तरेण चर्मनी
 अवस्थायैषे पितो अग्नि हि कारा त्वं विप्रस्त्वं कुचिस्त्वे । विश्वानि धा
 रयत्रा अ प ज न्यो न यं नु देत्यस्य दय न्या एषं पदेन दक्षिणा पांस्ते

स.०२.

५६

स्त्रिंशत्पञ्चयुग्माद् रादभिः श्रेयः वेहिवहस्पतिः पुरस्तात्तैः अस्तः अथेभव
 त्थवर आसृधिर्वा आरे शङ्खे नुहि सर्ववीर इति तिष्ठन्नुवज्जन्तु
 रात्रं तरेलौ ववर्त्तनी सो मया स्ते मयो भुवश्च तिति स्त्रः सर्वे नंदं तिय
 रासागतेनागदेव तनुभिर्वर्द्धतु क्षयमित्यर्द्ध आरमैदवस्थितेन
 सिद्धस्ति एतत्पक्षादभिकर्म्म राजानो भिमुखो वतिष्ठतौ प्रपाद्यमाने
 राजन्यश्रेणानोनुसंब्रजेद्याते धामानि हविषाय जंती मोक्षियंति स्त
 माणस्य देवेति निहिते परिदृष्ट्या राजानमुपस्पृशन् च स नं शुभुवा ॥४॥
 अथातिथ्ये लोतात्तस्या आग्निमन्थनं धाय्ये अतिथिमंतो समिधाग्निं
 म४

५६

दुवस्य तोषायस्य समेतुत इति विधौ रदं विंशुर्विचक्रमेतदस्य प्रियमभिपाथो
 अश्वो होतारो चित्ररथमध्वरस्य प्रपायमग्निं भरितस्य शृण्व इति संयाज्ये सं
 स्मृतायामाज्यं तानूनं करिष्यते भिक्षुं तानाधृष्टमस्य नाधृष्टं देवाना
 मो ज्ञो अभिशस्तिपाः अनभिशास्त्येजसा सत्यमुपमेधां स्तिते माधा इति
 स्पृष्ट्वा दकं राजानमाययतीदमादिमदं तीरवर्थ उपसत्त्वं धुरं शृष्टे देव सो
 मां पायतामिशचै कथनविदं आनुभ्यामिदं प्रायतां मात्वं मिशाय पायस्वा
 प्याययास्मान् सरवीनं सन्यामेधया स्वस्ति ते देव सोमं मुत्या मुदचमशीये
 तिसृष्ट्वा दकं निद्रवं तैः प्रस्तरे पाणी निधायो नानां दक्षिणा तस्या नीचं

प्या५

स्त. १२

५९

७

हाराय एषा वा मा निजे च मगाय। न त मृत वा दिभ्यो न मोहि वेन मः पृथिव्या
इति॥५॥ स्पष्टो ह्येकं च वर्ज्येण चरिष्यत्तरेण स्वरं परिब्रज्य पश्चादस्यो प
विश्यं धेषि तो भिक्षुया ह गावानं मृच मृच मनवानमुक्ता प्रणुत्यावस्य
इति जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादि सीमितः सुरुचो वेन आवः। स बुभ्याड
पमा अस्पृष्टिषाः स तश्च यो नि म सं तश्च विवः। इयं पित्रे रां स्थित्यु
यथ भाय जनुषे भै मने हा। तस्मा एतं सुरुचं कारं मर्त्यं धर्मं श्रौणोति
प्रमस्यं धासे। महात्मही अस्त भायु दिना तोया पिता स अपार्थिवं च
रजः। स बुभ्रादा ए नु उपाभ्युः। यं इह स्यात्तद्द वता तस्य स आद्। अ

५९

५९

५९ मगजे अने

नित्यं देवं स विता र मो एषोः कविक तुम ची मिस त्य स च र लु था मभिषि
पं मातं कवी। कृर्धाय स्या मतिर्भा अदि द्युत स र्वा मानै हि र एय पाणि र मि
मात मुकं तुः रुपा स्वस्त पा स्वरिति वा स सी र ख महां असा तिसं सा धमा
नै क्षं तियं यथ यं तो न विषा इत्य ज्य माने पतंग म ते म सु रस्य माय
या यो नः सनुं त्यो अभि दा स दग्ने सु मना उ पे ता वि ति दृ चाः रुणु ध पा
जः प्रा स ति न पृ धा मि ति पंचं प रि त्वा गि र्व लो गि रौ धि द यो र द धा
उ क्थं व चः श्रु कं ते अ न्य ध ज तं ते अ न्य द प र्यं गो पा मा नि प द्यं
मा नं स्व के द श स्या य वे न श्री द य त्वा श्रि ग भाः प वि ब्रं ते वि त तं जे

स.प्र.

45

लणस्पतरतिदैविचत्तुवित्रौधिषणाअतन्वतैधुर्मशोचतंशृणवैकु
 विभ्रंतसमुद्रेअंतरायवौविचलेणंविस्क्रोनामस्सर्वस्यमन्वत
 गणानांत्वाप्रथमंश्चयस्यापश्यंतेत्यतस्याद्ययोजमानमीक्षते
 द्वितीययापलैतितृतीयात्मानैवकुत्थ्यापरमात्मानेपंचम्यार्जात्माने
 पंचम्याआहानंषष्ठ्याविसर्जनीयाकाराधयोवाश्चिनावामितवीभा
 त्यग्निर्वावालेलेधावाष्टयिवाइतिषागुत्तमायाअरुरुचउपसर
 श्रिरग्नियइत्यावपेतोत्तरेणाईवनिपत्तीमीक्षेतोत्तमयापरिहितेस
 तुधाथैनानध्वयोवाचयतीतिनुह्वंपटलं॥६॥अथोत्तरमुपवि

ति५

46

23

च्छेद्युर्ध्वमनुद्यामाकयति स संजैष उत्तरस्या न भिहिकृ स्योपकृये तु
 उद्याधेनुमेतामिति द्वे अभित्वा देव स वितः समीवत्स न मातृभिः सं
 वत्स इव मातृभिर्यस्तेस्तनः शशयो यो मयो भूगौरमी मेदनुवत्सं मि
 षंतु न मुसे उपसीदतस्जानाना उपसीदन्भिर्वा दशभिर्विस्वतो
 उहति सत्तेकां समिक्षो अग्नि रंभिना तप्तो वां धर्म आगतं । उद्यंते गा
 रां दृषणे हृद्ये न वो दस्वामदीति कारवः । समिक्षो अग्नि र्दृषणो रतिर्द
 वंस्तप्तो धर्मो हृद्यते वामिषे मधु । वयं हि वां पुरुत मा सो अभिनाह

समहे

सू. ५८

मधुमादेषुकारवतः तत्र प्रयत्नतमस्य कमीतमच नभोऽत्यन्तं पर्यु-
 त्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतरेत्येतामुक्तावतिष्ठतैर्दुःखायामधु सत्यपुष्पामिष-
 मित्याद्विषमाणा उपद्रवपयसा गोधुगोषमाधुमेसिन्धुपयं उस्वियायाः ॥
 विनाकमरव्यत्सवितावरेण्योऽनुद्यावा शयिवीमुपणीतिरि सिच्यमानं आ-
 नूनमश्विनोर्ध्वं विरिति गव्यं आसुते सिच्यतश्चिद्यमिषाज आसिक्तयो-
 : स मुत्येमहतीरपदति महावीरमारायोत्तिष्ठत्स्त्र उथ देवः सविता
 हिरं एष्येत्यनूतिष्ठैत्यैर्ब्रह्मणस्पतिरित्यनुवर्जैर्द्विधैर्दृष्टाप

५८

स

पदमस्य रक्षतीति स्वरमवेक्ष्यैतमतिकर्म्यनाके सुपर्णमुपयत्यतं
 तमिति समाप्य प्रणवेनोपविशैर्द निरस्य तृणं प्रचितो यनति ततो
 वांघर्मेन हंति स्वहोता प्रवाम धुर्युश्चरति प्रयेत्वा मधोर्दुग्धस्या
 श्विनातनायावातं पातं पर्युत्सियायाः उभापि बतमश्विनैति चोभा
 भ्यामनवानैमग्नेवीहीत्यनुवषट्कारो धर्मस्याग्नेवीहीति वा ब्रह्मा
 वषट्कारेणैव विश्वा आशादक्षिणसाद्विश्वान्देवानंयाति हा स्वाहा
 कृतस्पधर्मस्य मधः विवतमश्विनैत्येवमेवापराह्निके यदुस्वि

उपसंग्रहस्तोत्रे

५०५

५६०

स्वाहुतं घृतं पयोऽयं सर्वा मन्त्रिना भागु आगती माधी धर्तारः विर
थस्य सत्यता तस्य धर्मं विवृतं सोम्यं मधु। अस्य पितृ तमाश्विने तिवा
प्रेषितो होतानुवषट्कते स्वाहो रतः। अचिदे वेधुधर्मा यो अश्वि
नोऽश्वमसौ देवपानः। तमी विश्वे अमृता सो जुषाणा गंधर्वस्य
प्रासास्मारिहति। समुद्राहर्षिमुदियत्तु वेनोद्रसः समुद्रमभिय
ज्जिगातिसखे सखायमभ्या वंरत्तु धिज्जुषुण ऊतय इति दे
त घे मिथानमास्विन इति आगाथी पूवह्लै काण्वी मपराह्लैः न्य

५२
६०

तरां वात्यं तं काण्वी त्वे वोत मैपाकेवेशो चेतवाहितं यं परात्युक्ता भक्षमाकांक्षे
दाजिने न भक्षोषा यो हुतं हविर्मधु हविर्इतमेना वश्यामते देवधर्मा मधु
मतः पितुमतो वाजवतो निरस्यतो न मस्ते अस्ममा माहि सारिति भक्ष
जपः कर्त्तव्यो धर्म भक्षयेयुः सर्वे तु दाक्षिताः सर्वे पुदाक्षिते पुष्टरूपते
स्तृता योत्तमौ भक्षौ संप्रेषितः श्येनो न योनिं सद न धिया कृतं मायासि
स्तसवा सवारो हंतुं पूर्यारुहः। कधिर्हृदीर्घश्च तं मुद्रं द्रस्य घर्मा अति
थिः। सखयवसाङ्गवता हि भूया इति परिदध्या उत मे जागुते मायाहवि

हवि०

स० पू०

६१

ओमहिससदे अमित्यावपेत्ता॥१॥ अथोपसंज्ञस्योपिच्यः पाजपाः प्रादे
शोपवेशने च प्रकृत्येहोपस्तु उपसथायमाः नुषडिति तिस्रैकैकी त्रिभ
रनवानेताः सामिधेन्यस्तासामुत्तमेन प्रणवेनाग्निं सोमं विष्टुमिष्ट्या
वाहोपविशौ नावाहयेदित्येकै नावाहने षेता एव देवता अग्निर्देवाणि
जंघनय उग्र इव शर्पहा त्वं सोमासि सत्यतिर्गयस्तानो अमी वहैद विष्टु
र्विचक्रमे श्रीणि पदा विचक्रम इति स्विष्ट कृदादिनुष्यते प्रयाजा आज्यभा
गो च नित्यमाथायनं निद्रवश्चैवापरारह इमां मे अग्ने सामिधं मिमा
मिति नु सामिधेन्यो विपर्ययो यात्यानुवाक्यानां पाण्योश्चानि कृवद

६१

त्युपसदः सुप्रवर्हो स्वपराहो चैराजकयाग्रहः संख्यानेनैकाहानां तिस्रः ष
डाहीनानां द्वादशचतुर्विंशतिः संवत्सर इति स विजाणां प्रथमयज्ञेनैके
धर्मो मोपवसथ्य उभे प्रवर्हो प्रमथस्यामुषः सदिरतायां प्रेषितः पुरा
व्यचितयेन्वाह होतादीक्षितश्चैद्यजमानो दीक्षिते पश्चात्पदमात्रे वस्था
या मिह हृत्य पुरीष्यासो अग्नय इति त्रिरुषोऽष्टमप्रणवामपि वासुमं
द्रं व्रजत्वनुव्रजे निष्ठस्तविष्टवाक्प्रणयते तिष्ठया दथाग्निं संचितं
मनुगीतमनुशंसेत्यश्वादग्निपुच्छस्योपविश्या मिह हृत्याऽग्निरास्मि
जन्मना ज्ञानवेदा इति त्रिर्मध्यमयावाचैतास्मिन्नेवासने वैश्वानरीय

सू० ५०

६२

स्य यजति त्रयमेत साग्निचित्ये असाऽप्रतिरथं जपित्वा दक्षिणतो ग्नेर्ब
हिर्वेद्यास्त ओ दुं वयो भिहवना दुक्तमग्निप्रणयनं दक्षिणस्तं वसो धारामु
पसर्वेत् ॥ १८ ॥ हविर्दाने प्रवर्त्तयंति तदुक्तं सोमप्रवहणे न दक्षिणस्य तु
हविर्दानस्योत्तरस्य च क्रस्याः तत्रावर्त्तपादयोर्धुजे वा ब्रह्म श्रव्यं नमो
भिः प्रेता यजन्त्यस्त्रीभुवा युवाथ मे इव यतमाने यदेतं मधिद्वयोरदधा उक्थं
वच इत्यर्द्धं च आरमे दृश्यवस्त चेद्रराती विश्वरूपाणि प्रतिमुच्यते कविरिति ६२
अवस्तापामेधोरूपानि हतयोः परित्वा गिर्वलो गिर इति परिदध्यात् ॥ १९ ॥
अग्नीषोमो प्रणे व्यक्तं तार्थं प्रपद्ये तरेणाग्नीध्रीया यतनं सदृशं पर्वया
न

द्वारं पलाशा लोपयथोत्तरेण शाखा मुखाय मतिव्रज्यं पश्चादस्योप
विश्यं विवितो नु इयात्सा वाहिर्देव प्रथमा यपि चैव वर्षाणामस्मै वरि
माणामस्मै । अथास्मभ्यं मजितः सर्वतातो दिवो दव आ सुवाभूरिप
भद्रत्यासिनोऽनुव्रजन्तु नरीः प्रेतु ब्रह्मणस्पतिर्होता देवो अमर्त्यः पुरस्ता
दुपत्वा ग्नेर्दिवो देवो षावस्तं रुपप्रियं पनि प्रतमि त्यर्द्धं च आरमे
राग्नीध्रीये भिह्यमाने ग्नेर्जुषस्व प्रतिहर्यत द्रव्य इति समाप्य जणवेनो
परमे दुत्तरेणाग्नीध्रीय मतिव्रजत्स्य तिव्रज्यं सोजिगा तिगा तु विदेवो ६३
नौतमस्य राजा वरुणस्तमश्चिने त्यर्द्धं च आरमेत्यपाद्यमानं राजा

विहिते

सू० १०

६३

नमनुष्य पद्ये तः तश्च शागा अदि तिर्भवा सि श्ये नोन योर्जिस द
नं धिया कृतं मस्त आधाम सुरो विश्व वेदा इति परि दृष्ट्या उत्तर
या वाक्षे माचारे ब्रह्मैव मेव प्रपद्या परेण वेदि मति ब्रज्यं दक्षिण
तः शाला मुखाय स्योप विरोक्ष होतार मन्त्रा यथे तम यतो जते
यदिराजानं प्रदाय हविर्धाने अयेणाऽपरेण वाति ब्रज्यं दक्षिणत
आहवनीय स्योप विरोक्षि पुष्टस्य सान्निवित्या मित दुःसास
नं पशौ प्रातश्चाव पा होमा धादित्वेण प्रत्येया अपाद्यमाने ॥ १० ॥
अथाग्नीषोमीयेण च दंत्युत्तर वेद्या मादं उज्ज्वला दीदं प्रदाय
+ प्रणयेदुक्तमप्रणयतः प्राप्य हविर्धाने गृहपतये राजानं च

६३

यैत्रावरुणं मयतः कृत्वोत्तरेणाहविर्धाने अति ब्रज्यं सर्वया दारा स दः प्रप
द्योत्तरेण यथासं धिष्यावति ब्रज्यं पश्चात्स्वस्य धिष्य स्योप विराति हो
तावतिष्ठत इतरौ यदि देवस्तु नाह वंष्यन्वायात येयुरग्निर्गृहपात्रः सो
मो वनस्पतिः सविता सत्य प्रसवो बृहस्पतिर्वाचुस्पतिरिन्द्रो ज्येष्ठो मित्रः
सत्यो वरुणो धर्मपती रुद्रः पशुमाय अश्वपतिर्वातमग्ने बृहदयो हव्य
वाकाग्नि रज रः पितानस्त्वं वसो मनो वशो ब्रह्मा देवानो पदवीः कवीना
मा विश्वदेवं सत्यतिन प्रमिये सविनुदैव स्यत बृहस्पते प्रथमं वाचो अ
ग्रहसौरिव सखिभिर्वा वद इन्द्रः अससाहिषे उरुहूत शत्रून् भुवस्त्वमि

सं० ५०

य०

६४

इन्द्रलणामहाननमीवासइलयामदतोः प्रमित्रमर्तो अस्तप्रयस्वां स१
 त्वंभुष्टवांमहिमाएछतेत्वयावदोमुमुक्षतोः त्वंविश्वस्मादुवनात्यासि
 धर्मणां सुयीत्यासु धर्मणां यात्की चेदं वरुणदेव्ये जने उपतेस्तोमान्यशु
 पाइवाकरमिति हे॥ ११॥ यद्युवै सर्व एष्टान्यग्निर्गयवस्त्रिरशायतरो
 ता संति क इंद्रस्त्रैष्टुभः पंचदशोवाहंतोयेषो विश्वे देवा जागताः सप्त
 दशा वैरूपा वार्षिको मित्रावरुणा वतुष्टुभावेकविंशो वैराजो शरसौ च ६४
 ह स्पतिः पाङ्गस्त्रिणवः शाक्षरो हैमंतिकः सविता तिष्ठदास्त्रियस्त्रिंशो
 रेवतः रौशिरो दितुर्विष्टुपु ल्यनुमतिः सुमिदिशामाश

यानः स्वर्विन्मधुरेतोमाधवः पातस्मात्। अग्निर्देवोऽष्टरीतुरराभ्यर्दक्षं
 रक्षतुपातस्मात्। रथं नरं सामभिः पातस्मान्। युक्तीं चंद्रमा विश्वरूपा। जि
 वन्मोविष्टयास्तोमो अङ्गो ममुद्रो वात इदमोजः पिपुर्तु। गुआदिशामभिभू
 तिर्वयोधाः श्रुचिः शुके हन्याजुसीनां। इद्राष्टिपतिः पिष्टतादतो नो महिक्षत्रं
 विश्वतोधारयेदं। वृहस्पामक्षत्रुभृद्वृक्षं विष्टुभोजुः शुभितमुयवीरं।
 इद्रस्तोमेन पंचदशो नूभिर्देवाते नू सगरेण रक्षा। प्राची दिशो सहय
 रायशो स्वतु विश्वे देवाः प्राचुषाङ्गा। स्वर्वनी। इद्रं क्षत्रं उष्टरमुस्तोमो
 नाधृष्यं सहस्यं सहस्वरावैरूपे सामं निहृतं कथं न गत्येन वि

मध्य

सू० १०

६५

स्वावेरायानि विवेदेवासमदुनूवचंद्रसं सलिलवांतमुग्रोधुज्ज
 दिशो हजमिदं धारापस्थारो नोमिजवदस्त्वोऽमिजव रुणाशर
 दंष्ट्रां चिकित्सुस्मै राष्ट्राय महिरामयुक्तो वैराजे रामन्तधिमे मनी
 षानुष्टुभासंभतं वीर्यं सहोऽदक्षचमिजवदंष्ट्रां नुमिजव रुणारक्ष
 तमाधिपत्ये संधादिशो सहसाम्नीसहस्वत्पुहंमं तोविष्टयानः पि
 पत्नी अयस्युवातादहती नृशकं रामयत्तमवतुनोष्टुतां चोस्वर्वती शुड
 द्यानुः पयस्वती दिशा देव्यवतुनोष्टुतां चोत्वं गोपाः परेष्टुतोतपश्चादह
 स्यते याम्यो युद्धिवाचोऽर्धादिशो रंति राशो षधीना संवत्सरेण सविता

६५

२२

रं
 वि

नो अक्रां रेवुस्तामातिष्ठंशः ३३३ दोऽजातशत्रुः स्यो नातो अस्तु स्तोमं यस्मि
 रोभुवनं स्यप लीविवस्वदाते अभिनो गृणाहि द्रुतवती सवितराधिपत्ये
 पयस्वती रंति राशो नो अस्तु ध्रुवादिशो विष्टुपत्यधोराः स्ये शाना सहसो
 यामुनोता दहस्पति मतिरिश्चोतवायुः संधानोवाता अभिनो गृणंतु वि
 ष्टुभोदि बोधुरुणः पयिव्या अस्पेशानाऽगतो विष्टुपत्ता व्यचंस्वती धयंती
 सुभूतिः शिवा अस्तु वदिते रुपस्ते अनुनोधानु मतिर्यजिते देवेषु मन्यता अग्नि
 अहव्युवाहनो भवतं दशभुषे मयः अचिदनुमते त्वं मया सुशचनस्त्वधि
 कलेदक्षाय नो हितु प्रण आरूषिता रघादिति वैश्वानरो धनवर्मकायं हवाम

नो३

म० १०

६६

कोअथयुक्तेधुरिगाहतस्थितिदेवोपयत्ने रं गारैरनाभिपरिहारे प्रयतेरनाग्नी
 धीयाञ्चैतत्तरेण होतारं शामित्राञ्चैदक्षिणेन मैत्रावरुणमुपोधानमयेह
 तानिह्रस्मवेदं गृह्णायां नैरमादिपुहदयश्चलमर्वाग्नू वंध्यायाः संस्थितेव
 सतीवरीः परिहरंति दक्षिता अभिपरिहारयेरन् ॥ १२ ॥ अथैतस्याराजेर्विवा
 सकाले प्राग्वयसांप्रतारं त्यात्तरनुवाकायामंघ्रितो वाग्यतस्तीर्थेन प्रपद्यान्
 धीयेजान्वाभ्याहुतिं कुं उयासन्ना मंजात्याहकस्याश्चिरमिश्रास्ते स्वाहेत्या
 हवनीयेवागयेगाअयएतुसरस्वत्यैवाचेस्वाहा। वाचं देवीमनोमैत्राविराजमुग्रो
 जैत्रा मुत्तमामेहभक्षांतामादित्यानावमिवाकहेमाः नुमतापथिभिः पारयंती स्वा

६६

आ०

हेतिद्वितायां मातः समाने ब्रह्मणश्च प्राप्य हविर्धानैरराशामभिन् शत्पुर्वं तरिक्षं वाही
 तिक्षार्थेत्सुणैरिवादारोमामासंजाते लोकं मे लोकं हतौ ह्नुतमिति प्रपद्यात्तरेण युग
 धुरा उपवेश्य प्रेषितः प्रातरनुवाकमनुज्यान्मन्त्रेणापोरेवताः क्षयथाहवस्व
 उपप्रयंतस्तिस्त्रके अवाधो अग्नेरतिपद्मान्निमीहे। जिह्मं तं वेसिधाहीतिस्त्रके
 रुतं मा मुद्धरैः चमग्ने ब्रतपादयुग्मा मुद्धरैः त्वं नो अग्ने महोभिरतिन वै भो वध
 स्येतिस्त्रके युष्वाहि प्रेषं वंस्त्वमग्ने ब्रह्मयज्ञस्य ह्यष्टादशाः वं तस्त्वेतिस्त्रके अ
 ग्नेपायक हतवशतिस्त्रके अग्निहोताना अधारदतिस्त्रके अग्निहोताग्नेरुतेति वत
 स्त्रः प्रबोवातो उपसधा यत्त्वमग्ने यज्ञानामितिस्त्रके उत्तमा मुद्धरैर्दग्नेहस्यग्नि
 हि चतुर्नः प्राग्नेयेवानमितिस्त्रके अग्नेसामिधमिमा मिति त्रयाणां

५ तमा मुदरेदिति गायत्रं त्वमग्ने वसं स्त्वे हि क्षैतवद्गना यो होता न निष्प्रभो दे
 गायाम्नेकदा तदिति पंच सखायः सर्वस्त्वामग्ने हविषा तदिति स्तुतौ बृहवय इ
 ति दशानां चतुर्थं नवमे उदरे उतमा मुत्तमा वादितस्त्रयाणां मित्यानुष्ठुभं म
 बोधग्निः समिधेति चत्वारि प्राग्ने ये बृहते प्रवेद्य सेकव ये त्वं नो अग्ने वरुणा
 स्य विद्वानित्येत अमृतानि च त्वार्द्धं कृषणाः ससस्य यदि युतेति पंचमं इदं ते
 अग्ने इति स्तुतौ सोमस्य मातवसं प्रत्याग्निरुषस इति त्रिण्या होतेति दशानां
 तृतीयाहमे उदरे दिवस्परीति स्तुतौ योः पूर्वस्यो तमा मुदरे त्वं अग्ने प्रथम
 इति षष्ठां द्वितीयमुदरे तु रोवो भस्मिति चत्वारि तस्य प्रतीकमिति षष्ठं वेवः
 सुद्योत्मानं निहोता होतृषद न इति स्तुतौ त्रिंशद्वा निमित्राति यद्वा यशः समुप
 ति०

अजं चं निनि त्रिणि कात उपेति इति स्तुतौ हिरण्यकेश इति तिस्रोः परमस्य महत्
 इति स्तुतौ देवि रूपे इति स्तुतौ अग्ने नया मे बृहन्नि यष्टानां मुत्तमा उतमा स्मि
 त् उदरे त्वमग्ने सुहवोरण्यसं गिति पंचां जिबो देवमिति दशानां चतुर्थं नवमे
 तुर्थं उदरे इति त्रैष्टुभं मिनां यो अग्निं प्रवोय क्रमग्ने विवस्वत्सखां यस्त्वा
 यमग्नि रग्ना आया खल्लानः शीरशो चिषमिति षष्ठं दशानां चतुर्वित्तम इति
 सप्तैति बार्हते मग्ने वाजस्येति तिस्रः पुरुत्वा त्वामग्ने रलि धाही त्यो छिहं ज
 नस्य गो पास्त्वामग्ने कृताथ वं इममूषुवो अतिथिमुषवुधमिति नवै त्वमग्ने
 युसिरिति स्तुतौ त्वमग्ने प्रथमो अगिरा नू चित्वा होजा अमृतानि तु दैति प
 त०

सं० ४०

६८

ववेदिषदइतिषसांततायमुद्धरैरमस्तोममहते... संजागृवद्भिश्चि
 त्रदब्धिशोर्वसुनचित्रमहसमितिजागतमग्निं तं मन्यइतिपांकेभिः न्युयः सा
 क्रतुः॥१३॥अथोषस्यःप्रतिष्ठासूनरीकस्तउष इति तिस्रइतिगायत्रमुषोभ
 देभिरित्यानुष्टुभमिदंश्रेष्ठंएथरथइतिस्त्रकेप्रत्यर्चिरित्यष्टौधुतया
 मानमुषोवाजेनैरमुत्युडुश्चि यइतिस्त्रकेयुषाआवादिविजाइतिषाळ
 तित्रैष्टुभंप्रत्युअदरिसिहवामेनेतिबाहर्तमुषस्तच्चित्रमाभ
 देति... तिस्रओल्लिहमेताउत्याइतिचतस्रोजागतंमहेनोअधेति

पांकेमित्युषस्यक्रतुः॥१४॥अथाश्विनएषोउषाःजातमुजेतिचतस्रोश्वि
 नायज्वरारिषभाश्विनावभावत्यागोमद्रुषुनासत्येतिदवाहराहिवेति
 तिस्रउतमाउद्धरेदाहोवांहवानामितिचतस्रउदाराथामामेहवमि
 तिगायत्रयदयस्तइतिस्त्रकेआनोविश्वानिसंचिरजिमित्यानुष्टुभमाभात्य
 निरितिस्त्रकेयावालेवनासत्याभ्यामितिजीलिधेनुःप्रलस्यकउअथइति
 स्त्रकेस्तुषेनरेतिस्त्रकेयुवोरजांसातिपवानांततायमुद्धरैप्रतिवारथामि
 तिसप्तानांदितायमुद्धरैइतित्रैष्टुभमिमाउवामयंवांमोत्यमद्रुभारथामि
 तिसप्तधुन्निवांयस्तइतिबाहर्तमश्विनावर्तिरस्मदाश्विनावेहगच्छत

स० २०

६८ तमः

मिति त्वौ ध्रुवोरुत्तरार्धं दृश्यते इति पंचदशोत्तरोत्तरे हिमबोध्यन्निर्मणस्य
 भातुं रावां रथमभूदिदं यो वां परिभ्रमेति वाणिज्यश्चिन्नो अये लेधाया ए
 धिवा इति जागतं प्रतिप्रियमिति फलं कर्मित्येतेषां उदतां रथकस्तका
 निजातरनुवाकैः रातप्रभृत्यपरिमितो नान्यैराग्नेयं गाधवं स्यादवे
 द्वाहणास्यं न चैष्टुभं राजं न्यस्यं न जागतं वैश्यस्य ॥ ध्यासावदेकपद
 द्विपदा यथास्थानं ध्रुवाणि भांगत्वा न्यगन्ममहागता रिभ्रमेति धावाद्यधिवा
 इति संजातवद्विरिति च यः प्रेष्यत्त्वगिकामेति धावी यमावर्तयं रातमसो

६९

पदातकाल उत्तमयोत्तरासनां मध्यमस्थानेन प्रातिवियतममित्यु
 पसंतनुयायु नरुत्तव्योत्तमयोत्तमस्थानेन परिदृष्ट्यादतरेण द्वार्ये स्तुले अ
 नभ्याहतमाश्राययनिवाश्राययनिवा ॥ १५ ॥ ॥ इत्याश्रलायनश्रौतेस्तत्रैव
 तुर्थो ध्यायः ॥ ॥ परिहिते पश्य होतारित्युक्तो न भिहं कृत्यापो न प्राया अ
 न्वाहैष उ नैस्तरी पदिवा नीयाया सासा निगदादि शनैस्तरी ताभ्यश्वा
 ज स र्पणा त्य रं मं द्रेण प्रातः सवनं चाध्यक्षकारं प्रथमामृगावानं मुत्तरा
 रक्षिकामस्य प्रसावा प्ररुतिभावे श्वेवं वा सामद्वैषु लिङ्गानि कौशेव
 देववाजस्रतो गातुरेविति नवाहिनो ता अध्वरं रव्येति दशमं मावर्तत तीरथनु

रु

नो

स्त० ४०

७०

५

द्विधारा इत्यारता खेकधनामुपलियरापोश्चदशमायतीरिति प्रतिदृश्यमानोस्वा
 धेनवः पयसात्तर्यथा समन्यायं त्युपयंत्यन्या इति तार्थदेशो होतवमसे पा
 र्थभागाप्रापो नृदेवीरुपयते होत्रियमिति समाप्यप्राणवेनोपरमैर्गानु
 मधयुमवेरपोधयतिष्ठत्युते मनमपु रिति प्रत्युक्तो निगदं बुवप्रतिनिष्क्रमे
 तास्वधयोर्दशयसोमं सोतामनुमंतं राक्षसान्तीक्ष्णं तं सुहृदमधुपुमते रुद्रवत्
 आदित्यवत्तनुमते विभुमते वाजवते रुद्रस्य तिवते विश्वदेव्यति इत्यंतमनवानसु
 कौदगा सोपचोवतिष्ठेते पातीतास्वनावतैतयस्वः प्रावाहकालि जंघनं सजन्त्या
 जितारिषोऽमं बपोत्येधमिदिततिस्वउत्तरपापरिधापो तराकायीमासा
 मयानुप्रपद्येते माश्चैवतीजीवयत्या इति द्वैसभा १२

११

५०
 उ० ३ प्राण्यदतर्पीमं पानं पठस्वहाता सुहवस्सुधीपापानापानं मेयके रातुमं २
 यराजानमनि मुख उपविशेद निरस्य तृणं ॥ १॥ अपां भुंक्ष्यमानं प्राणं य
 उस्वाहात्वा सुहवस्सुधीया प्राण प्राणं मेयकेत्यनुमं ३ इति वाभ्यापाया
 उपांशु सवनं यावाणं व्यानायत्वेत्यभि मृश्य वाचं विसृजेत् पवनानाय
 सर्पलो न्वक्लंदो गान्मैत्रावरुणो ब्रह्मा च नित्योर्वतो तरेणे तरेदीक्षिता
 श्वेद्रक्षश्चस्कंदेति द्वाभ्यां विजुडो मोक्ष्वाधर्यु मुखोऽसा होतानुमं जयते
 त्रेवासीनो यो देवानामिह सोमपीथो यज्ञैर्बाह्विवेधां तस्या विभक्षया
 मासि मुखमसि मुखं भूया समिति दीक्षितश्चेदुजैस्तोत्रोपस्वाराय सर्वेद्यो
 तरयोः सवनयोर्ब्रह्मैस्तो व्यामः प्रशास्तरिति स्तोत्रायाति सर्जितावति
 समन्वारुः सर्वत्वातीर्थदेशात्तस्तोत्रायाः पविशंत्युक्ता तारमभिमुखा

स० पू०

११

सजतोभरिद्रवतःसवितृप्रसताइतिजपित्वो३स्तु धमितिब्रह्माप्रातःस
वनेभुवइतिमाध्यंदिनेस्वरितितृतायसवंनेभुभुवःस्वरिद्रवतःसवि
तृप्रसताइत्यूर्ध्वमाग्निमारुतंस्तुतदेवेनसवित्राप्रसताकृतं चसत्ये
चवदतःआयुषात्यसचोमागाततद्रूपात्साम्३३मितिजपित्वामेवाव
रुणस्तुधमित्युजैः॥१॥अथसवनीयेनपञ्चनाचरंति यदेवतोभवत्या
नेयोनिहोमैश्चाग्निउभ्येद्वितीयैश्चोदृष्टिःषोडशिनितृतीयःसारस्व ॥११॥
तीमैतिरात्रैचतुर्थितेऽतुपरावःपरिष्ययणाधुक्तमग्नीषोमीयेणा
वात्वालमार्जनाद्उप्रदानवर्जमुपविश्यानिहिरुत्यपरिष्ययणा या

विरावहदेवास्तुचतेयजमानायेत्यावाहनादिमुच्यतेहोयेयजमानराशेदे
ष्टिकेषुनिगमेषुनात्याकारियोजनोर्ध्वनिशवित्रसाधुतेयजमानदेवताओ
मन्वतीतेस्मिन्यज्ञेयजमानेतिचशागाज्यपेभ्यः सवनदेवताआवाहयोद्दं
वसुमंतमावहेद्रुद्रवतमावहेद्रमादित्यवतमभुमंतविभुमंतवाजवत
बृहस्पतिवतंविश्वदेव्यावतमावहेतिताःस्तुवाकरवानुवर्तयेत्पृ
ठाकुतीर्जुनैर्वषट्कर्तारोन्येकावाकावावालेमार्जयिताध्वर्युपथउप
तिष्ठंतआदित्यप्रभतीधिष्यानादित्यमग्नेधनामध्वपतेष्वेष्टःस्वस्त्यस्या
ध्वनःपारमशायेतिपूपादित्यावेहनीयनिर्मथ्यातग्नयःसगराःसगरा

सं० ४०
७२

अग्नयः सगरास्तु सगरेणानाग्नापातमाग्नयः पितृमाग्नयो नमो वो अस्तुमा
माहिंसिष्टेति सव्या वृतः शामित्रो वध्यगो हवात्वा लोक रास्तावानेवमेव दक्षिणा
वृत आग्नीध्राय मच्छाया कस्य वा दक्षिणा मार्जालाय स्वरमित्युत्तरेणाग्नीध्री
यं परिब्रज्य प्राप्य सदोभिर्मृशंत्युर्वंतरिक्षं वीहाति दार्यं समृश्यैव मपरानुप ३
तिष्ठत उपस्थितांश्चातुपस्थितांश्चाप्यपश्यतो वयनीक्षमाणो होता मैवावरु
णो ब्राह्मणा वंसीपोतानेष्टेति श्रव्या दारा सदः प्रसर्पंत्युर्वनो लोकमनु ॥१२॥
नेषिविद्वानिति जपंत उत्तरेण सर्वाधिष्ठानान् सन्नासन् नानपरेण यथास्व
धिष्ठानां पश्चादुपविश्य जपंतियो अद्य सोम्यो वध्यो वायूनामुदरति। वि

पूकुहनिवधनानां व्यस्याः परिपंथिनंसदसस्पतयेन मश्रयेवमपरयाः ब्रह्मा प्रमृष्य दक्षिण
पुरस्तात् मैत्रावरुणस्योपविशेत्तमन्वंचैः ऋत्विजः प्रसर्पकाः पूर्वोऽणो दुर्वरी मपरेण धि
ष्ठान्यथांतरमनूपविशंत्येता वृताग्नीध्र आग्नीध्रीयमप्याकाशं दक्षिणा दयोधि
ष्ठ्या उदरुसंस्थाः प्रसर्पिणां माद्योतु विपरीतौ तेषां विसंस्थितसंचरायथासंधिष्ठ्या
नुत्तरेण दक्षिणमधिष्ठानां ॥१॥ अथेन्द्रैः पुरोकाशैरनुसवनं चरंति धाना वतं करं
भिणमिति प्रातः सवने नुवाक्या माध्यं दिनस्य सवनस्य धाना इति माध्यं दिने तता ये धा
नाः सवने पुरुषुष्टु तेति तृतीयसवनं होता यक्षदं ह्रियां इदो धाना अलिति प्रैषोऽलिंगे
रनुसवनं मुहृत्या देशपदं तेनैवेज्या होता यक्षदसौ यज्यो रक्तरथानं आश्वषट्कासौ य

सू० १०

७४ स्य

म्यो चाहा लावहं त्वसाविदे वमिहोपया तेत्यनु सवनं होताय क्षदि
 द्रं प्रातः प्रातः सा वस्य होताय क्षदि द्रं माध्यं दिनस्य सवनस्य होताय क्षदि द्रं
 ततार्थं सवनस्येति प्रेषितः प्रेषितो होता नु सवनं पश्चिन्तयाज्या
 भिर्यजतिनामादेशमितरे प्रशास्ता ब्राह्मणा ब्रह्मसीपोतानेष्टाग्नीध्रो ब्रह्मा
 वा कश्चोत्तरयोः सवनयोः पुराग्नीध्रादिदं ते सोम्य मधुमित्रं वयं हवाम
 ह इदं दत्वा वृषभं वयं मरुतो यस्य हि क्षयेनेष जीरिहावहो क्षान्ताय वशा ॥१०४॥
 नायेति प्रातः सवनिक्यः पश्चिन्तयाज्याः पिबा सोममभियमुय तर्ह्यशने
 तिस्रो वा ऊहि सोमं कामं त्याहुस्तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वा ऊहि द्राय सोमाः

प्रदिवो विदना आरुणो अस्य कलशः स्यादिति माध्यं दिनस्य द्रं द्रं अनुभिर्वाजव
 द्भिः समुक्षितुमिन्द्रावरुणा सुतपाविमं सुतेमिन्द्रश्च सोमं पिबत वृहस्पते
 आकोवहं तु सप्तयोरघुष्यदो मे वक्तुं सुहवा आहि गंतुं नैदा विष्णुपिबंतुं म
 धी अस्य मंस्तोममर्हं नैजात वेद स इति तातुय सवनिक्यः सोमस्याग्ने
 वाहीत्यनुवषट्कारः पश्चिन्तयाज्या सुरास्त्रयाज्या सुमरुत्वतीहारियोज
 ने महिष्याश्विने च नैरो अश्विनदे पाभियज्ञा थागीयते। तनुयाजां हि देवत्या
 न्यश्च पालीवतो यहा आदित्यग्रहा विव्रोतास्ममा नुवषट्कारा इति प्राति
 वषट्कारं नक्षत्रां तूष्णीमुत्तरमेत्यध्वरु रथालग्नीदितिष्ट छं त्ययालिति प

सू. ४०
७५ न

आहस भद्रमक र्यो नः सोमस्य पाययिष्यतीति होता जु पति ॥ ५॥ ऐ इ वायव
मुत्तरे ई गृहीता धर्युषणा मये देषव सुः पुरुव सु रिहव सुः पुरुव सु मयि
व सुः पुरुव सु कीव्या वाचं मे पा ह्य प हूता वाक्स ह प्रा णे नो पमां वाक्स ह प्रा
णेन कृयतां मुप हूता श षयो देव्या सस्त नू पा वा न स्त न्वस्त पो जाउ पमा
मृषयो देव्या सो कृयं तां त नू पा वा न स्त न्वस्त पो जाइत्य धर्यउ प हूये स्वे
त्युक्ता वद्याय नासि का १५ वाग्देवी सोमस्य तप्यत्विति भक्षयेत्सर्वत्र ॥ ११७५ ॥
अति भक्षितं होतु च मसै किंचिदवनीया ना च म्या प काना पुनः संन
क्षयित्वा न सो मे नो छिष्टा भवंतीत्युदाहरंति शेषं होतु मसं जानीयोत्स

८

जै देव मुत्तरे न त्वे न पोः पुनर्भक्षी न कंच न द्विदेवत्पानां न नवनीतम वरु जे अवे वा
वरुण मे पव सु विद ह सु रिहव सु विद ह सु मयि व सु विद ह सु श्व क्षप्या श्व क्षर्मे पा
ह्य प हूतं च क्षः सह मन सो पमां च क्षः सह मन सा कृयतां मुप हूता श षयो देव्या
सस्त नू पा वा न स्त न्वस्त पो जाउ पमा मृषयो देव्या सो कृयं तां त नू पा वा न स्त
न्वस्त पो जाइत्य क्षीभ्यां त्विहा वे क्षणं दक्षिणे नाये सव्ये न पाणि ना होतु च मस
मादही नै पुव स र्ना पतिर्विश्वेषां देवानां समिदितित स्यार लिना त स्योरोर्वस
नमपो काद्यं तस्मिन्मादयित्वा काशवती भिर गुली निरपि दध्यादाश्चिने यथा
हृतं परिहृत्य पुनः सादयित्वा ध्वं विप्रणमये देषव सुः संध ह सु रिहव सुः सं

यद्बसुर्भयिवसुः संयद्बसुः श्रोत्रपाः श्रोत्रं मे पादरूपं हूतं श्रोत्रं सहात्मनो पमां श्रोत्रं
 सहात्मना द्रव्यतामुपद्रुता सषयो देव्या सस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजा उपमा
 ययो देव्या सोऽक्षयं तां तनूपावानस्तन्वस्तपोजा इति कणीभ्यां त्विहो पोद्य छेद
 सितायात्रे निधाय होतृ चमसं स्पृष्ट्वा दक्षिणमुपद्रुयत उपोद्यत्वा त्विहो चमसा
 नवां तरेलां प्राश्या चमस्य होतृ चमसं भक्षयेद्ध्ययं उपद्रुयस्वेत्युक्ता दीक्षितो
 दीक्षिता उपद्रुयध्वं यजमाना इति वा मुख्यान्वाष्टयग्योत्रका उपद्रुयध्वमिति त
 रानेवमितरेयथा सभक्षत्वं दीक्षिता मुख्यचमसा दक्षिणकलशाद्वा
 कः सोमभक्षजपः सर्वत्र होतुर्विषङ्गारे चमसा द्रव्यं तं उक्ता उर्विषणो यजमा

॥७६॥

नस्य तेषां होताये भक्षयेदिति गौतमो भक्षस्य वषट्काराच्च यत्वा दभक्षणमि
 तरेषामिति तौ ल्वलिः कृतार्थत्वाद्भक्षयेयुरिति गाणगारिरतः संस्करत्वा
 का च तच्चमसता स्यान्न चान्यः संबंधो भक्षयित्वा पामसोममृता अभूमंश
 नो भवद्दृष्टं आपीत इदं विनिमुखं हृदये अभिमृशेन्नाथाय स्वसमेतु ते सं
 ते पर्यासिसमुयं तु वाजा इति चमसानयो पाद्यान्वयोः सवनयोगादींस्त
 तीयसवने सर्वत्रात्मानमन्यत्रैकपात्रेभ्य आप्यायित्वांश्चमसान्सादयंति
 तेनाराशं सान्वंति ॥६॥ एतस्मिन्काले प्रपद्याच्छावाक उतरेणाग्नीध्री
 यं परिब्रज्य सर्वेण सद आत्मनो धिच्छिदेश उपविशेत्पुरोक्ता शट्गलं प्रत

मितामिवोद्यं तावाकवदस्वेत्युक्तोऽथावोअग्निमवसइतिवचनवाहांते
नप्रणवेनोपसंतनुयाद्यजमानहोतरेधयोग्निद्वलन्योतनेष्टरुतोपव
क्तृषेधयधमूर्जेर्जयधनिवोजामयोऽहिहान्यजामयोऽनिसपत्नया
मानिवाधितासोजयताभीत्वंरीजयताभीत्वंर्याऽभवद्दंष्ट्राऽश्ववद्वोअ
ग्निःप्रस्थायेद्रान्निभ्यांसोमवोचतोपोअस्माज्जालणान्वाहणान्कृय
धमिति समाप्तेस्मिन्निगदेऽधयुर्होतृवकांक्षतेप्रत्येतासुचन्यजमानः
सूक्तावामाग्रभीतुतप्रतिष्ठोतोपवक्तेरुतनोगावउपहृताउपहृतैःसु
पहृतयतउपहृतैःप्रत्यस्मात्पुनर्यजमानायाव्यप्रातयविनिरागतमि

119911

तियजतिनिधायपुरोलाशदगलंस्पष्टोदकंचमसंनक्षयेनास्पष्टोदकाः
सोमेनेतराणिहवांष्यालनेरनादायेनहादित्यप्रभृतोधिष्यात्पस्था
यापरयादाशसदऽस्यपश्चात्स्वधिक्ष्यस्योपविश्यप्राश्नीयाउप
विष्टेब्रह्मग्नीध्रीयंप्राथहविरुद्धिष्टं सर्वप्राश्नीयुःप्रागेवेतरेगताभवति
प्राश्यप्रतिप्रस्था॥१॥तनुयाजेश्वरंतितेषांप्रेषाःपंचमजैषसक्तंतेन
तेनैवप्रेषितःप्रेषितःससयथाप्रेषयजतिहोताधयुर्गृहपतिभ्यांहोतरे
तयजेत्युक्तःस्वयंप्रष्टेष्ट्याहनिपश्चादुत्तरवेदेरुपविश्याधयुःपश्चा
द्दार्हपत्यस्पृगृहपतिरथेतदनुपाजमानंतयैणवषट्कर्तारोभक्षयति

तिसदंशसिध ३

५०५०

७८

न

एथगधर्षुःप्रतिभक्षयेत्तस्मिंश्चैवोपहवः॥१॥पराउध्वर्यावाएतैसुमत्पद्मे
पितामातरिभ्रातृद्विरापदाधादुडिदोक्ताकवयःशंसत्रासोमोविश्वविना
थानिनेषद्दुहस्पतिरुक्थापदानिशीसिधहागायुर्विश्रायुर्विभमायुर्भूय
शंसिष्यैतानिनेपितानभिहिरुत्यशंसोसावोमित्युच्चैरहूयनूत्रांशंसंशंसे
उपांशुसप्रणवमसन्त चनेषाहावःसवनेशस्त्रादिषुपर्यायप्र
भृतीनांचसर्वत्रचांतःशस्त्रंतेनचोपसंतानःशस्त्रस्वरःप्रतिगरश्च ॥७८॥
थामोदैवेतिशंसामोदैवेत्याहावेधुतादिप्रणवेधुतादिरवसानेप्र
णवेप्रणवआहावोरेवसानेचप्रणवांतोवायत्रयत्रचांतःशस्त्रप्रणवे

नावस्पतिप्रणवांतएवतत्रप्रतिगरःशस्त्रातेनुप्रणवोभूरग्निज्योतिज्योतिर
ग्नी३म।इंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रो३म।सूर्योज्योतिज्योतिःस्वःसूर्यो३म
तित्रिपदस्तृत्वांशंसेयधुवैषट्पदःशर्वेज्योतिःशब्दैरयेवस्येउच्चैर्नि
विदंयथानिशान्तमग्निर्देवैश्चइतिनास्याआहुःनंचोपसंतानउत्तमेनपर
नप्रवोदेवायेत्याज्यमुपसंतनुयांतेननिविदउत्तराःसर्वेचपदसमाप्ता
याउपसंतानरुक्न्यत्राहुःनंचनिविदामाज्याघात्रिःशंसेद्वर्चशोविद्याहं
तंनिदर्शयेष्यामः।प्रवोदेवायाग्नयेबर्हिष्टमर्वास्मै।गमदेवेभिरास
नोयजिष्ठोबर्हिरासदो३मित्युगावानं वैवमवैतेनाघाःप्रतिपदामनृगा

प्रातः सवनं कर्तुं च षोडशिनः सर्वेषां सुखं वाची श्रायेति माध्यंदिन उक्लं वा
 ची श्राय देवेभ्य इत्युक्थे पुरा षोडशिके धनं तरस्य सर्वेण स्तोत्रियेणानुरूप
 पस्य छंदः प्रमाणलिङ्गदैवतान्यापंचिक आनोमिवावरुणा नो गेतरि
 शादसा प्रयोमिवा यप्रमित्रयोर्वरुणयोरिति नवायातं मिवावरुणेति
 याज्यायाहि सुषुमाहित इति षड् स्तोत्रियानुरूपावनंतराः सप्तैंद्रत्वा
 वषट्मुद्देदानीति तिस्र इंद्रक उविदं सुतमिति याज्येद्राग्नी आगतं सु ॥८०॥
 तमिंद्राग्नी अपसस्यरितो शावृजहणा ऊव इति तिस्र इंद्राग्नी उपे
 यं यो नस्य मन्मन इति नवेद्राग्नी आगतं सुतमिति याज्या ॥८१॥ संखि

॥८०॥

तेषु सवनेषु षोडशिनो वा तिरात्रे प्रशास्तः प्रमुहान्मुक्तः सर्पेति प्रशास्ताति
 सृजेद्दोता दक्षिणे नौ दुंबरी मंजसेतरेः परयादारे तिरां वेदिश्रोणामभि
 निः सर्पेति मृगतीर्थमित्येतदाचक्षत एते न निष्क्रम्य यथार्थं नत्वेवान्य
 न्मन्त्रेभ्य एते न निष्क्रम्य कृतोदकार्यं वेद्यां समस्तानुपस्थाया परयादारा
 नित्ययावता सदोद्यार्थं चाग्निमृश्यन्द्वा प्रतिप्रसर्पत्येवावत्सर्पेति
 वचने पूर्वयेव गृहपतिः ॥८१॥ एतस्मिन्कले शावस्तस्य पद्यते तस्योक्त
 मुपस्थानं पूर्वयादाराह विधानेष पद्यदक्षिणस्य हविर्धानस्य प्रागुर
 गुत्तरस्याह शिरसस्तुल्यं निरस्य राजानमभिमुखो वतिष्ठते नात्रोपे

सू० १०

५१

रानोयोअथसौम्यइतिवथास्मभघ्युक्तुर्लघुप्रयत्नतितदंजलिनाप्रतिगृह्य
त्रिःप्रदक्षिणीशिरःसमुत्तवेष्टयेत्कायदासोमाभ्रनभिषवायव्यपोहत्यथ
यावोनिष्ठुयान्मध्यमस्वरेणेदंरावनमभित्वादेवसवितर्युजतेमनउतयु
जतेधियजातनद्रक्षमंतमाचिदन्यद्विंशतप्रेतेवदंत्वित्यर्बुदंशयुजमा
याभावसंजरोप्रवोयावाणइतिस्मृत्योरंतरोपरिष्ठात्पुरस्ताद्वापावमानी
रोप्ययथार्थमावायहयहणाद्धिष्ठयापरिधायवेद्युयजमानस्यालीषमादा ॥५१॥
ययथार्थमंत्येघहःसुपतिप्रयच्छेदितरेद्यथापरमरूपंयुयोदितिगाणगा
रिशथायस्वसमेतुतइतितिस्त्रोमृजंतिदंशक्षिपेतमुत्येदंशक्षिपोमृज्य
त्वा

दहछह

मानःसुहस्तादशभिर्वियत्यतोउहतिसत्तैकामधुक्षतिपुषामिषमाकलशो
पुधावतिपावित्रेपरिधिच्यतइत्येकोकलशोपुधावतिश्येनोवर्मविगाहत
इतिदेएतासामर्बुदस्यचतुर्थीमुदृत्यत्वातेषुत्तवानवदध्यादाप्याय
मानेप्रथमंमृज्यमानेद्वितीयंदुलमानेततायमासिच्यमानेचतुर्थंदहछ
ह्वेचतुर्थीमाचिदन्यद्विंशतप्रेतियदिगावाणःसंक्रादेरंसमानमन्य
दर्बुदमेवेत्येकेप्रवोयावाणइत्येकउक्तंसर्पणंस्ततेमाध्यंदिनेपवमा
नेत्वेयोगाराव॥१२॥दधिघर्मेणाचरंतिप्रवर्ग्यवांश्चेत्तस्योक्तमृगा
वानंघर्मेणोज्याभक्षिताश्चहोतर्वदस्वेत्युक्तंतिष्ठतावपश्यतेत्या

सू. पू.
८२

हविरित्युक्तं भ्रातं

हं भ्रातं हविरित्युक्ता हं भ्रातं मन्य ऊधनि भ्रातमग्नावितियजत्यग्नेवीही
त्यनुवषट्कारोदधिघर्मस्याग्नेवीहातिवांमयित्यदिद्वियं वृहन्मयि धुम्न
मुत क्रतुः॥ विश्वं द्रुमो विं भातुमृआकृत्यामनसा सहविराजा ज्योतिषा
सह। तस्य दोहमशीयते तस्य तद्रूपातस्य त्रिष्टुष्टं दस उपहृत
स्योपद्रुतो भक्षयामीति भक्षजपो यं धिष्यवतां प्राञ्च मंगारे रभिविह
रेयुः पश्चात्स्वस्य धिष्यस्योपविश्योपहवमिष्ट्वापरित्वाग्नेपुरं वयमि ॥८२॥
तिज पे दनिष्ठादाक्षितः सवनीयानां पुरस्तादुपरिष्ठादापशुपुरोक्ता
रे न चरं त्यक्रियामेकेन्यत्र तदर्थवादवदनाक्रियामाश्रमरथोचि

ता प्रतिषेधात्पुरोक्ताशुक्तमानाराशं ससादनात्तत्विहृदि देवत्या एतस्मिन्
काले दक्षिणानीयं ते हो नैकाहेषु रुक्माजिनानि धृन्वतः स्वयमेव दक्षिणा
पथं यंति दीक्षिताः सत्रे घिदमहं मां कृत्या लैका र्यै तेजसे यशसे भूतत्वा
यात्मानं दक्षिणानयानीति जपंत उन्नेष्यमाणस्वाग्नीध्रीय आहुतीं शुक्रति
ददानीत्यग्निर्वैदतिरापुरा हतथेति तत्र हं तैति चंद्रमाः सत्यमादित्यः स
त्यमा मापस्तस्य माभरन् ॥ दिशो यज्ञस्य दक्षिणा दक्षिणानां प्रियो भूया
सं स्वाहा प्राचि खेधि प्राचि जुषाणां प्राच्या ज्यस्य वेतु स्वाहेति द्वितीयोऽंकरः
कस्मा अदात्कामः कामायादात्कामो दाता कामः प्रतियहीता कामं समु

सू० ५०

७३

इमाविंशं कामेनत्वा प्रतिगृह्णामि कामेनत्वां वृष्टिरसियोस्त्याददातुं १
 थिवा प्रतिगृह्णात्वित्यतीतास्यनुमं वयेन प्राण्यभिभूशोदप्राणिकन्यां च
 सर्वत्र वं प्रतिगृह्णाग्नीध्रीयं प्राप्य हविरुच्छिष्टं सर्वे प्राश्नायुः प्राश्य प्रति
 प्रसृप्य ॥ १३ ॥ मरुत्वती येन यहेरा चरंतीन्द्रमरुत्व इह पाहिके नं होता
 यक्षदिद्रं मरुत्वं तस्य जोषा द्रुं सगणो मरुद्धिरिति भक्षयित्वैतस्यात्र
 मरुत्वती यं रास्त्रं रां से दधयो रां सा वोमिति माध्यंदिने रास्त्रादिधाहा ॥ ७३ ॥
 वं आत्वारथं यथोतया दं वसो सुतमं धशति मरुत्वती यस्य प्रति पदं
 उचरा विद्रने दाय एदिहा तीन्द्र निहवः प्रगाथः प्रनूनं ब्रह्मणस्पति

रिति ब्राह्मणस्य त्यस्तवाः प्रति पदनुचरा दवाः प्रगाथा आतोर्ध्वं सर्वं स्तोत्रिया
 उरूपाः प्रति पदनुचराः प्रगाथाः सर्वत्र प्रोक्तं दांसि त्रैलोक्यं सवीश्वे वावुत्तुषराः
 पक्षिषु द्विरवस्ये द्योर्दयोः पादयो र्ध्वं शो वाग्निने पञ्च रास्यगतां तु पञ्चः स ता ३
 मासमुत्तमे पदे पञ्चो न्यत्यादै रवसा या र्ध्वं चैतेः संतानो ग्निर्नेता त्वं सोमं कतुभिः
 पिबत्य पशुति धायाः अवे दंश यवहत इति मरुत्वती यः प्रगाथो ज्ञानिष्ठा उग्र
 इत्ये कभूयसीः रास्त्वा मरुत्वती यानि विदं दध्यात्सर्वं त्रैवमयुजा सुमाध्यं
 दिनं एकां च वे र्द्युग्मास्वेकां शिष्टा त्वती यं सवनेः स्तिष्णी मृजानः परिदध्या
 ध्यायन्नेन आत्मनो न्यत्राप्येतया परिदधदे वं मुक्छं वाचां दायं भण्यते त्वेति

सं० १०
८४

रास्त्वानपेद्येत्वा हि हत्ये मयवन्नवर्द्धनिति याज्या ॥ १६ ॥ निष्केवल्पवामित्वाभर
नोनुमो नित्वा रयपातय इति प्रगाथो स्तोत्रिया नुरूपो यदिरपंतरं रं घं यधुवैव
हत्वा निद्रिहवा महत्वं लिहचेरव इति प्रगाथा एते नव तितां दे ति स्रस्कारं रा
से चतुर्थषष्ठोपादौ वा इति प्रगाथे पुनरभ्यसित्वांतरयोरवै हत्तीकारं वे
तावेव द्विस्ततीयपंचमौ नुका कुभेषु प्रत्यादानाद्युत्तरैव मेतत्तद्वेष्टहस्विद
निहवद्वा स्तृणस्यत्या न्वहत्तीकारमितरेषु षष्ठेषु बृहद्रथंतरयोश्चतन
रुहयोर्हत्तीकाश्च येषां प्रगाथा स्तोत्रिया नुरूपाः सर्वमन्यथा स्तुतं प
रिमितशस्य एकाहः सयधुयसामायत्यवमाने तस्य यो निरुनुरूपो यो नि

स्य

॥ ८४ ॥

न्य

स्थान एवेनामंत्रं रासे दूर्धधाप्याया योनिस्थानमनेकानंत्यं सरुत्प
थ ग्वा कानमेव मूर्धमिंद्रनिहवा त्रगाथानां यद्वावानेति धाप्या पिवा
षु तस्य रसि न इति सामप्रगाथ इंद्रस्य नुवीर्यणि त्येतस्मिन्नेंद्रो नि
विदं दध्यां दनुर्वाणं वास्व उक्थं वाचीं द्रायो पश्यावते त्वेति रास्त्वानपे
त्यिवा सोममिंद्रमंदतु त्वेति याज्या ॥ १५ ॥ होत्रकाणां यानांश्चित्रा
भुवत्कया त्वेन ऊत्या कस्तमिंद्रत्वावसुं सधो हजात एवात्वा मिद्रो रं कु
षुणः सुमना उपाक इति याज्या नंबो दस्मन्मती षहंत त्वाया मि सुवीर्य मि
ति प्रगाथो स्तोत्रिया नुरूपा उडुत्यमधु मन्तमार्द्रः दूर्धनि उडु ब्रह्मा

सं० ५०

८५

पुन्यजीवा वजीवभक्तगणालि तियाज्यातरोभिर्वो विदद सुतरणिस्ति
 वासतीतिप्रगाथोस्तो जियातु रूपांजदिन्वस्यरिच्यतेभयद्रदिमाम्बित्यु
 पोन्नमामुद्धरेत्सर्वत्रेपिवावर्द्धस्वतवधासुतास इति याज्या ॥१६॥ अथ
 तृतीयसवनं मुन्नमस्वरेणादित्यग्रहेणचरंत्यादित्यानामवसानूत
 नेनहोतायक्षदादित्याश्रियाश्रिय धाम्ना आदित्यासीअदितिमीद
 र्यतामिति नैतंग्रहमीक्षेतहयमानंस्ततआर्जवैपवमानेविहत्यां गा ॥८५॥
 राभनोतादिपश्चिंतांतपष्ठकर्मकृत्वापुरोला रा धुक्कमानाराशं
 ससादनास्ननेषुमृदिष्टापुरोला रास्यतिस्त्रास्तिस्त्रःपञ्चोदक्षि

गतःप्रतिस्त्रं चमसेभ्यःस्वेभ्यःपितृभ्यःउपास्येपुरत्रपितरोमादयध्वं यथाभा
 गमावधायधमिति सआवृतआग्नीध्रीयं प्रायहति कलिष्ठं सर्वे प्राश्ना
 युः प्राश्य प्रतिप्रसूय ॥१७॥ साविवेणग्रहेणचरंत्यभूद्वः सवितारं यो
 तु नो होतायक्षदेवं सवितारं दमनादेवः सवितारवरेण्योदधद्रला द
 क्षपितृभ्यः आयुनिःपि वास्तोमं ममदनेनमिष्टयः परिज्जाचिद्रमतेअ
 स्वधर्मणातिवषट्कृते होता वैश्वदेवं शस्त्रं शं सेत्सर्वादिशोध्याये
 ष्टं मिथ्यन्यस्यादेष्ट्या नतामध्वर्यो शो शो सावोमिति तृतीयसवनं
 रास्त्रादिष्टाहावस्तत्सवितुर्दणामहेधानोदेवसवितरिति वैश्व

स. ५.
८६

यंतु

देवस्य प्रतिपदनुचयवभूदेव एकयाचंदशभिश्चस्वभूते दाभ्यामिष्टयेवि
शत्याचतिसृभिश्चबहसेत्रिशताचनियुद्धिर्वीथविहतामुचंप्रधावेति वि
देर्घतमसंसुरूपकलुप्तयेतक्षत्रथमयवेनश्चोदयत्यग्निगर्भा
मेभ्योमातामधुमयिन्वतेपयएवापित्रेविश्वदेवायवृक्षआनोभद्राःक
तवोविश्वतइतिनववैश्वदेवंवैश्वदेवाग्निमाकृतयोःसूक्तेषुसावित्रादिनि
विदोदध्याञ्चतस्रोवैश्वदेवंउत्तरास्तिष्ठउत्तरेसूक्तानांतद्विदैवतंदे ॥८६॥
वतेनसूक्तां तोषाप्याश्वात्रैकपातिनारदितिद्यौरदितिरंतरिक्षमि
तिपरिदध्यात्सर्वत्रवैश्वदेवेद्विःपञ्चोर्ध्वराःसरुद्रमिमुपस्पृशतु

यथ वा वीशयदेवेभ्यःआकृत्यैवेति शक्त्या जपेद्विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मशति
याज्या ॥ १८॥ तमोमपितृभिः संविदानइति सोम्यस्ययाज्यातं घृतयाज्याभ्या
मुपाभूयतः परियजंति घृतां हवनो घृतपृष्ठोऽग्निर्घृते भित्तो घृतमस्य
धामा घृतपुष्पस्त्वा हरितो वहनु घृतं पिवन् यजसि देवदेवानिति पुरस्तादुरु
विष्टो विक्रमस्तोरुक्षयायनसूधि घृतं घृतयोने पिवन्नप्रयत्नवतिंतिरे
त्युपरिष्ठादन्यतरतश्चेदग्ना बिभ्रूमहि धामप्रियं यामित्युपां चैवाहृतं
सोम्यं पूर्वपुद्गात्तृष्यो गृह्णात्यावेक्षेत यत्ने च क्षुर्दिवि त्सूपर्णये नैकरा
ज्यमजयोहिना दधं यच्चक्षुरदितेरनंतं सोमो नृचक्षामयित दधाति

१५०१०
८७

त्यपश्य हृदि स्थितुस्तु गन्तव्यं चेदावर्चो अस्मा सुधेहीयमेमनोयमंगतं य
 वामे अपरा गंतं राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मा सुधारयामसि भद्रं कर्णेभिः
 शृणुयाम देवा इति चांगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामाज्येनाक्षिणा आज्य
 छंदो गेभ्यः प्रयच्छेद्विरूतेषु शालाके धाग्नीध्रः पात्नीवतस्य यजत्ये
 निरग्ने सरथं याह्यवादिः स्युषांश्च ने शरं विसंस्थितसंचरेणानु
 प्रपद्यंतस्योपस्थ उपविश्य नक्षयेत् ॥ १९॥ अथ यथेतं स्वभायमानि ॥ १८७॥
 मारुतं तस्यापां पल्लं गवा वानं पल्लः रास्पत्वे रधर्चं राशितरां रां तान
 मुत्तमेन वचनेन वैश्वानराय पृथुपाजं सेरान्तः करत्यवते प्रतक्ष

प्राचीन शास्त्रम्



सचउत्तरपत्रक



श्रीगणेशाय नमः॥ ॐ सत्राणामुक्तादीक्षोपसदनेनाक्रामुत्यानित्रा
तरुवाकापुदवसानायातान्यत्यानिपलासंयाजोतानीतराणिद्रक्षयाश
नसब्यविसर्जनेत्वंत्यएवधुवाः शरब्बाणामातानाः सक्तान्येवसक्तस्था
नेयहीनेषुदेयनेनयवस्थास्तवाः प्रउगेलवहर्गणेषुनायमानरूपाणां
प्रथमादङ्गः प्रवर्तनेत्रयासातिप्रेषावक्रउतमेवास्त्रपरिधानीयायाउ
तमेवचनउतमंवउरक्षदिरुत्कात्रपुयादित्यादिपुत्यमपुयाजिनंदेव ॥११॥
जृतमितिताक्ष्यमयेनिष्कवत्यसूक्तानाजातयदसेमुनगमसोममित्याग्नि
भारुतेजातवेदस्यानामारंभणीयाः पथसिक्कदतोहरहंशस्यानतिहोत्र

कादिनायादिषेयानि सर्वाणि सर्वान्यवाक्रउतमादेकात्तिकामग्नियेमेह
र्जणमध्यगतेग्निशेमायनेषुवांश्याभ्यासातिप्रेषाभ्यामितिकौस्तुविस्तौत
हुणभावांनित्यामिहोतुरिनिगैत्यतमः संधातादावनुप्रचतत्तादयुत
वादत्तात्रहोत्रकणाभिपिगणगारिर्नित्यत्वात्सत्रधर्मव्यस्यप्रगाथत्
वस्तक्तागमेपेकाहिकतावउदरेत् ॥१॥ चतुर्विंशोहोताजनिष्टेसाज्य
मानोमिवावरुणा॥ मित्रंयग्रहवानहोमित्रं देवैस्तमयवांमित्रावरुणा
पुरुकरुणाविध्यासिप्रजिवास्तुरउदितस्तैषलहस्तोत्रियामैवावरुणस्या
याहिसुधुमाहितइमिद्विधिनोवहदिद्रेणसंहिदक्षसंआदहसधा

सू. ३-

३

नित्याहहदिशायगायतनकिःसुदासोरथमिति मरुत्वताया ऊर्ध्वनित्या
त्कयाभुभेतिचमरुत्वतायेयुरकेकंआक्षणास्पत्यानामिवमरुत्वताया
नांधुवइइनिहवोधायाश्चबृहत्छंरथंतरंकारंयोरक्रियमाणस्ययो
२४ पुरस्तात्सकस्यशंसेदेवंस्थिताशगाथान्दृष्ट्यानिहवोरन्वहंपुनःपुनरावर्तते
निशंसेदैरपवैराजशाक्षरैवतानां वृष्ट्यस्तोत्रियायोन्योर्ध्वस्तासां
विधानमन्वहंताभ्यऊर्ध्वसामप्रगाथानुक्तोरथंतरस्यानयंशृणव
चनइतिबृहत्इइविधातुशरणत्वमिंद्रप्रत्नर्निधुमोषुत्वावाधनश्च २
नेतिसहिपदउपसमस्येहिपदाभिद्रमिदेवतानयइतीतरेषांपृथ्य

एवैकैकमन्वाहंतदिशसेतिचपुरस्तात्सकस्यशंसेदुक्थपात्रंमसांआंतरातिथा
स्वाभक्षयतिनिकेवत्येतित्योभक्षजपःषोडशिपात्रेणक्षिणः॥३॥होवक्रणा
कयानश्चित्राभुवत्कयात्वनक्षसाभाचिदन्यद्विशंसतयच्चिद्रिजनाइमइति
स्तोत्रियातुद्रपामैशवरुणस्यनंयोदस्मृताषहंतत्वायामिसुवीर्यमभिप्रवः
सुराधसंप्रभुतंसुराधसंभयंघलासुतावंतःकईवेदमुनेमन्वाविश्वाःएतना
अभिभूतरंनरंतमिंद्रजोहवीमिपाइंद्रभुजआभरइत्येकाहैवैशोमदायवाह
धेमदेमदेहिनोददिःसुरपह्लुमृतयेधुभिन्नमंनऊतयेआयनइवसूर्य
वृष्णहोअसिस्त्रयोदुत्यद्वर्तिवपुरुडुत्येमधुमन्माम्बमिंद्रप्रत्नर्निधुत्वमि

द्रवशात्र सींद्रकतुन आभरेंद्रज्येष्ठन आभरात्वासहस्रमाशानंममत्वासरुदित
 इति ब्राह्मणाहं सिनंस्तरोभिर्विविद्वसुंतरणिरिस्तिषासति त्वामिदाहो न
 रोवयमेनमिदाहो यो राजा चर्षणानां कः सवाहाविचर्षणः स्वादोरिस्था
 विष्टवतंद्रस्थाहिसोमश्मदं उभेयदिंद्रोदसां अवयत्वं शतकतौनकिष्टं क
 र्मणानशान्तिवाहं तोडाद्रयं उभयं भणवन्न आरुषस्व पुत्रवसौ कदाचनस्त
 रारसिकदाचनप्रयुखसिंयेतंद्रभयामहं यथागौरोअपाहृतं यदि द्रवा
 गपागुदं यथागौरोअपाहृतमित्यहावाकस्यस्तोत्रियानुरूपाणां यद्य
 उरुपेस्तु वारंस्तोत्रियोनु रूपां अर्धस्तोत्रियानुरूपेभ्यः कस्तमिंद्रत्वावसु

कन्योअतसानां कश्चस्यारुतमितिकुदंतः प्रगाथां अपवाचंद्रविश्वोअ
 मित्रां ब्रह्मणातेब्रह्मयुजायुनं ज्युं लोकोकमनुनेषिविद्वानितिकुदन्त्या
 रभणाया ऊर्ध्वमारभणायाभ्यः सद्यो हजात इत्यहरहः शस्यं मेवावरुणोस्मा
 द्दुषतवसेशासद्विद्वितीत रावहीनस्तुक्ते आसत्यो यात्वित्यहीनस्तुक्ते
 द्वितीयमेवावरुण उडु ब्रह्माण्यभितश्चेतीत रावहरहः शस्यं नूनं सात
 त्यंतमुनममहीनस्तुक्ता निषत्तहस्तोत्रियानावपत्सु उप्यदेवः सविता हि
 रण्ययेति तिस्रस्तुहिद्यावाष्टिवीयज्ञस्य वोरथ्यामिति वैश्वदेवं एतस्य
 रक्षोरक्षेश इयि यज्ञेन वर्द्धतेत्याग्निमारुतं भग्निष्टोम इदमहरु कथ्योवा ॥ ४ ॥

सू. ३.

५

म

अभिज्ञवष्ट्याहानिर्यन्तररुचान्ययुक्तानिदृष्टानितीतराणिदृतायादिषुष्ट
स्यान्वहंदिताया निवैरूपवैराजराक्षरैवतानिनेयाययास्थानेक्रियायाको
नीःशेत्सर्वत्रवास्तवो निभावेन्यत्राश्विनाद्यज्ञायज्ञायस्यत्वक्रियमाणस्यापि
स्वानुरूपान्योनि व्याहावशांश्चमित्रस्यानुरूपान्नकाःपरिशिष्टानावापा
तुष्ट्यामित्रं वयं हवामहेमित्रं हवेषूतदक्षमयवा मित्रावरुणानो मित्रावरु
णेतिदृताः प्रवोमिवायेतिचतुर्णां द्वितीयमुदरेष्वमित्रयोर्वरुणयोरिति
षट्काद्येभिरदाभ्येतिनिस्त्रोमित्रस्य चर्वणाधृत इति वतसोमेयाय चि
दिते विशा इति वारुणमेतस्य लवमावपेन मैत्रावरुणो नित्याधिकं स्तोम

५

ह

कारणान्यत्र सप्तदशो न वैकविंशो द्वादशचतुर्विंशो पंचदशविणव एकविं
शतिं त्रयास्त्रिंशो द्वाविंशतं चतुश्चत्वारिंशो षट्त्रिंशतमष्टाचत्वारिंशेका
त्यायसीर्वैकाहेष्वेकभूयसीर्वानारंभणीयानपयसिअत्यारे काहिकास्त
वाः पर्यासस्थानेषु ब्राह्मणां क्षत्रिणः सुरुपकृतुमृतय इति षट्संज्ञा
न्यावापु उक्तो मैत्रावरुणेनैराग्नी ईराग्नी आगतं तादृक्वयोरिदमि
ति न वैयं वामस्य मन्मनश्चेकादशो यज्ञस्य हि स्थ इत्युक्ता वाकस्यायाविंशो
वस इति मुरुचनीयमान इ इति निवेकव्ययमस्या निष्ठावेकस्य मध्यं दिन
इत्युक्तरजुरास्त्रे प्रतापादहीनस्तुल्यस्थान एवावामिदमभद्रं कथमहा
भिद्रं शर्मिष्ठास्मिभ्यं गश्माभूषिष्ठं तित्वाशासदाङ्गिरिति संपाता एकेका

यएकद ९



स्वयस्य यत् कामरुत्वतीयैर्धुं ज ते मन इ हे ह व इति च तस्यो देवानुवृत्तिवै
 श्वदेवैः ॥ ५ ॥ द्वितीयस्य चतुर्विंशो नाज्यं वा योयेते सहस्रिण इति देवाः
 सोमास आगहीत्येके भादे वा दिवि स्पृशेति द्वे अकस्याद्य गवाशिर इत्ये
 कायं वा मित्रावरुणोति पंचतर्वागात्समं दं प्रउगमित्येतदा च क्षते विश्वा
 नरस्य वस्यति भिंद्रस्त्रो मपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रति पदनुचरा
 विंद्रसो मं यात ऊति रव मेति मध्यदिनो निष्के वत्यस्यो ज मे विपरीते
 भारद्वाजो होता चेत्स कृत्या चातुर्विंशिकं तृतीयसवनं विश्वो देवस्य ने
 तुरित्येकां तत्स विदुर्वरेण्यमिति द्वे आवि श्वदेवं सत्यमिति त्रिवैश्व

देवस्य प्रतिपद नुचरा वाज्यप्रउगे प्रतिपदनुचराश्चोभयोर्युग्मेष्टेवमभिज्ञ
 वे ॥ ६ ॥ तृतीयस्य अयं मां यो ज्ञात एवेति मध्यं दिनं स्त देवस्य घृते नद्या वा
 पृथिवी इति तिस्रो नो जो जातः परावतो य इति वैश्वदेवं वैश्वानराय धि
 षणां धारा वरामरुतं स्वमग्ने प्रथमो अंजिरा इत्याग्निमारुतं चतुर्थस्यो
 योजस्त इति निष्के वत्यं कृयाम्यग्निमस्य मेद्या वा पृथिवी इति तिस्रं स्त तं
 मे आप इति वैश्वदेवं वैश्वानरं मनसेति तिस्रः प्रयेष्ठं तं जनस्य गोपा
 इत्याग्निमारुतं पंचमस्य कया उभायस्तिग्मशृंग इति मध्यं दिनं क
 या शुभीयस्य तु न वस्युतमान्यवापियजनि विद्वानं स्या घृतवती भुवनाना



स. उ.

७

मजिअयेइरुमुनिवाजवाइरितित्तवौकडुप्रियायेतिवैश्वदेवंप्रसस्यरुओर
छेरादीयंरुचिस्सहोजा इत्याग्निमारुतंषष्ठस्यसावित्रावितृतायेनवै
आनरायंकनरापूर्वोपासानक्तेतिवैश्वदेवंप्रयज्यवइमंस्तोममित्याग्नि
मारुतमित्यभिपुवःषलहस्तस्याग्निष्टोमोवसितउक्थामध्यउक्थेपुरतो
त्रियानुहूपामैत्रावरुणस्य॥१॥एहपुत्रवाणितआग्निरगामिभारतः
प्रवोवाजाअनिधयोनिप्रयांसिबाहसांमहिष्ठाप्रमयतप्रसोअग्नेन
वोतिभिरग्निंवोरुधंतमग्नेयंयज्ञमधरंयजिष्ठत्वावहृमहेयःसमिधा
यआहुत्यातेअग्नइधिमस्मभेसुश्वेइसर्पिषइतिद्वेएकावाग्नितंतमन्ये

जोवसुरातेवस्तोमनोयमदाग्नेस्वरंरयिभरषष्ठवोअतिथिंषेष्ठंयविष्ठभारत
नद्रोनोअग्निराहुतोयदाष्टतेनिराहुतंआघायेअग्निमिधतइमाअभिप्रणोतुम
इत्यथब्राह्मणाळसिनोआतयोअनात्वंमातेअमानुरोयथेवाहासिबोरमुरेवा
यस्यमूढतांतंतेमदंशृणामसितस्वभिप्रगायतंवयमुवामएव्यो नइदमिदं
पुरेप्रायसामगायतंमखायआशिषामहिथएकइद्विदयतेयइंद्रसोमपातम
एंद्रनोगध्येउमधोमदिंतरमेतोचिंद्रस्तवामंसखायस्तहांद्रंयश्ववत्त्वंनइंद्रा
नरवयमुत्वामएव्यो नइदमिदंपुरायाहोमइंद्रवइतिममाहार्योनुहूपोवात
योअनात्वंमातेअमानुरोयथेत्यथाळावाकस्येइविधाअवीवृधनुक्ठमि

३-
८

शायशंसंभुधीहवंतिरभ्याः आशुक्लर्णभ्रुधीहवमसाविसोमद्रुतश्ममिद्रमुतपि
बयदिद्रचित्रमेहनायसोसाधिषोवसेपुराभिर्तुयुवाकविर्दृषाह्यसिराधसेगा
यन्तिवागायत्रिणआवागिरोरथीरिवेतिस्तूक्तानामकेकंश्रीष्टावपेरश॥७॥
स्तोमेवर्द्धनानश्माउवांभृमयोमन्यमानाश्नितितस्वइंशकोवामितिस्तूक्तेषु
ह्रीवांयज्ञोयुवांनरापुनीषेवामिमानिवाभागधेयानिीत्येतस्ययथार्थमेवाव
रुणोयस्तस्तमयोअदिभिद्यज्ञेदेवइतिस्तूक्तेष्वस्तेवसुप्रतरमायात्विद्रः स्वप
तिरिमांधियामितिब्राह्मणाहंसीविष्णोर्नुकमितिस्तूक्तेपरोमात्रेयेत्यष्टावाकः
॥८॥ष्टस्यानिष्ठवेनोक्तेअहनीआद्येआघाभ्यान्ततीयसवनानिचान्वहउ

पप्रयंतइतितुप्रथमेहन्याज्यमग्निहतमितिहिनीयेत्तायेयुस्वाहीत्याज्येवायवाया
हिनीतयइत्येकावायोयाहिशिवादिवशतिइंइंश्ववायवेषांसुतानामितिद्वयोर
न्यतरांदिगामित्रेवरुणेवयमश्विनावेहगरुतमायाह्यदिभिः सुतंसंज्जर्विश्वेभि
र्देवेनिरुतनः प्रियाप्रियास्त्वित्योष्टिहंप्रउगैमुतमेचमभ्यासाश्चतुरक्षरा न
वान्तायेनाजिपुर्विकेनोक्तोमध्यादिनस्तंतमिद्राधसेमहेवयइंद्रस्यसोमाश्
तिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौवे रूपंचतृष्टयद्यावइंद्रतैशतंयदिद्रयाव
तस्त्वमितिप्रगाथोस्तोत्रियानुरूपो॥१०॥चतुर्थेहनिप्रातरनुवाकप्रतिपद्य
र्वीद्योन्वीर्योद्वितीयंस्वरमोकारंविमात्रमुदात्तंविस्तस्यतस्यचोपरिष्टादपरि

म. उ.
१०

म. उ. ती. य.

रन्वायोश्चक्रो अयामितौ विहोत्राश्च वानां वायोरातं हरणं मिन्द्रश्च वायवेकां सो
मानामाचिकिनाममुकं नू आनोविधाभिरुतिमिस्त्यमुवोअप्रहणं मपत्यरं
जिनंरिपुंमं वितमे नदीनमश्यानुष्टुभं प्रउगं मेकपातिन्यः प्रथमंस्तं वायरो
निरामहं इदं वसो सुतमं धरति मरुत्तनाय स्पप्रतिपदनु चरौ शुधीहवमिंद्र
मरुत्वां इंद्रेति मंत्येनि विदं दध्यादने कनावे सूक्तानां वैराजवे सृष्टिपिबा सोम
मिंद्रमंदनुत्वे निस्तो विद्यानु रूपौ कुहं कतं इद्रो युध्मस्पत इति निष्केवल्यं अ
धीहवायस्यनुत्तवं भाये ईवीदिषु न्यूंस्वरेवं कुहं कतीयस्य विराजा मध्यमे
पुषा देषु नित्यरहप्रतिगरो न्यूस्वादिषरावांतः प्रणवे कुहं शुतीयानाम ईवं

१०

राथेन उक्तमावर्जं न ते गिरो अपि मृचेतुरस्य प्रयोमहे महिरुधे न रक्षमिति च न स्व
स्ति अथ विराजस्तासा मूर्धमारं भणायाम्यस्तं चानावपेरं भायं मे वावरुणं स
स्योत्तमादिशस्ता नान्ते चं ब्राह्मणाहं सीतस्य चाच्छावाको यजामह इदं वृजदक्षि
णामिति द्वितीया नेवमेव पंचमेह नित्यं विद्धि सीमं पात्रत्ये के कमेव पछेहनी दायहि
द्यौरसुरो अनमतेत्येवमेव ॥११॥ स्तोमे सत्यं वई माने को अयनयो वनेन वा
यं आयाह्य वीडित्यष्टर्चन्यावपेरं नुपरि हत्वा रुछेपानां रने रप्यतिशस्तरे डा
लित्रेष्टमान्य मरुत्तवा न्यावपेरं नत्वेता नोप्यातिशं सन मेयादाभ्यां वा प्रातः
सवनं परिमिताभिरुत्तरयोः सवनयोः पंचमस्येम मूषुवो अतिथिमुपबुधमिति

सू.उ-
११

न बाज्यमानो यत्तदिविष्टमिति द्विः आनोवायो महत न इत्ये कारयेन ह्युपाज सां बह
वः सूरचक्षसह मातवा दिविष्टयः पिबा सुतस्य रसिनो देव देवो वसे देव देव वृह
उगाधिषेव वरुति बाहृतं पृगं प्रगाथानि के द्वितीयो नम वर्जयन्ता वजन्य याव शो
द्रव ह्यो मपा एक इति मरुत्वतीयस्य पतिपद नुचरा ववेता सीक्षा हा इपि वनुभ्य
मिति मरुत्वतीयं शक्करचेष्टमहानाम्यस्तोत्रियं स्ता अर्थ ईकारं न वप्रकृत्याति
स्यो भवति तानि त्वपुरीषपदाभ्युपसंत नुयात्वा क्षरशः शर्वाणि पंच सवीणि वा ११
यथानिशांतं यो निस्थाने नुयथानिशांतं स पुरीषपदा उत्तमेन संनानः स्यादोरि
थाविष्वत उपनो हरिनिः सुतमिदं विधा अवीरुधनि त्रयस्तु वा अनु रूपे

द ब्रह्मेशो मदायै सत्राम दारा शतानि केवल्यं पांडुः शर्वे मरुत्ते मरुत्वतीये पांडुः नि केवल्य
आधेनु विष्टुतमे नत योरवसाने रत्नकतो सममुजिदि तिमरुत्वतीये शचीपतेने
घेति नि केवल्ये नि केवल्ये ॥१२॥ ॥ इत्याश्रयाय नभ्यो तस्यै सप्तमो ध्यायः ॥
ॐ षष्ठस्य प्रातः सवनैः प्रस्थितया ज्यानां पुरस्ताद न्याः ह्यलोभाभ्यामनवानं तोय
नंति वृषनिंद्रवृषपाणा स ईदवः सुपुमाया तमद्रिनिर्वनोति हि सुचक्षयं परी
णसो मोषु वो अस्मदनिता निपो स्यो ह्यो अग्ने शृणु हिल मीनो ग्निं होतारं मन्ये ६
दास्व तं दध्यङ् मे ननु षं श्वो अगिरा इत्येवं माध्येदिने ध्यङ्ति तत्रानवानं पिबा
सो ममिद्र सुवान मद्रिनि रिराय हि धौरसुरो अनभते तिबहु परिष्टा हवसे नु

६२

मद

स. उ.
१२

याज्ञानां प्रेषमते सो यज्ञं च चानवान मुक्तं र गंतै रसो यज्ञे ति प्रेष्ये दे व मे व य जंते
तुभ्यं हि न्वा नो व सिष्ट ग्गा अप इति द्वा दशाय जायत मनुष्यो ध री म णी त्याज्य मे के
न द्वाभ्यां च विग्रहं निरवसानं च नृभिः प्रणयो यत्रार्द्धं च दशः पारुळेप्य स्ता णं
बर्हिरिति तृतीये मुषु माया त मद्रि निर्युवांस्तो मे भिर्दे व र्यतो अश्विना व र्म ह रं द्र
वृषा निं द्रा स्तु औषधो षू णो अग्ने ष्टु हिल मी लि तौ ये दे वा सो दिव्ये का दश
स्त्ये म द द्वा दश म सृण व्युत मिति प्र उ गं द्वे चै का च पं च म र क पा ति न्य उ पो त्त १२
म उ त्त मे नृ च म न्या सा अष्टा क्ष रान वा स र्व्यो म हानां त्र य इं द्र स्य तो मा इति
मरुत्व ती य स्य प्रति प द नु च रौ य त्वं र थ मि द्रं स यो वृ षे इ म रु त्व इति ति स्र इ

ति मरुत्व ती य मे के ना ग्रे व सा य द्वाभ्यां प्र णु या द्वाभ्या म व सा य द्वाभ्यां प्र णु या घ व प
ळः पारुळेप्यो रै व तं वे नृ छ रे व ती र्नः स ध मा दे रे वां इ द्रे च त स्तो ने ति स्तो त्रि या नु रु
पा वे द्र या ह्म प नः प्र धा न्ब स्या भू रे क इ ति नि षे व ल्य म नित्यं दे वं स वि ता र मो ण्यो
एत्ये का न त्स वि तु र्व रे ण्य मिति द्वे दो षो आ गा र्ह ह णा य धु म दे ह्या थ र्व ण स्तु हि दे वं स
वि ता रं त मु षु त्तः सिं धुं स नुं स त्थ स्य यु वा नः। अ द्रो घ वा चं सु शे वः। स धा नो दे वः स वि
ना सा वि ष द्ध सु प तिः उ भे सु स्ति ती क्षु धा नु रि ति वे भ्वा दे व स्य प्र ति प द नु च रा उ द्द्य वो
त मं सृ क्तं वा णी द मि त्या रौ द्र मिति प्रा गु षो न मा या ये य ज्ते ने त्या व प ते न स्या र्द्धं च दशः
प्रा गु त्त मा या अ र्द्धं च नु र्थाः शि षे श स्त्वा स्वा स्ति नो मि भी ता म श्वि ना भ ग इति त्व च इ

सू. ३.
१३

तिवैश्वदेव ॥१॥ होत्रकाणां द्विपदां स्विहो कथ्ये पुस्तकवते तर्द्धमनु रूपेभ्यो विरुता
निशित्यानिशं सेधुर्मेवावरुणस्याग्नेत्वं नो अतमोग्ने भवमुषमिधा समिद्ध
तिलो व्रियातु रूपं वथवालस्वित्याविहरेत्तुक्तं षोडशो नासूक्तानां प्रथ
मद्वितीयो पष्ठस्तृतीयचतुर्थे अर्द्धचंद्रां ऋक्पंचमपष्ठे व्यतिशोर्मेवाविहरेत्
वस्य प्रथमा मुत्तरस्य द्वितीययोत्तरस्य प्रथमां पूर्वस्य द्वितीययात्तयो न निव
प्रथमद्वितीयाभ्यां पादाभ्यामवस्येत्यथमद्वितीयाभ्यां प्रणुयात्तृतीयोत्तमाभ्या
मवस्येत्तृतीयोत्तमाभ्यां प्रणुयादेवं व्यतिमशीमर्द्धचंद्रात्तत्तरे एव व्यतिमशी
मृच्छत्तत्तरे विपरिहरेदेवोत्तमे सूक्ते गायत्रे सर्वत्रै मानिवां भागधेयानि

१३

तिषागुत्तमाया आहूय हरो हणोरो हैर्द्धसः शुचिषादिति पठोर्द्धचंद्रां स्विपयाच
तुर्थं मनवानि मुक्ता प्रणुत्यावस्ये मुत्तस्विपया द्विचंद्रोः पष्ठ एव सप्तममेतद्द्विहो
मावां राजानाविति नित्यमैकारिकमिति दुहोऽतिना वथमहावालानि देतान्येव ष
दसूक्ता निव्यतिमशी पठो विहरेद्यतिमशीमर्द्धचंद्रो व्यतिमशीमृच्छः प्रगाथां
तेषु चातुपसंतानं ऋगावानमेकपदाः शंसो द्विद्रो विश्वस्य गोपतिर्द्रो वि
श्वस्य भूपतिर्द्रो विश्वस्य चेतनं द्रो विश्वस्य राजतीति च तस्यैको महावता
दाहरेत्रयो विंशति गणक्षत्रान्यादमहानाग्नीभ्यः सपुत्रीषाभ्यः षोडशो
नोक्तः प्रतिगरोन्यत्रैकपदाभ्यो विरुध्यैकपदा अविहरश्चतुर्थं शंसेत्समा

नमन्यत् ॥ २॥ ब्राह्मणं संनिदमा नुकं भुवना सीषधामेति पंचाया वाजं देवहितं
 सनेमेति स्तोत्रियानु रूपावपषाचंद्रेति मुकीर्तिस्तस्यार्द्धचंद्राश्चतुर्थमथर
 षाकपिंशं सैधया होता ज्वाघांचतुर्थे पक्षिंशं संविहा प्रणवांतश्च प्रतिगरोदि
 तीये पांतावसाने तस्माद्दूर्ध्वकुंतापंतस्यादितश्चतुर्दशविधा हं निनर्दंशं से
 तृतीयेषु पादेषु दत्तमनु दत्तपरं यत्प्रथमे तं निनर्दं दपि निदर्शनायोदाह
 रिष्यामः ॥ इदं जना उपश्रुता नराशंसस्त विष्यते ॥ षष्टिं सहस्रानवति च १४
 कोरमं आकशमेषु दद्महो ३ मोथामोदैवोमित्यस्य प्रतिगरश्चतुर्दश्या
 भेकेन द्वाभ्यांच विग्रहः शेषोर्द्धचंद्रा एताश्च आशु वत इति सप्ततिपदान्य

एदशवा न बायान्यलावुकं निखातकमिनि सतयदं हनत्कथं हनत्पर्याकारं
 पुनः पुनरिति चैते विततो किरणौ द्वाविति षष्ठं नुष्टमोडुभिमाहननाभ्यां
 जरितरोथामोदैवोकोशबिले जरितरोथामोदैवरेजनिग्रथे र्दनां जरित
 रोथामोदैवोपानहिषादं जरितरोथामोदैवोत्तरां जनामां जन्यां जरितरो
 थामोदैवोत्तरां जनीवर्त्मन्यां जरितरोथामोदैवोतिप्रतिगरा अवसानेधि
 हेत्यप्रगपाशुदगिति च तस्त्रोद्धेधाकारं प्रणवेना संतं चलाहनि जरित
 रोथामोदैवो ३ एषातकानि जरितरोथामोदैवो ३ अश्वत्थपलाशं जरि
 तरोथामोदैवो ३ पिपालिकावटो जरितरोथामोदैवो ३ मिति प्रतिगराः ३

सू. उ-
१६

पशुसुखीरन्माध्यंदिनएवोर्ध्वमारंभणायाभ्यःषड्वत्याशित्यानिशंमेयु
बर्हितान्येवसूक्तानिवाक्यवित्यानांमैवावरुणःसुकीर्तिब्राह्मणाञ्छ
सीष्टषाकपिचपेक्षिशंसंद्योर्नयइंद्रेत्यष्टावाकःप्रत्येवयामरुदित्येत
दाचक्षतेहोतेवयामरुतमाग्निमारुतेपुरस्तान्मारुतस्यपञ्चःसमा
समुत्तमेपदेषष्टेत्वेवष्टष्ट्याहन्यहरहःशस्यस्यैकभयसाःशस्त्वामै
त्रावरुणोदूरोहणोरोहेत्संपातसूक्तएकाहीभवत्सन्त्येकाहीभ
वत्स्वहरहःशस्यानिनारभणीयानकदंतःकदतांस्थानेनित्यान्
प्रगाथांछस्वासंपातानेवसंपातवत्स्वहीनसूक्तानीतरेषुततोत्या

१६

न्यैकाहिकानिसंपातवत्सुसर्वस्तोमेषुप्राकृतैवेकाहेहानसूक्तान्यादि
तस्मृतायानिसामसूक्तानिसप्रगाथानिसर्वष्टेषुष्टष्ट्यानिष्टष्ट्येसंस्थाअ
ग्निष्टोमःप्रथमंषोडशावतुर्थमुक्त्याइतरइतिष्टष्ट्यःप्रत्यक्षष्टष्ट्यैःप
रोक्षष्टष्ट्यैतेवोपसृष्टैर्वैरूपादानामभावेष्टष्ट्यस्तोमःप्रवमानभावेआ
पर्व्यष्टष्ट्यस्तनूष्टष्ट्योहोतुश्चेत्तौतनौधसे॥४॥अभिजिद्दृहत्यष्टउभय
सामायद्यपिरथंतरंयज्ञायज्ञायस्यस्थानेपिबवांस्त्रिहसामप्रगाथः
पिबासोमंतमुहुहीतिमध्यंदिनस्तयोरेकाहिकेपुरस्तादन्येवाशंसयु
रेतेएवेतिनोतमःसप्तदशहोतृष्टष्ट्ययावत्योयावसःकुत्रान्नवतो

४५१

सू. ३.
१७

रशतो वा निष्के वल्येतावतिस्मृक्ता मध्यं दिनाः स्युरिति महान्यायो मरुत्वता
यस्योत्तमे विपरिते वा नु विंशति कं नृतीय सवनं मत्तिलवय्यहः पूर्वस्वरसा
मानः स्वराणि त्विह पृष्ठानि तेषां स्तोत्रियाय ज्ञायथा अथ पूज्यं मत्स्यपायि
ते महर्षे न प्रत्येतने त्याद्यो वा सर्वेषां वयं धत्वा सुतावंत इति तिस्रो
बृहत्प्रायस्ते साधिष्ठो वस इति षलनुष्टुभ इत्यनु रूपं स्तोत्रिये यथा
युक्ता बृहती तथा नुरुपे स्थायान्येता नयथा बृहद्रथं तरे ॥ ५ ॥ विष्णु
वादि वा कीर्त्य उदिने प्रातरनुवाकः पृथुपात्रा मर्त्य इति षड्राय्याः सा १७
मिथेनानां सौर्यः सवनीयस्यो णलं न्यः सो मापो लो वा समुद्रा इभिरि

च
स्याज्यं त्यं मुनेषं कयाश्रुनेति मरुत्वतायं महादिवा कीर्त्यं पृष्ठं विभाडु हत्वि बनु
सोमं मधुनमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षुस इति स्तोत्रिया नुरुपौ यद्विहद्रथं
तरेष्वमानयोः कुर्युर्वा नि एनयोः शं मेद्रथं तरस्य पूर्वाभाद्ये भवतौ न्याभि
रपि स निपातं उन्नमस्विहसाम प्रगाथो नृणां भुत्वा नृ तमं गान्धिरुवहेरिति
तिस्रो यस्ति गमश्च गोभित्यं मेष मिद्रस्य नुवीयाणां त्येतास्मि नैर्द्रा निवि
दं रास्त्वा शं से देवो नृणां पिषद् दिवाश्चिदस्य सु त इत्वं नेष प्रश्नं चर्चाम
दः प्रमं हिषायत्यमूषिता हताक्ष्यं मेतु तस्तस्येकां रास्त्वा दूयहरो हणं रो
हेदिति निष्के वल्ये विकर्णं चेद्ब्रह्मसा माधं मनु रूपं तं वोदस्मृतीषहमभि

प्रयः स्रग्धसमिति वा स्रग्धसंश्लेषे तनोधस्यो यो नाशं से नोधसस्य प्र
 वक्ष्येत स्योत्तरां मे तद्वाचकाणां यो निस्थानं यच्च प्रगाथ आकानं मे ताभ्य
 स्तत्वं वाहावपरिमितत्वात् उत्तमेनाभिष्टाविके नोक्तं तृतीयसवनं मेकाहि
 कोनुप्रतिपदनुचरो भासं च यज्ञायज्ञायस्य स्थाने एकस्य वृद्धो अरुष
 स्यसूतसह इति स्तोत्रिया नुरूपां मूर्द्धा नं दिवो अरतिं पृथिव्या मूर्द्धा दिवो ना
 जि रग्निः पृथिव्या इति वा न्यामुचे देवां जिंगा स्यतो नुरूपा आहता स्वरसा ॥ १८ ॥
 मानं ॥ ६ ॥ विश्वजितो ग्निर्नर इत्याज्यं चतुर्विंशेन मध्यदिनो वैराजं नुष्टं
 तं न्यूरवं हतश्च योनिं प्राग् वै रूपो न्याहो वकाणां दृष्टानि शाकैरवैरु

परिवतानि ते योनाः शंसन्ति वामदेव्यस्य मे वावरुणात्ते वा स्रग्धसंश्लेषे तनोधस्यो
 लेयस्याका वाकं एकाहिको स्तोत्रिया वेतयो र्यो नीता अंतरेण के दत्तं अवे
 षामे वष्ट्यानां सामप्रगाथां त्सवा मदा सो यो जात एवाभूरेक इति सा
 मसूक्ता निपुरस्तात्सूक्ता नामुक्तं तृतीयसवनं मुत्तमेन दृष्ट्या द्वैका
 हिकोनुप्रतिपदनुचरो ह ह वै दग्निष्टोम सामत्वमग्ने यज्ञानां मिति
 स्तोत्रिया नुरूपां विति न वरावः सर्वे ग्निष्टोमा उक्थानि के स्वरसा मो
 दितायं भिल्लविके नोरायुरुत्तरं अहकृते पूर्वस्माच्च हात्सवनशो
 यथा तरे नोरायुरुत्तरात्पलहकृते युग्मेभ्यो गौरयुजेभ्य आयुद्ध

शरात्रेष्टः पलः॥ सर्वग्रहः पुनश्च दोमानत्वस्यायिवै रूपं तत्ताये प्रथमस्य स्था
 दोमिकस्यादिष्टो मध्यं दिनेषु वृते निविदने पूर्वचो द्वितीयस्य शं साम हो
 महाश्रित्वमिंद्रा पिबासो ममानित मस्य द्यावा पृथिवी महो रंद्रो नवा दिति मरुत्व
 ताय मरुत्वा पुरुन मानितो सुते कीर्तिष्व महो रंद्रो नवा दिति मरुत्व महां
 इतुभ्यमिति निष्केवल्यं तत्तायस्येंद्रा स्वाहा गायत्सा मतिष्ठा हरी प्रमोदि नद
 माउत्वेति मरुत्व तीर्थं संचले जग्गुरिति सूक्ते आसत्यो यात्व हं भुवं त नदं दि १८
 यमिति निष्केवल्यं माया हि वन से मानु कं बभूवे क इति द्विपदा सूक्तानि पुर
 स्ता द्वै श्वदेव सूक्तानां मिति तु समूहः॥ १॥ बृहत् स्येष्ट स्यो तरे अहं म

ध्यदिने पुगाय नां स्तुचानुप संशस्यते पुनिविदो दध्यादि मनुमायि नद्रु वेत्यमुवः
 सवासा हं मरुत्वं इंद्रमाद्रु स्तमिंद्रा वाजयामस्य ग्रहयेन वा इद्रुप नो हरति
 सुतमिति त्रै पुमान्येषां तत्ताय सवना निचनु र्ध्वं हन्या देवो यातुं प्रधा वेति वा
 सिधे प्रकभुभ्यः प्रभुके त्विति वै श्वदेवं वै श्वानस्य सुमतो क इत्यक्ता अग्नि न
 र इत्याग्निमारुतं मष्टा दशो न मे विराजो द्विपदा एका दशामारुतं एक
 विंशति वै श्वदेव सूक्ते पंचमस्योऽप्युष्यदेवः सविता दमूना इति तिस्रो मही
 द्यावा पृथिवी इह ज्येष्ठ इति च तस्मै कभुविभ्या रूषे जेन मिति वै श्वदेवं हवि
 र्या तं व पुर्जु तं दग्निर्होता गृहपतिः सराजेति तिस्र इत्याग्निमारुतं पुन

सं. उ.
२०

नावैश्वदेवसूक्ते साध्या सोतमा जातवेदस्यो सर्वत्राध्या सानु परामस्य प्रशुयात्
 छस्योऽुष्यदेव इति गार्हपत्यमदं किमु श्रेष्ठ उपनीवा जा इति त्रयोदशार्धवत्तस्य
 वैश्वदेवसूक्ते नचमंत्य पुद्धरेदिति वैश्वदेवमहश्चरुं मध्वो वीनामसप्रत्ये
 त्याग्निमाकृतमिति पृष्ठः ॥ ८ ॥ अथ छंदोमाः समुद्राह्मीरित्याज्यमावायोभूष
 भुवि पाउपनः प्रयाभिर्योसिदाश्वां समखानो नियुद्धिः शतिनी निरध्वरं प्रसो
 ताजीरो अध्वरेषु स्थाद्ये वायव त्रुद्रमादना सोयावां शतं नियुतोयाः सहजमि
 त्येकपातिन्यः प्रयदा मित्रावरुणा स्पर्द्धागोमता नास्यारथे नानो देवश
 वसायाहि भुवि अवायते शुदेवयंतो अर्च्यस्तो दसाधाय सामस्य ॥ ९ ॥ इति प्र

११ म
२०

उर्गमाध्यंदिने सूक्ते विपरित्येतरो निर्निविदो दध्यादेव मुत्तरयोश्च नुर्यपेक्षमे
 अभित्वा देवसवितः प्रेता यज्ञस्य शोभुवायं देवाय जुभन इति नृचैरि निरग्ने
 उवेति इति वैश्वदेव नित्यानि द्विपदानि सूक्तानि वैश्वानरो अजाजनादित्येका
 सविभ्यं प्रतिवाक्कुर्यादनुत्सृजते वज्रा यज्ञस्य वयं उत्तरं नृवृषापाकदादित्यग्ने
 वैश्वानरयुमनः जुमदो ग्निभिराहुतः प्रयाद्विष्टुमं हृतं वदित्याग्निमाकृतं ॥ १० ॥
 द्वितीयस्याग्निं वेदे वमित्याज्यं कुविदं गनमसाये रधासः पावो अनारयि र
 धः सुमेधा उच्छुषसः सुदिना अरिषा इत्येकपातिन्य उशता हतानुदनाय
 गोपायाव नरस्तन्वो यावदो ज इत्येका द्वेव प्रतिवां सर उदते सूक्ते इति प्र

लस्यकाभ्युहानाब्रह्मणश्चोपायाहविद्वाधोअग्निःसुमतिंवसोअश्वैउत
 स्यानःसरस्वतीनुषाणेनिप्रउगैहरण्यपाणिमृतयश्चिचनस्त्रोमहाधोः
 धिवीचनोयुवानापितरापुनरितितृचौदेवानामिदवश्चिचिवैश्वदेवंमृतावा
 नंवैश्वदेवनरमृतस्यज्योतिषस्यति।अजस्रधर्मममहे।दिविष्टोअरो
 चताग्निवैश्वानरोमहात्।ज्योतिषाबाधतेतम।अग्निःपलेषुधामसुकाभो
 मृतस्यभव्यस्योसंधालेकोविराजति।कालंकराग्निमृतेत्याग्निमारु
 तं॥१०॥तृतीयस्याग्नःसमहेत्याज्यैर्वीरयाशुचयोदद्विरेतैतेसत्येन
 मनसादीध्यानादिविद्वेयतारजसःएधियामाविश्ववाराधिनागतनो

यंसोमइंद्रमुभ्यंमुन्वातुप्रब्रह्मणोअगिरसोनक्षंतंसरस्वतीदेवयंतोहवंतंआ
 नोदिवोवृहतःपर्वतादिसरस्वत्याभिनेनेषिवस्वइतिप्रउगमेकपातिन्यउत
 नोदोअगाधैवामिदिवीअनीतितृचौविंद्रश्चेदरातुनस्तेनोरलानिध
 तनेत्येकाद्वचंयैविद्रातीतिवैश्वदेवंवैश्वानरोनजतयआप्रयातुपरायनः।
 अग्निर्नःसुष्टुतीरुपाअग्निरुक्थेनवाहसावैश्वानरोअगिरोभ्यस्तोम
 उक्वचवाकनदरेषुधुर्मस्वर्यमत्।मरुतोयस्यहिषाग्नयैवाचमियाग्नि
 मारुतं॥११॥दशमेहन्यनुष्टुभीस्थानोग्निनरोदीधितिभिरण्योरितितृ
 चमाग्नेयेकनाठिपाअपस्वसुस्तमइतिपद्विपदात्रिरुषस्यआशुभाया

४ पश्चान्तो नरि मं पतं लज्जत्प॥

नृनाम

तमहिनास्त्विति तच्च माग्निने कर्तौ स्तो कस्तु तस्य द्वितीयतृतीययोः स्थाने गनेष्ट
तस्य धितिभिर्भुभे सुश्वेद्रसर्पिष इत्येते इदमापः प्रवहतेत्येतस्या स्थाने
आपोऽस्मान्मातरः शुधयन्ति तच्छावोऽग्निमवसे प्रत्यस्मादिति तच्च योऽस्था
नैष्ठानः शारशोचिषं प्रतिश्रुताय बोधषदिति तच्च वछावाकः परित्वाग्ने
पुरवयं मित्येतस्या स्थाने गने हंसिन्यजिणमित्युत्तिष्ठतावपश्यत्येतस्यास्था ५ ते
नेतिष्ठन्नोजसा सहैतुरुविस्त्रो विक्कमस्वेतिष्टतया ज्ञ्या स्थाने भवामित्रो २२
नत्रो व्योष्टता मुतिरित्यहरहश्वाहर्गणे धुयैवेतदहस्यासिनीवाल्या अभ्यस्य
दित्येकैनामिन्नहनि केनचित्कस्यचिद्विवाच्यमविवाच्यमित्येतदाचक्षते

संशये बहिर्वेदि स्वाध्यायप्रयोगो तर्वेदात्येकै न व्यंजने नोपहिते न वायः प्रत्यसि
त्वा प्रायश्चित्तं जुहुयुरग्ने तमद्याश्वनत्तो मेरित्याज्यं पंचाक्षरेण वियहो दशाक्ष
रेण वा त्वारथं यथोत्तय इत्येतस्या स्थाने त्रिककुकेषु महिषोय वाग्विरमिति स
खाय आशिषामहाति तिस्रुजिहो मरुत्वा इति मरुत्वतीयं कयानश्चित्रा
नुवदित्येतामुत्तरं दृष्टं तस्यो निशं सैह ह तश्च गणगारि दृशरात्रे यु
ग्मानयत्वा तास्येनैकपदा उपसंशस्यं क्रगावानमेकपदाः शंसो दद्रो विश्व
स्य गोपतिरिति च तस्मै उत्तमयोपसंतानो यद्द्रसो मपातमुदतिषु लुप्तिहोयु
धस्य न इति निष्केवल्यं तत्सविबुद्धिणा मह इत्येतस्या स्थाने मित्येदेव सवितार

क. उ.
३३

कोण्योरित्पु क्षणद्वयार्जवपश्चान्तायुमितेष्टे पदं समिद्धमग्निं समिधागिरागृण
इतिहचश्चद्विप्रताकं जातवेदस्य चतुर्थेन व्युत्सवेन राणिस्तु कानि वामदेव्यम
ग्निष्टोमसामाग्निन्नरोदाधितिभिररण्योरिति सोत्रियातु रूपावग्निष्टोम इदम
हर्षध्वं पत्नी संयाजेभ्यः ॥१२॥ गार्हपत्ये नुकृती हरमेहरमधमिह धृतिरिह स्वध
तिरग्नेवाद् स्वाहावालित्याग्नीध्रीय उपसृजं धरुणं मातरं धरुणो धयन्तारा
यस्योषमिषमूर्जमस्मा सुधेदोरत्वाहेति सदः अमृत्यमानसेन स्तु च तैयर्हिस्त
तमन्येतां धर्यविसाकृयीते होतारितीतर आयगौः शशिरकमादित्युपोऽति
सः पराचीः शस्त्री व्याख्यासरेण च नुहो नृचाचक्षीत देवावाश्च धर्यो प्रजाप

२३

तिगृहपतयः सत्रमासतो होतस्तथा होतारित्यधर्युः प्रतिगृणत्यवसिते वसिते द
शसुपदेषु तेषां चित्स्फगासी ३२ चित्तमाज्यमासी ३२ बाग्नेदिरासी ३२ आधीत
वर्हिरासी ३२ केतो अग्निरासी ३२ विसातमग्नादसी ३२ प्राणो हविरासी ३२ सा
माधुर्यासी ३२ वाचस्पतिर्होतासी ३२ मन उपवक्तासी ३२ तेषां एतं गृहमगृ
ह्णत वाचस्पते विधेनाम न विधेम तेनाम विधेस्त्वमस्माकं नाम्नाद्यां गच्छाया
देवाः प्रजापतिगृहपतयः कृद्धिमराधुर्वेस्तामृद्धिराह्यः मइत्यय
त्यधुर्युरथ प्रजापतेस्तनूरितरउपोऽश्वनुद्रवति ब्रह्मो धेवा नारादा चानपत्नी
च नद्राचकत्याणां चानिलया वापभया चाना मा चाना प्याचा धृष्या चा प्रति
ना

प्रज

रिति:

सू. ३.
२४

एषा चैव वाचा तद्व्याचेति तच्चोग्निर्गृहपतिरिति हेक आहुः सोऽस्य लोके
स्य गृहपतिर्वायुर्गृहपतिर्हेक आहुः सोऽतश्च लोके कस्य गृहपतिर
सो वै गृहपतिर्यो सोऽतः पत्येष पतिर्न तवो गृहाः। येषां वै गृहपतिर्देववि
द्वा न गृहपतिर्न वितीरा भोति स गृहपती राधुयंति ते यजमानाः। येषां श
अपहत पाप्मानं देवविहा न गृहपतिर्न वत्यप स गृहपतिः पाप्मानं हते
पते यजमानाः पाप्मानं घ्नते धर्मो अरात्मैत्युच्चैरेषा या ज्यैष्ठ्यवषट्कारो
नानुवषट्कारोत्युक्तं वषट्कारानुमंत्रणं मरात्महोतारित्यध्वर्युः प्रत्याह
न न साध्वर्युर्गृह गृहीत्वामनसा भक्षमाहरति मानसेषु भक्षे पुमन

२४

तोपकाननक्षणे मनसा त्मानमाप्याय्यो दुर्वारं समन्वारय्य वाचं यच्छत्यान
क्षवदर्शनात् तत्रानधरात्याणां श्रिकीर्षे रं दृश्यमाने धधयुं सुरवाः सम
न्वारय्याः संप्रत्यातार्यदेशा युर्वतमिद्रापर्वतापुरोयुधेति जपंतो ध्वर्यु
पथेनेत्येकैरक्षिणस्य हविधानि स्याधोक्षेणेत्येकैर्प्राप्य वसुन्त्वावा
चं विस्तृजंते यदि होनमकर्म यदत्यरोरिचाम प्रजापतिर्न त्विरमप्येवित्य
थवाचं निद्रवंते वागे तुवायुपै तुवायुपमै तुवागित्युक्तरदेशे सुब्रह्मणा वि
राह्ये वाचं विस्तृजंते नित्यं स्निहवाग्विसर्गैरावत्सावंहोतकर्मो न्यवम
हावतात्तदेषा नित्यं सगाथागीयते। अतिरात्रश्चतुर्विंशोषलहा वनिजित्य

सं. ४.
२५

ग॥ विषुवाचि श्वजिच्चै वंछं दो मादशमवर्त॥ प्रायणाय श्वनुर्वि शोष्ट्याभि लवए
वच॥ अभिजित्स्वरसामानो विषुवाचि श्वजितथा॥ छं दो मादशमचहाउत्तमं
उमहावर्त॥ अहीने काहसत्राणो प्ररुतिः समुदाक्रियते॥ यद्यन्यधीयते र
वंधीयते तै प्रतिग्रामं त्यहानि पंचविंशतिर्येवै स वत्सरो मितः॥ एतेषामेव प्र
भवस्त्रीणि षष्टिशतानि यदिति तद्येकेचन छांदोग्ये वा धर्यवेवा हो वामशीः
समान्नातानतान् कुप्यादहस्त्रलाक्षौ वस्य छंदो गपत्यर्थं स्तोमस्तोत्रियः ए
छंसंस्थेत्यधर्युषत्यर्थं तु व्याख्याने कामकालदे शदक्षिणा नां दक्षोपस
त्यसव संस्थोथानानामेतावर्चं हविषा मुचैरुपांथतायां हविषा वा नु र

२५

व्यंने तेभ्य एवा होभ्यो हानैकाहान्यभ्यति रात्र्या रव्या स्याम॥ १३॥ एतद्दिदं बलचारि
णमनि राहूतिनै संवत्सरा वमं चारायि वा वत मनुयुज्या तु कोशिने प्रज्याउत्त
रमहमहाना नीरय उदगयने र्वपक्षे श्रोष्य च हियमिह्छाली पाकं तिलमिध्रं
अपयित्वा चार्थीयवे दयात विदिते वतसं शया नृणां लघुमात्रा चैरा पकारितास्यु
रन्वारज्जु हुयादग्नावग्निध्वरतिष विष्टकषाणां पुत्रो अधिराज एषः तस्मै जु
होति हविषा घृतेन मादेवानां मोमुहद्वा गधेयं मो अस्माकं मोमुहद्वा गधेयं स्वा
हो॥ यस्मै वा कामकामाय वयं सन्नाज्जनामहे तमस्मै कामं दत्वा पेदं त्वं घृतं
पिब स्वाहा॥ अयं नो अग्निर्वरिवः कृणोत्वयं नृधः पुर एतु पति

२५

२५ वातिरुद्रं निषं हनेतं विधरणीं इति तात्या घृतं त्यधार पां यतस्त्रा
धनीमहस्त्राहा॥